

MUSTAFA İSMET YANYEVÎ'NİN
RİSÂLE-İ KUDSİYYE ADLI ESERİNDEKİ
TASAVVUFÎ KAVRAMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Atila GÜZEL

(Yüksek Lisans Tezi)

(Eskişehir, 2020)

MUSTAFA İSMET YANYEVİ'NİN
RİSÂLE-İ KUDSİYYE ADLI ESERİNDEKİ
TASAVVUFÎ KAVRAMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Atila GÜZEL

T.C

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2020

T.C
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atila Güzel tarafından hazırlanan “Mustafa İsmet Yanyevî'nin Risâle-i Kudsiyye Adlı Eserindeki Tasavvufî Kavramların Değerlendirilmesi” başlıklı bu çalışma 08/09/2020 tarihinde Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiŐtir.

Başkan.....

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye.....

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

(Danışman)

Üye.....

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

ONAY

(İmza)

Prof. Dr. Mesut ErŐan

Enstitü Müdürü

08/09/2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını, bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama ve analiz bilgilerinin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı, bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlâki ve hukukî sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Atila GÜZEL

İMZA

ÖZET
MUSTAFA İSMET YANYEVÎ'NİN RİSÂLE-İ KUDSİYYE ADLI
ESERİNDEKİ TASAVVUFÎ KAVRAMLARIN
DEĞERLENDİRİLMESİ

GÜZEL, Atila

Yüksek Lisans-2020

Temel İslam Bilimleri

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sevim ARSLAN

Bugün Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Yanya vilayetinde doğmuş ve ömrünün ilk yıllarını burada geçirmiş olan Yanyalı Mustafa İsmet Garîbullah Efendi 19. yüzyılın başlarında doğup Osmanlının son dönemlerine tanıklık etmiş Nakşî-Hâlidî koluna mensup önemli mutasavvıflardan biridir. Gençliğinde bir dönem memurluk yapan Mustafa İsmet Garîbullah daha sonra görevinden ayrılarak Mekke'de bulunan Halide Bağdâdî'nin müridlerinden Abdullah Mekkî'ye intisap etmiş ve seyr-ü sülûkünü tamamlayarak irşad için Edirne'ye gönderilmiştir. İlerleyen zamanlarda İstanbul'daki sevenlerinin davetiyle İstanbul'a yerleşmiş Fatih Çarşamba'daki kurmuş olduğu tekkesinde ölene kadar irşad faaliyetlerine devam etmiştir.

Elimize ulaşan tek eseri olan Risale-i Kudisyeye isimli şiir vezninde seyr-ü sülûke ait makamlardan, mürid ve mürşidin uyması gereken edeplerden ve özellikle râbıta hakkında olmak üzere birtakım tasavvufî kavramlardan bahseden bir eser yazmıştır.

Bir giriş ve üç bölümden oluşan tezimizin ilk bölümünde tasavvufun doğuşu gelişim süreci incelenmiş Nakşîbendîlik ve Hâlidilik hakkında bilgiler verilmiş, yaşadığı zamandaki kültürel tasavvufî, siyasi ve sosyo-ekonomik durum incelenmiştir.

İkinci bölümde sınırlı sayıdaki kaynaklardan müellifin hayatı ve yetiştirdiği talebeler hakkında bilgi verilmiş kendisiyle devam eden silsilenin bugüne etkisine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Son bölümde ise müellifin eserinde önemle üzerinde durduğu yedi kavram tespit edilerek incelenmeye çalışılmıştır.

Buüne kadar hakkında bir çalışma yapılmamış olan ve ayrıca Mustafa İsmet Garîbullah'ın silsilesinin bugünkü temsilcisi konumunda bulunan Mahmud Ustaosmanoğlu Hocaefendi'nin başucu kitabı olarak değerlendirdiği bu eserin tanıtımına katkıda bulunmak bize mutlu edecektir.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Yanyalı Mustafa İsmet Garîbullah, Risâle-i Kudsiyye, Tasavvuf-i Kavramlar, Seyr-ü Sülûk, Râbıta, Mürşid.

ABSTRACT
AN EVALUATION OF SUFISTIC NOTIONS MENTIONED IN
MUSTAPHA İSMET GARİBULLAH'S BOOK RİSALAH AL
QUDSİYYA

GÜZEL, Atila

Master Degree-2020

Basic Islamic Sciencess

Adsviver: Dr. Öğr. Üyesi Sevim ARSLAN

Shayk Yanyali Moustapha İsmet Garibullah is a significant Sufi who belongs to the Khalidi branch of the Naqshbandi sufism. He was known to be born and raised in the “Yanya” village which is currently within tje Greek territory. He was born at the beginning of the 19 *th* and died somewhere near its end.

Having worked as a government servant during his youth, İsmet Garibullah then moved to Mecca to initiate his “Sayr al-Suluk” (The journey to truth) and become a “Salik” through committing himself to Abdullah al-Makki who was one of the “Murids” (Followers) of Khalid al-Shahraruzi. After becoming a Salik he was sent to Edirne to perform “İrshad” (Act of showing the true path) there, and with the insistence of his enthusiasts from İstanbul, the finally settled into Çarşamba/Fatih and established a dervish lodge where he continued his İrshad activities for the rest of his life.

His only existing work is Risalah Qudsiyya wich consists of rhythmic poetry coupletsthat describe “maqaams”(Levels) of sayr al-suluk, manners of both “murid” (Follower)and “murshid”(Master Sufi), and many sufistic notions.

This paper consists of 1 introduction and 3 body paragraphs. The first chapter revolvesaround the emergence of Sufism and how it developed over time, as well as information about Naqshbandi-Khalidi. We investigate the cultural, sufistic, political and socioeconomic circumstances during İsmet Garibullah’s era.

In conclusion, we have aimed to contribute to the publicity of Risalah al-Qudsiyya which was considered a key book by Mahmud Ustaosmanoglu who was trained by Shaky Ali Haydar Ahiskhavi to become the Shaykh of İsmailaga Triqa, thus the current representative of İ smet Garibullah’s range.

Key words: Sufism, Yanyali Moustapha İsmet Garibullah, Risalah al-Qudsiyye, Sufism Conceptions, Sayr al-Suluk, Nexus, Mursids

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR.....	xii
ÖNSÖZ.....	xiii
GİRİŞ	1
1-Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
2-Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	1
3. Risale-i Kudsiyye Hakkında.....	2
1. BİRİNCİ BÖLÜM	6
1.1. TASAVVUFUN DOĞUŞU VE GELİŞİM SÜRECİ.....	6
1.1.1. Kavramsal Olarak Tasavvuf	6
1.1.1.1. Zühd Dönemi:.....	7
1.1.1.2.Tasavvuf Dönemi:	7
1.1.1.3.Tarikatlar Dönemi:	8
1.2. NAKŞİBENDÎ TARİKATI	9
1.2.1. Mustafa İsmet Gârîbullah'ın Nakşîbendilik Hakkındaki Görüşleri.....	9
1.2.2.Nakşîbendi Tarikatının Temel Özellikleri.....	15
1.2.3. İmam Rabbânî	17
1.2.4. Hâlid-i Bağdâdî	19
1.2.5.Hâlidîlik.....	22
1.3. IXI. YÜZYIL OSMANLI'DA GENEL DURUM	24
1.3.1. XIX. Yüzyıl Osmanlı'da Kültürel Durum	24
1.3.2.XIX. Yüzyıl Osmanlı'da Siyasi Durum	25
1.3.3. XIX. Yüzyıl Osmanlı'da Tasavvufî Durum	27
1.3.4. XIX. Yüzyıl Osmanlı'da Sosyo-Ekonomik Durum	30
2. İKİNCİ BÖLÜM	32
2.1.YANYALI MUSTAFA İSMET GARİBULLAH'IN HAYATI	32
2.1.1.Doğumu ve Doğum Yeri Yanya.....	32
2.1.2.Osmanlı Döneminde Yanya Şehrinin Durumu	32
2.1.3. Hayatı	33
2.1.4.Mustafa İsmet Garîbullah'ın Evsâfı	35
2.2. TASAVVUFÎ ŞAHSIYETİ	35
2.2.1.Mustafa İsmet Efendi'nin İlmî Şahsiyeti.....	37
2.2.2.Mustafa İsmet Efendi'nin Silsilesi	37

2.2.3.Mürşidi Abdullah Mekkî.....	39
2.2.4.M. İsmet Efendi'nin Yetiştirmiş Olduğu Halifeler ve O'ndan İstifade Eden Devlet Ricâli	41
2.2.4.1.Şerif Kudsî Efendi	42
2.2.4.2.Hüseyin Kudsî Efendi.....	43
2.2.4.3.Halil Nûrullah Efendi	43
2.2.4.4.Hacı Sırrı Efendi.....	43
2.2.4.5.Abdullah Bahaeddin Efendi.....	44
2.2.4.6.Behrullah Efendi.....	44
2.2.4.7.Osman Necmullah Efendi.....	44
2.2.4.8. Hacı Ahmed Hilmi Efendi	45
2.2.4.9. Memduh Paşa	45
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	47
3.1.MUSTAFA İSMET GARÎBULLAH'IN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ	47
3.1.1.Tevhid.....	47
3.1.2 Nübüvvet (Hakikat-ı Muhammediyye).....	50
3.1.3. Seyr-ü Sülûk.....	56
3.1.3.1.Fenâ ve Bekâ	62
3.1.4.Mürşid	68
3.1.5. Râbîta	74
3.1.6. Letâifler	82
3.1.7. Tarîkat Âdâbı	87
3.1.7.1 Mürşidin Âdâbı.....	89
3.1.7.1.1. Tarikat Tâlimi Âdâbı	89
3.1.7.1.2 Bayan Mürîdelerle İlgili Âdâb.....	91
3.1.7.1.3. Bayan Mürîdelerin Hatm-i Hâce Âdâbı	92
3.1.7.2. Mürîdlerin Âdâbı	93
3.1.7.2.1. Mürîdin Seyr-ü Sülûk ve Diğer Mürîdlerle İlgili Âdâbı	93
3.1.7.2.2. Mürîdin Mürşidine Karşı Âdâbı	96
SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA.....	104
EKLER	108

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâlühü
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
F.S.M.V.Ü	: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
F.Ü.S.B.E	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
Ktp.	: Kütüphane
m.	: Milâdî
M.Ü.S.B.E.	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm tarihi
s.a.v.	: Sallâllahü aleyhi ve sellem
ss.	: Sayfa Sayısı
sy.	: Sayı
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Yy.	: Yüzyıl
yy.	:Yayıncı Yok

ÖNSÖZ

Bu dünyaya geliş gayesi “kemâle ermek” olan insanın, bu hedefini gerçekleştirmesi için tahsîl ettiği, Kur’an-ı Kerîm ve Sünnet-i Seniyye ekseninde sistematize edilerek günümüze kadar ulaşan ilim dalının adı tasavvuttur.

Tasavvuf tarihinin son evresi olarak kabul edilen Tarîkatlar dönemi ile bu ilim dalı gelişim sürecini tamamlamış ve bu tarikatlara müntesip olan müslümanların samimî gayretleri sayesinde İslam dini bütün dünya coğrafyalarında hızlı bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur.

Bu tarikatlar arasında özellikle Nakşîbendîlik, Osmanlı Devletinin merkezi olarak bilinen Anadolu topraklarına 15. yy.’dan itibaren girerek yayılmaya başlamış, 19.yy.’ın başlarına gelindiğinde ise Halîdî Bağdâdî ile etkisi zirveye ulaşmıştır.

İstanbul’daki ilk Nakşî-Hâlidî dergâhının kurucusu olan ve yetiştirmiş olduğu talebeler vesilesiyle günümüzde de ülkemizde etkisini halen devam ettirmekte olan Yanyalı Mustafa İsmet Garîbullah’ın hayatı ve Risâle-i Kudsiyye isimli eseri hakkında akademik anlamda çok fazla bilginin olmaması bizi böyle bir çalışma yapmaya sevk etmiştir.

M. İsmet Garîbullah gerek Fatih-Çarşamba’da bulunan tekkesinde yapmış olduğu irşâd çalışmalarıyla gerekse yazmış olduğu Risale-i Kudsiyye isimli eserinde kendi ifadesi ile “fesat zamanı”nda yaşayan müslümanlara, ehl-i sünnet anlayışına bağlı bir şekilde seyr-ü sülûk yapmak isteyen mürîdlere Nakşî - Hâlidî geleneğinden taviz vermeden bir yol haritası çizerek bu yolun âdâbını beyan etmiştir. Mürîde ancak şerîat merkezli bir tasavvuf anlayışının vuslat yolunda bir faydasının olacağını belirterek, dinin emirlerine riâyet etmeden yapılacak bu tür gayretlerin ise hüsrarla sonuçlanacağını vurgulamıştır. Eser ayrıca, İmam Rabbânî’nin tasavvuf anlayışının özeti konumunda olmasıyla da göze çarpmaktadır.

Çalışmamız giriş bölümü ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tasavvufun doğuşu ve gelişim süreci kısaca incelendikten sonra Nakşîbendîlik, müellifin bu tarikata bakışı, tarikatın temel özellikleri ile bu tarikatın iki önemli siması İmam Rabbânî ve Hâlid-i Bağdâdî hakkında görüşleri incelenmiştir.

Birinci bölümün son kısmında ise müellifin yaşadığı zamanı daha iyi anlayabilmek için XIX. yy. da Osmanlı Toplumunun kültürel, siyasi, sosyo-ekonomik ve tasavvufi

durumu hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde müellifin hayatı incelenmeye çalışılmıştır ancak elimizde yeteri derecede kaynak olmaması bu konuda geniş bilgiler vermemize engel olmuştur. Ayrıca yetiştirmiş olduğu talebelerden kısaca bahsedilerek, bağlı bulunduğu silsile zikredilmiştir.

Son bölümde ise yazmış olduğu Risale-i Kudsiyye isimli kitabı ışığında tevhiid, nübüvvet, seyr-ü sülûk, mürşid, râbîta, letâifler ve tarikatta riayet edilmesi gereken edebler hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Müellifin hayatını anlatan ve eserinin transkripsiyonu olarak bir yüksek lisans tezi M.Sami Şekeroğlu tarafından yapılmıştır ancak bu tez de tasavvufî görüşlerinden bahsedilmemiştir. Bizim bu tezimiz ile birlikte M. İsmet Garîbullah'ın tasavvufî görüşlerinin de akademik literatüre girmesine katkıda bulunmak bizi mutlu edecektir.

Tez dönemine başlamadan önce bu konuyu seçmemiz hususunda bizi teşvik eden ve sabırla bitirmemiz konusunda destekleyen hocam Dr. Sevim Yılmaz'a, literatür konusunda yardımcı olan Orhangazi Yüksel'e, her konuda büyük yardımlarını gördüğüm Kerem Taşcı ve Eyüp İnce'ye, çıkmış olduğum ilim yolculuğunda ilk günden itibaren maddi-manevî yardımlarını esirgemeyen kıymetli ağabeyim Mustafa Özdemir'e, almış olduğumuz medrese eğitiminin devamında akademik çalışma noktasında beni sürekli cesaretlendiren kadim dostum Ali Şahin'e, zaman zaman ümitsiz kalarak pes etmeyi düşündüğümde tezin akıbetini sorarak beni motive edip şevklendiren bütün arkadaş ve dostlarıma, sabırlarından dolayı sevgili aileme, yetişmemizde emeği olan tüm hocalarıma ve en önemlisi bizlere tasavvufun bir "kâl ilmi değil hâl ilmi" olduğunu bizzat yaşayarak gösteren, muhterem üstadım Mahmud Ustaosmanoğlu'na en kalbî şükranlarımı sunuyorum.

GİRİŞ

1-Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmamızın konusu; doğru bir tasavvuf anlayışını şiir şeklinde anlatan bu eserin müellifinin kısaca hayatı, yaşadığı devrin siyasi ve tasavvufî durumu ve bu eserde geçen bazı tasavvufî kavramlardır.

19.yy. Osmanlı Toplumunda son derece etkin bir tarikat olan Nakşî- Hâlidî tarikatında şeyhlik makamında bulunmuş Mustafa İsmet Garîbullah'ının hayatını incelemek ve yazmış olduğu bu eserin tanıtımına katkıda bulunmak ve eserde geçen tasavvufî kavramları inceleyip açıklayarak Mustafa İsmet Yanyevî'nin tasavvuf anlayışını ortaya koymaktır.

Nakşîbendi tarikatına müntesip müridlerin ihtiyacı olan her konuya değinen müellifin özellikle üzerinde durduğu râbîta, seyr-ü sülûk, âdâb gibi kavramlar incelenecek ve bu işle ilgilenen insanların istifâdesine sunulacaktır.

2-Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmamızda önceden açıklanan amaç, yöntem, konu vb. unsurlara bağlı kalınmaya çalışılacaktır. Öncelikle müellifin hayatı, yazılı kaynaklardan taranacak daha sonra yaşadığı döneme ait değerlendirmeler yapılacaktır. Daha sonra da Risale-i Kudsiyye isimli çalışma yapacağımız eser tanıtılacak, hangi konulardan bahsettiği incelenecektir. Eser taranarak içerisinde geçen tasavvufî kavramlar tespit edilecek ve İmam Rabbani'nin Mektûbât isimli eseri de incelenecek ve özellikle seyr-ü sülûk ile ilgili kavramların açıklanmasında bu iki eser arasındaki yakınlık değerlendirilecektir. Tespit edilen kavramların öncelikle sözlüklerde ne manaya geldikleri belirlenecek, daha sonra bu kavramların Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde geçip geçmediği araştırıldıktan sonra tasavvuf klasik eserlerinde bu kavrama nasıl mana verildiği tespit edilerek son olarak ta müellif'in bu kavramı nasıl anlamlandırıldığı belirlenecektir.

Şüphesiz ki İslamî ilimler içerisinde en fazla tartışılan, eleştirilen ve hattâ reddedilen ilim dalı tasavvuftur. Hakkında sarîh bir nas olmamakla birlikte, kaynağını tamamen Kur'an-ı Kerim'den ve Peygamber Efendimiz (s.a.v) ile Sahabe-i Kiram'ın (r.a) yaşantısından alan tasavvuf günümüzde de bu eleştirilerin

odağındadır. Tasavvuf'un hedefi "İnsan-ı Kâmil" yetiştirmektir. Ancak ne yazık ki günümüz toplumunda tarikatların hedef çıtası oldukça düşmüş, dini hayattan oldukça uzaklaşan fertleri, din eğitimlerini kazandırıp, şuurlandırarak din ile bağıny yeniden sağlamlaştırma noktasına gelmiş durumdadır. Bununla birlikte bir ilimden, özellikle de tasavvuf gibi, kavramları iyice bilinmediği sürece yanlış anlaşılmaya son derece müsait olan bir ilimden istifade etmenin öncelikli şartı kullanılan kavramları doğru anlamlandırmak ve o kavram ile ne kastedildiğini net olarak belirlemektir. Bu araştırma ile hedeflenen de eserde bahsedilen bazı önemli kavramları açıklayarak, bu mânevî yola girerek Nakşî-Hâlidî tarikatından istifade etmek isteyen kimselere bir fayda sağlamaktır. Burada geçen bir takım kavramlara konunun uzmanı olmayanların (leyman) bilmeden, anlamadan yüzeysel manalar vererek, tek gayesi Rabbi'nin rızasını kazanarak ahirete gitmek olan ve bir mekruhu bile işlemekten sakınan insanları şirk ile itham etme hastalığından kurtulmalarına bir nebze de olsa katkıda bulunmaktadır.

Çalışmamızda eser taranarak eserde geçen kavramlar tespit edilecek ve İmam Rabbani'nin Mektûbât isimli eseri de incelenecek ve özellikle seyr-ü sülûk ile ilgili kavramların açıklanmasında bu iki eser arasındaki yakınlık değerlendirilecektir. Tespit edilen kavramların öncelikle sözlüklerde ne manaya geldikleri belirlenecek, daha sonra bu kavramların Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde geçip geçmediği araştırıldıktan sonra tasavvuf klasik eserlerinde bu kavrama nasıl mana verildiği tespit edilerek son olarak ta müellif'in bu kavramı nasıl anlamlandırdığı belirlenecektir.

3. Risale-i Kudsiyye Hakkında

Yanyalı Mustafa İsmet Efendi'nin(ks) kaleme aldığı ve günümüze ulaşan tek basılmış eseridir. Araştırmalarımız sonucunda "Silsile-i Kudsiyye" isimli Nakşîbendî Silsilesinde bulunan şeyhlerden kısaca bahseden ve Müfid Yüksel tarafından yayına hazırlanan bir eseri daha olduğunu öğrendik.

Mustafa İsmet Yanyevî (ks) Risale-i Kudsiyye ismini verdiği manzum eserini yazmaya 11 Muharrem 1271 yılında¹ Edirne'de² başlamıştır. Eser, özelde Nakşîbendî'liğin Hâlidî koluna dair prensipler, kurallar ve usûllerden bahsederken genelde ise her müslümana gerekli olan temel inanç meseleleri ile kişinin ruh ve fikir

¹ Garîbullah, Mustafa İsmet, *Risale-i Kudsiyye*, (İstanbul: Sıraç Yayınevi, 1993), 5.

² Garîbullah, *Kudsiyye*, 5.

dünyasının nasıl olması gerektiği hakkında da son derece faydalı bilgiler ihtivâ etmektedir.

Araştırmamız sonucunda İstanbul Süleymaniye Eski Eserler Kütüphanesi Dügümlü Baba No. 284’de bulunan nüshada kitabın 82 sayfa ve 443 beytten oluştuğunu tespit ettik ancak elimizde bulunan nüshada ise 102 sayfa ve 443 beytten oluşmaktadır ve piyasada basılan kitapların tamamı da bu şekildedir. Aradaki farkın sebebi; adı geçen ilk nüshada bir sayfa 19 satırdan oluşmakta, matbu olanlarda ise 15 satırdan oluşmaktadır.

Eserdeki 443 beyt 30 ayrı bölüm başlığı altında zikredilmiştir. Eserdeki bölüm başlıkları ve her bölümdeki beyt sayısı şu şekildedir;

1. BÖLÜM: Eserin Besmele, Hamdele ve Salvele’si hakkındadır ve 9 beyttir.

Bilindiği üzere Selef âlimlerimiz, Peygamber Efendimiz’in(sav) “Besmele ile başlanılmayan her işin sonu verimsizdir, bereketsizdir.”³ hadîs-i şerîfi gereğince bir eser yazmaya başlamadan önce eûzü - besmele çekerler daha sonra da Hz.Peygamber’e(s.a.s), ailesine ve ashâbına da salât-u selâm getirerek yazmaya başlardı. Müellif (k.s) de eserine aynı şekilde başlamış ancak eserin manzûm olması sebebiyle bunu şîr vezninde ifade etmiştir, daha hemen eserin başında “Sığındım Zat-ı Hak’a gel gidelim”⁴ (Allah’ın (c.c) Zatına sığındım) mısrasıyla “eûzü’ya”, 2. Beyt’teki “Hudâ ism-i celaliyle çü destur”⁵; (Allah’ın(c.c) İsmi Celâli ile müsaade istedim) mısrasıyla ise “besmele’ye”işaret etmiştir. Daha sonra gelen beyt ile hamdele’yi, devamında gelen beytler ile de Hz. Peygamber’in (s.a.s) ailesi ve ashabı’nın faziletinden bahseden beytlerle⁶ bu bölümü tamamlamıştır.

2. BÖLÜM: Zamanın Müslüman yöneticilerine dua etmenin Nakşîbendi Tarîkatının usûlünden olduğundan bahseder ve 6 beyttir.

Müellif Mustafa İsmet Garîbullah, Nakşîbendi tarikatının Hâlidî koluna mensup olması hasebiyle, bu bölümde, Hâlidîlerin ve “Hatm-i Hâcegân” adını verdikleri

³ Ebû Davûd, (Edeb/21)

⁴ Garîbullah, *Kudsiyye*, 4

⁵ Garibullah, *Kudsiyye*, 4

⁶ Garibullah, *Kudsiyye*, 4

toplu olarak yapmış oldukları zikirden sonra zamanın müslüman yöneticisine dua etmenin bu yolun âdabı⁷ olduğundan ve kendisinin de zamanın Osmanlı Padişâhı Sultan Abdülmecîd Han'a ve yardımcılara sürekli dua ettiğinden bahsederek, devletsiz bir dinin tam bir şekilde yaşanmasının mümkün olmadığına işaret etmektedir.

3.BÖLÜM: Eserin yazılma sebebinden ve isimlendirilmesinden bahseder ve 13 beyitten oluşur. Müellif, bu eseri manevî bir işaretle⁸, Allah'a(c.c) vasıl olma derdi taşıyan âşıklara destek olması ve bu mânevî yolun temel esaslarından biri olan râbitanın⁹ önemine vurgu yapmak için yazmaya başladığını belirtir.

4.BÖLÜM: İnançla ilgilidir. 10 beyttir. Bir Müslümanın Allah-u Teâlâ'ya nasıl inanması gerektiğinden bahseden beytlerden oluşur.

5. BÖLÜM: Allah-u Teâlâ'nın isim ve sıfatlarından bahseder.7 beyttir.

6.BÖLÜM: Kâinat'ın yaratılması ve Peygamberimizin hakikatinden bahseder. 13 beyttir.

7.BÖLÜM: Peygamberimiz'in (sav) kemâlatından bahseder. 9 beyttir.

8.BÖLÜM: Mürşidlerin, erkek, kadın, çocuk ve cinlere tarikat tâ'lim ederken dikkat etmesi gerekenlerden bahseder. 5 beyttir.

9.BÖLÜM: Gençlere tarikat öğretmenin edeplerinden bahseder. 4 beyttir.

10.BÖLÜM: Hanımlara tarikat öğretmenin edeplerinden bahseder. 17 beyttir.

11.BÖLÜM: Cinlere tarikat tâ'liminin zorluklarından bahseder. 2 beyttir.

12.BÖLÜM: Nakıs Şeyhler ile Kâmil Şeyhler Arasındaki Farklardan Bahseder. 27 beyttir.

13.BÖLÜM: Tarîkate girmenin gerekliliği ve Mürşid-i Kâmil olmaksızın Allah'a vasıl olmanın zor olduğundan bahseder. 16 beyttir.

⁷ Garibullah, *Kudsiyye*, 4

⁸ Garibullah, *Kudsiyye*, 4

⁹ Garibullah, *Kudsiyye*, 6

14. BÖLÜM: Salıklere birtakım tavsiyelerden bahseder. 22 beyttir.
15. BÖLÜM: Mürîdlerin Mürşide göstermesi gereken edeplerden bahseder. 15 beyttir.
16. BÖLÜM: Allah dostlarının derecelerinden ve Seyr-ü sülûk mertebelerinden bahseder. 47 beyttir.
17. BÖLÜM: Musa (as) ve Hallac-ı Mansur'un(ks) bazı hallerinden bahseder. 44 beyttir.
18. BÖLÜM: Latifelerin fena ve bekâ durumlarından bahseder. 11 beyttir.
19. BÖLÜM: Nakşîbendi ve diğer tarikatların kemalatından bahseder. 18 beyttir.
20. BÖLÜM: Nakşîbendi tarikatının azîmetle ameli tercih eden bir tarikat olduğundan bahseder. 7 beyttir.
21. BÖLÜM: Eseri yazdığı zamanın “fesad vakti” olduğundan bahseder. 21 beyttir.
22. BÖLÜM: Hâlidî Bağdadî Hz.lerinin(ks) üstünlüklerinden bahseder. 10 beyttir.
23. BÖLÜM: Hâlidî Bağdadî Hz.lerinin(ks) halifelerinden bahseder. 10 beyttir.
24. BÖLÜM: Mürşid'i vefat eden bir mürîd'in yapması gerekenlerden bahseder.
25. BÖLÜM: Kâmil mürşid'in üstünlüklerinden bahseder. 12 beyttir.
26. BÖLÜM: Hatm-i Hâcegân ve Teveccüh âdâbından bahseder. 19 beyttir.
27. BÖLÜM: Râbîta hakkındadır. 19 beyttir.
28. BÖLÜM: Nakşîbendi Tarikatının zikir ve virdlerinden bahseder.
29. BÖLÜM: Nakşîbendi Tarikatındaki şeyhlerden bahseder. 6 beyttir.
30. BÖLÜM: “Hıtâm-ı Misk”eserin kapanış bölümüdür. 17 beyttir.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. TASAVVUFUN DOĞUŞU VE GELİŞİM SÜRECİ

Bu bölümde genel olarak tasavvufun anlamı, hedefleri, günümüze kadar geçirmiş olduğu tarihî süreç açıklanacaktır. Ayrıca hayatını incelemeye çalıştığımız Mustafa İsmet Garîbullah'ın Nakşîbendi – Hâlîdî ekolüne mensup bir mürid olması, ülkemizin bugünkü sosyolojik yapısında etkin bir âmil olması sebebiyle Nakşîbendî tarikatı ve bizim coğrafyamıza geliş serüveni hakkında bilgi verilecektir. Nakşîbendîliğin esaslarına değinilerek Anadolu'da Hâlîdîlik olarak geçirdiği süreçten bahsedilecektir.

1.1.1. Kavramsal Olarak Tasavvuf

Tasavvuf, Hz. Muhammed (s.a.v)'in şahsında vücud bulan yaşantının, sistemli bir hale getirilerek geniş kitlelerin kabulü ile günümüze kadar ulaşan ilmin adıdır.¹⁰

Bütün İslâmi ilim dallarında olduğu gibi asr-ı saadet döneminde tasavvuf ilmi de adı konulmuş bir ilim dalı değildir. Çünkü buna henüz ihtiyaç yoktur. Ancak zamanla İslam coğrafyası genişleyip, sosyo-ekonomik olarak ümmette bir ilerleme meydana gelince dünyaya rağbet artmaya başlamış ve bazı insanların yeniden zâhidâne bir hayata yönelmeyi teşvik ederek hayatlarında uygulamaya başlamasıyla bu ilim dalı ortaya çıkmıştır.

Bu ilmin belirgin özelliklerinden biri, kalpten dünya sevgisini çıkarmak ve asıl sahibi olan Allah-u Teâlâ'yı o kalbe davet etmektir. Allah'ın haricindeki bütün ilgi ve sevgilerin ismi olan “mâ'sivâ” tasavvuf kavramlarından biridir. Mutasavvıfların nazarında, mâ'siva, kulun Allah ile beraber olmasındaki en büyük engeldir. Buna olan bağlılık ve zaafılar “put” olarak; bu engeli aşarak hakikî anlamda Allah'a kul olabilmek ise özgürlük olarak değerlendirilmiştir.¹¹

Temel referansı Kur-an'ı Kerîm ve Sünnet-i Nebevîye olan tasavvufun teşekkül sürecini üç ana bölüme ayırmak mümkündür. Bunlar;

1. Zühd Dönemi (Kuruluş Evresi)

2. Tasavvuf Dönemi

¹⁰ Hasan Kâmil Yılmaz *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 25. Basım, 2017), 17.

¹¹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994), 31.

3. Tarikat Dönemi

1.1.1.1. Zühd Dönemi:

Allah Resulü (s.a.v) ve O'nu takip eden ashabın hayatını incelediğimiz zaman zahidâne bir hayat yaşadıklarını, dünyaya gereğinden fazla değer vermediklerini müşahede edebiliriz. İbn-i Abbas (r.a), Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) bazen ailesiyle birlikte yiyecek bir şey bulamadıklarını, ekmeklerinin de arpa unundan yapılan ekmek olduğunu¹²; Âişe vâlidemiz (r.anha) ise, Hz: Peygamber'in yattığı yerin içinde hurma liflerinden bir yatak olduğunu ve yemek yerken oturarak yemeyi tercih ettiğini rivayet etmiştir.¹³ Ayrıca Hz.Peygamber, malını ihtiyaç sahiplerine vermekten çok hoşlanırdı. Bir gün Efendimiz (s.a.v.), Bilâl-i Habeşi'ye malının azalacağından çekinmeden başkalarıyla paylaşmasını tavsiye etmiştir.¹⁴

Aynı şekilde O'nun yetiştirdiği ashâbın ve ondan sonra gelen iki neslin hayatı da zühd ve ver'â üzerine kuruluydu. Bu dönemde, başta Ebû Hâşim Sûfî (öl.150/767) olmak üzere, Dâvud Tâî (ö.161/677), Râbi-atü'l Adeviyye (ö.l.185/801), Fudayl b. İyâd (öl.187/802) Şakîk Belhî (öl.194/809) ve Ma'ruf Kerhî (öl.200/815) gibi belli başlı zahidler yaşamıştır. Ayrıca Ebû Hâşim, kendisine "sûfî" olarak nitelendirilen ve ilk tekke yapan kimsedir. Bu dönemde eser yazan mutasavvıflardan eserleri bize ulaşanlar pek azdır. Sahabeden sonraki yaklaşık bir veya bir buçuk asırlık dönemde herkes kendi özelinde yaşamakla beraber zamanla bazı mutasavvıflar buldukları bölge ile öne çıkarak farklı ekoller de oluşturmuşlardır. Özellikle Medîne, Basra, Kûfe ve Horasan ekolü gibi ekoller oluşmuştur.¹⁵

1.1.1.2. Tasavvuf Dönemi:

Zühd dönemini takip eden iki asırlık süreç önemli tasavvuf uzmanlarının yetiştiği bir süreçtir. Bu evre, ilk bu tür eserlerin yazıldığı, tasavvuf istilâhlarının kullanılmaya başlandığı evredir. Bu dönemde tasavvuf istilâhları oluşmuş ve ilk klasik tasavvuf eserleri ortaya çıkmıştır. Böylece tasavvuf bir ilim dalı haline

¹² Ebî Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, nşr. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâr'ul Kutbu'l İlmîyye, 1956), 1/400.

¹³ Kadı İyâd, *eş-Şifâ bi Tâ'rifî Hukûki'l - Mustafa*, nşr. Ali M. El-Bicâvî, (Kahire: Dâru'l Beyza, 1977) 1/188.

¹⁴ Ebû Nasr Serrâc, *El-Lum'â fi Tarihi't Tasavvufi'l İslami*, nşr. Abdülhalim Mahmud, (Kahire: Dâru'l Kaliniyye, 1960), 134; Ebû Dâvûd, *İmâre*/ 35.

¹⁵ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 100-101.

9 Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, (İstanbul: Sehâ Neşriyat, 1995), 97.

gelmiştir. Bu zamandaki sūfî âlimler, nefis mücadelesi ile ruhun durumlarını incelemişler ve salikin kat edeceği makamları açıklamışlardır. Abdullah Tüsterî (öl. 283-896), İbn-i Semmak (öl.183-799), Ahmed b.Harb (öl. 234-848), Hatem-i Esamm (öl. 223-838), Muhâsibî (öl. 243-857), Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297-909) ve Hallâc (öl. 309-921) bu dönemde öne çıkan sūfîlerdir. Bu dönemde Allah'a vuslat ve ruhu olgunlaştırmak tasavvufun ana gayesi haline gelmiştir.¹⁶

1.1.1.3.Tarikatlar Dönemi:

Bu dönem hicri VI, miladi XII. Asırdan sonra tasavvuf müesseselerinin kurumsallaşmaya başladığı dönemdir. Gazali, (öl. 505-1111) bu ilim dalında bir mihenklerdir. Onun yapmış olduğu çalışmalarla bu ilim, itikadi ve ameli olarak sağlam temellere oturtulmuş, ilerleyen zaman dilimlerinde ise mürşid-mürîd ilişkisinin ve tasavvufî yapılar oluşmuştur. Abdülkâdir Geylânî (öl. 561-1165), Ahmet Yesevî (öl. 562-1166), Ahmed er- Rifâî (öl. 578-1182) bu dönemin farklı coğrafyalarda isim yapmış zirve kimseleridir.¹⁷

Şu halde diyebiliriz ki tasavvuf, zühd döneminde referanslarını Peygamberimizin (s.a.v) ve sahabenin zâhidane yaşantılarından alırken, tasavvuf döneminde Kur'ân ve sünnetten istinbat edilen bir din bilimi haline gelmiştir. Tarikatlar döneminde ise bir ağacın dallanıp budaklanması gibi kurumsallaşmak suretiyle daha sistematik bir boyut kazanmıştır. İşte temeli buraya dayanan Nakşibendilik tarikatı, M. İsmet Garibullah'ın intisap ettiği tarikattir. Eserinde Nakşibendiliğe oldukça sık olarak vurgu yapan müellife göre bu tarikat müntesiplerini hedefe ulaştırması ve diğer bir takım özellikleri sebebiyle diğer tarikatlardan daha üstündür. Ülkemiz coğrafyasında ise özellikle bu ekolden gelen Hâlidilik geleneğinin yaygın olması, Hâlid-i Bağdâdî'nin karizmatik kişiliği ile ilişkilidir. Yetiştirmiş olduğu talebeler sayesinde Osmanlı coğrafyasında etkili olmayı başarmıştır. Burada Nakşibendîliğin tarihçesi, özellikleri, daha sonra bu ekolün devamı olan Hâlidîliğin Anadoludaki gelişim serüveninden bahsedilecek son olarak da müellifimizin yaşamış olduğu XIX. yy. da Osmanlı Devletinin yaşadığı durum anlatılacaktır. Dönemin, kültürel, siyâsî, tasavvufî ve sosyo-ekonomik durumu, müellifin yaşadığı çağ ile ilgili bilgi sahibi olmamızı sağlayacaktır.

¹⁶ Yılmaz, Tasavvuf ve Tarikatler, 126.

¹⁷ Tahsin Yazıcı "Nakşibend" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları) 10 /52.

1.2. NAKŞİBENDÎ TARİKATI

Günümüzde Kadiriyye tarikatından sonra en fazla müntesibi bulunan tarikat Nakşibendîliktir. Kelime anlamı “*nakışçı*” demektir.¹⁸ Bu tarikatta kalp tasfiyesi merkeze alındığı ve kalbi ağıyardan selamete çıkararak tezyinine çalışıldığı için bu isim verilmiştir.¹⁹

Bu tarikata ismini veren Bahaeddin Nakşibend (öl.791-1389), 1318’de Buhara’ya oldukça yakın bir yer olan Kasr-ı Ârifan köyünde dünyaya gelmiştir. Kendisi Hanefî mezhebine mensup idi.²⁰

Bahaeddin Nakşibend, ilk olarak Emir Külâl’den (öl. 772- 1379) ders almıştır; ancak kendisinden çok önce yaşamış olan Abdülhâlik Gucdûvânî’den de (öl. 575-1179) üveysilik yoluyla yetişmiştir. Bu şekilde vefat etmiş bir şeyh tarafından mânen yetiştirilmeye tasavvuf ıstılâhında üveysilik denir.²¹

O’nun tarikatının en önemli konusu, “*râbîta ve sohbet*.” Şeriata uymaksızın tarikatın yaşanamayacağını, Sünnet-i seniyyeye uymanın şart olduğunu, azimetle amel etmenin tercih edilmesi gerektiğini talebelerine sıkça tavsiye etmiş ve vuslatın ancak bu şekilde mümkün olduğunu vurgulamıştır.²²

Orta Asya’dan Abdullah İlâhî(öl. 896-1491)vasıtasıyla Anadolu’ya gelen Nakşibendîlik, O’nun vekili Emir Ahmed Buhârî (öl. 922-1516)’nin çalışmalarıyla güçlü bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Farklı tarihlerde İstanbul Fatih, Ayvansaray ve Edirnekapı’da kurulan ve Emir Buhârî Tekkesi olarak anılan üç tekke özellikle İstanbul’da son derece etkili olmuştur.²³

1.2.1. Mustafa İsmet Garîbullah’ın Nakşibendilik Hakkındaki Görüşleri

Mustafa İsmet Garîbullah, mensûbu bulunduğu Nakşibendi tarikatının ve diğer tarikatların fazileti ve kâmil mürşid yetiştirme hususunda daha gayreti olanları

¹⁸ Yazıcı, “*Nakşibend*” 10/52.

¹⁹ Abdulmecid b. Muhammed el Hânî, *Hadaiku-l Verdiyye fî Hakâikül-Acille en- Nakşibendiyye*, (Kahire, Dâru’l Beyza, 1306), 9.

²⁰ Yazıcı, “*Nakşibend*” ,52.

²¹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, (İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,1994), 70

²² Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, (İstanbul, İnsan Yayınları, 2002), 112.

²³ Bu üç tekke ve şeyhleri için bkz. Zâkir Şükrü, *Mecmû’a Tekâyâ*, s.54, 66, 68; Reşat Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf Anadolu’da Süfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. yüzyıl)* İstanbul, İz Yayıncılık, 2000), 119-140.

övmek, bu konuda hatası olanları da eleştirmek niyetiyle yazmış olduğu beytlerde şunları söylemektedir; Nakşî tarikatından yetiştiği gibi, diğer tarikatlardan da kemâle ermiş Allah(c.c) dostları yetişmiştir bunlar inkâr edilemez. Ancak bu tarikatlardaki kemâl ehli zâtların sayısı azdır. Bunun sebebini de şöyle açıklamaktadır; bu tarikatlarda sâlike henüz seyr-ü sülûkünü tamamlamadan, hilafet verilir ayrıca cezbeden önce riyâzat yaparlar, cezbe sona kalır bu da sâliklerin çok büyük bir çoğunluğunun kemâle ermesine engel olur.²⁴ Cezbe, Allah'ın(c.c) dilediği kulunun gözlerindeki perdeyi kaldırarak ve hiçbir emek sarf etmesine ihtiyaç kalmaksızın yüksek mânevî mertebelere çıkarmasıdır.²⁵ Bu da o kimseye müstakim ve âbid bir kul olma şevki vererek, nefsinin hoşlanmadığı şeylere karşı da tahammül ve dayanma gücü verir.²⁶ Nakşî tarikatında “ Sonun, başa girdirilmesi” şeklinde ifade edilen yolun başlangıcında yukarıda anlatılan sebepten ötürü sâlike emanet bir cezbe verilir. M. İsmet Efendi de önce bu suretâ cezbenin verilmesi gerektiği görüşündedir.²⁷ İmam Rabbânî’de tasavvuf yolunda cezbe ve sülûk ile ilerlendiğini, sülûkten önceki cezbe yani tezkiyeden önceki tasfiyeye itibar edilmeyeceğini asıl makbul olanın sâlike fenâ fillâh makamında verilen tezkiyeden sonraki tasfiyenin olduğunu söylemektedir.²⁸

Mutasavvıfların her dönemde olduğu gibi yaşadıkları dönemde tekkelerin bozulduğu, gerçek şeyh ve marifet ehlinin kalmadığı hususunda bir oto kontrol mekânizması oluşturduğu bilinen bir gerçektir.²⁹ Müellif de yaşadığı dönemde tekkelerde şeyhlik yapan kimselerin çoğunun “evlâdiyelik yöntemiyle”, seyr-ü sülûkünü tamamlamadan miras yoluyla şeyh olmalarını eleştirmektedir. Osmanlı Döneminde tekke ve medrese bir birini tamamlayan iki unsur olmuştur. Tekke demek, kulluk vazifesini ciddi anlamda yaşayan kimselerin bir araya geldikleri yer demektir. Din, kendisi ile amel edilmediğinde ve gönderilme sebebi tam olarak anlaşılmadığında otomatizm³⁰ içine düşer, bu da cemiyete hız, hareket ve şuur veren dinamizminden de mahrum kalması demektir. Tekke; kişiyi yaratıcısına bağlayan/bağlı olduğunu hatırlatan mekândır. Tarikatları sosyal bünye açısından

²⁴ Garîbullah, *Kudsiyye*, 65.

²⁵ Kâlebâzi, *et-Taârruf*, 167.

²⁶ Sülemî, *et-Tabâkât*, 188.

²⁷ Garîbullah, *Kudsiyye*, 66.

²⁸ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/74 (Mektup:62).

²⁹ H. Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 58.

³⁰ Otomatizm; İradenin hatta bazı durumlarda şuurun dışında kendiliğinden gerçekleşen hareket ve faaliyet.

değerlendiren bazı araştırmacılar da tekkelerdeki bozulmadan bahsetmektedirler. Bu eleştiriler genellikle üç grupta toplanmaktadır; a) Tekkelerdeki sayı artışına rağmen kifâyetli ve güçlü şeyhler yetişmemektedir. b) Tekke meşihâtına şeyhler, tevârus yoluyla (yoldan değil belden gelme) geçerek çoğu kere işe ehil olmayan kimseler bu makama geçmektedir. c) Güç mücadelesi ile hâricî müdahalelerle atamalar yapılmaktadır. Bunun bu şekilde olduğu 1800'lerin ilk yarısında bu sebeplerle yapılan kanunlar ve fermanlardan da anlaşılmaktadır.³¹

Şüphesiz müellifimiz M. İsmet Efendi'nin burada eleştirdiği husus da yetkin olmayan insanların bu makama evlâdiyelik usûlü ile getirilmiş olmalarıdır. Yoksa evlâdiyelik mutlak olarak değil mukayyed olarak uygulanan bir usûldür. Bu uygulama biraz da saf ve samimi Osmanlı toplum yapısının bir sonucudur.

Eserine eleştirmiş olduğu bu tür tekkelerde şeriâtın hükümlerine ve sünnet-i seniyyeye riâyet edilmediğini, yaptıkları işlere bid'at karıştırdıklarını vurgulayarak devam eden müellif, yine şeriât vurgusu yaparak, bu tip tarikatlardan uzak durulmasını sâliklere tavsiye etmektedir.³² Bid'ati, Resulullah (s.a.v) ve Hulefâ-i Râşidin zamanında uygulanmayıp dine sonradan giren şeyler olarak değerlendiren İmam Rabbânî ise, insanların ortaya bir bid'at çıkarttıklarında Allah'ın (c.c) onun yerine bir sünneti ortadan kaldırdığı görüşündedir.³³

Eserin devamında şeriâti yaşamadan şeyhlik davasına kalkışanları şeytana benzeten müellif, bu eleştirilerinden başka tarikatlarda kâmil insan yetişmediğinin anlaşılmasında gerektiğine dikkat çekerek yine de bunların da Nakşîbendilerin kemâlatına erişemeyeceğini söylemektedir. Sonraki beytlerde de Nakşîbendi tarikatının faziletlerinden bahseden M. İsmet Efendi, bu tarikatın Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e dayandığını, bütün ashabın da bu tarikatta cem olduğunu belirterek Nakşîbendi tarikatının raks ve semâ ehli olmadığını belirtir.³⁴

İmam Rabbânî'de bu konuyu şöyle açıklamaktadır; “Nakşî tarikatının büyükleri Kur'an'ın emirlerine ve sünneti seniyyeye uymayan kimselerde meydana gelen hârikulâde halleri beğenmezler ve istemezler. Bu sebeple de raks ve semâ izin

³¹ Fermanların yorumu için bkz. Gündüz, Devlet-Tekke Münasebetleri, s.196; M. Demirci, “Türkiyenin Çağdaşlaşma Sürecinde Tarikatlar” *Türkiye Günlüğü*, sy. 45 (Mart-Nisan /1997), 17; H. Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 58.

³² Garîbullah, *Kudsiyye*, 66.

³³ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/159. (Mektup:186).

³⁴ Garîbullah, *Kudsiyye*, 67.

vermezler.³⁵ Nakşîbendi tarikatında sohbet çok önemli bir iştir. Sohbet genellikle; müşîdin veya dinî konularda uzman birinin ilminden zâhîren istifâde etmek gayesiyle bir araya gelerek oluşturulan birlikteliğin adıdır. Sûfiler genellikle bu kavramla “maiyeti” kastederler.³⁶ Tasavvuf ehli daha çok meşâyih ile ülfet edip sözlerinden faydalanmak yolu olan cismanî sohbeti, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise râbîta ile mânevî sohbeti tercih etmişlerdir. Râbîta özellikle Nakşî tarikatında çok önem verilen bir uygulamadır. Böyle bir cemiyette bulunanların ve sohbeti edecek kimsenin dikkat etmesi gereken edebler vardır. Bu edeplere riâyet ederek yapıldığında her iki taraf için de daha istifâdeli olur.³⁷

Sahabe-i Kiram’ın, Hz.Peygamber’in (s.a.v)sohbetinde bulunmaları sebebiyle büyük makamlara kavuştuklarının altını çizen müellif, sohbet sebebiyle Allah’ın(c.c) sâlikin gönlüne bir sevgi atacağını, bu sevginin de cezbe meydana getireceğini belirtir. Muhabbet sırrıyla “Zât-ı Pâk-i Sübhâniyye”nin nûruna erişen sâlik, daha başlangıçta şeyhinin sohbeti bereketiyle fena fillâh makamına erince zorlukla yapabileceği riyâzatlar geriye kalır ve daha kolay yapmasına sebep olur. İşte Nakşîler bu incelik sebebiyle çok büyük makamlar elde ederler, kalplerinde Allah’dan(c.c) başka hiçbir şeye muhabbetleri kalmamıştır ve muhabbetleri geçmiş günahlarının da silinmesine sebep olmuştur. Daha sonraki beytlerde de bu vuslat yolunda Allah’a (c.c)olan sevginin en büyük etken olduğunu, bunun da Efendimiz (s.a.v)’e ittibâ etmek suretiyle meydana geleceğini, bu yolda vuslata sevginin vesile yapılması gerektiğini tavsiye eder.³⁸ İmam Rabbânî’ye göre ise; Nakşî tarikatındaki büyüklerin kazancının başlangıcı Zât-ı İlâhî’nin çekmesi ve sevgisidir. Bu sevgi arttıkça diğerlerinin sevgisi azalır ve zamanla yok olur. Bundan sonra da sâlikteki kötü ahlâk ve sıfatlar kaybolur. Seyr-i Âfâkî’de ele geçen mertebelere, uzun bir sülûke ve sıkı riyâzatlara gerek kalmadan kavuşur. Çünkü sevmek, sevgiliye itaat etmeyi gerektirir. Sevgi son haddini bulunca itaat da tamam olur. Bu zaman da “Makâmât-ı Aşere”denilen; Tevbe, Zühd, Verâ, Sabr, Fakr, Şükür, Havf, Recâ, Tevekkül ve Rıza makamları ele geçer.³⁹

³⁵ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/198 (Mektup:221)

³⁶ Serrâc, *el- Lum’a*, 234.

³⁷ Sühreverdî, *Meârif*, 34.

³⁸ Garîbullah, *Kudsiyye*, 67-68.

³⁹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 2/.66 (Mektup: 42)

Mustafa İsmet Garîbullah, Hz. Peygamber'in (s.a.v), Hz.Ebubekir(r.a) hakkında söylediği rivayet edilen "Ebubekir çok namaz kılmakla, çok oruç tutmakla sizden üstün olmadı. O kalbine akıp yerleşen (sevgi) sebebi ile sizden üstün olmuştur."⁴⁰ hadisine atıfta bulunarak da bu muhabbeti elde etmeye çalışmak gerektiğini söylemektedir.⁴¹ İmam Rabbânî de bu muhabbetin zikir ile olacağını belirterek, insan ile Allah (c.c) arasında başlangıçta hiçbir münasebet olmadığını, sâlikin Rabbini zikrettikçe arada bir sevgi meydana geleceğini, bu sevginin kişiyi kaplaması durumunda ise kalpte itm'inân meydana geleceğini söylemektedir.⁴²

Devam eden beyitlerde de Nakşîbendi tarikatına mensup mürîdlerin hallerinden bahseden müellifimiz, bu yolun müntesiplerinin sürekli zikir ve tefekkür ederek nefis ile mücadele içinde olduklarını, yapmış oldukları amellerde de daima azîmeti tercih ettiklerini belirtmektedir.⁴³ İmam Rabbânî, azîmet hakkında şunları söyler; " Bu yoldaki kimselerin kâmil bir insan olabilmeleri için pek çok yol olmakla birlikte, en kolay ve hızlı olanı kişinin nefsi ile yapmış olduğu mücâhededir. Ruhsatlı işlerden uzak olmak, azimetli olanları tercih etmek gerekir.⁴⁴ Bu yolda elde edilen faziletler sünnete sarılmak, bid'atlerden kaçınmak ve azîmet ile amel etmek sebebiyle ele geçmektedir. Şerîât'in izin verdiği ruhsatdan kaçınıp, azîmet ile amel etmeye sarılan bu kimselere uymayı, sonsuz azaptan kurtulmaya vesile bilmelidir.⁴⁵ Bu yolun müntesipleri daima huzur üzere ibadetle meşgul olup, sünnet-i seniyye'yi işleme konusunda çok dikkatlidirler, o kadar ki faraza bir bid'atle vuslatı elde edeceklerini bilseler dahi o bid'ati işlemezler.⁴⁶ Yani böyle bir kimse dine sonradan sokulmuş olan şeylerden son derece sakınıarak daima sünnet üzere bir hayatı tercih ederler.

Daha sonraki beytlerde, bu tarikatın kemâle ermişlerinin özelliklerinden bahsetmeye devam eden Mustafa İsmet Efendi, bu zatların bir sırta vakıf olmaları sebebiyle farklı olduklarını söyleyerek bu sırrı da şöyle açıklar; Tarîkat ve hakîkat, şerîatin hakîkatine ulaşma hususunda şerîatin hizmetçisidirler. Şerîatin sureti yaşanmadan tarikat yaşanamaz ve şerîatin hakîkatine de ulaşamaz. İşte bu zatlar, bu sırta eren insanlardır. Burada şunun bilinmesi gerekir ki bu konu bu eserdeki en

⁴⁰ Zebîdî, *İthaf*, 2/324.

⁴¹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 69.

⁴² İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/160(Mektup:187)

⁴³ Garîbullah, *Kudsiyye*, 69.

⁴⁴ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/314 (Mektup:286)

⁴⁵ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/81 (Mektup:70)

⁴⁶ Garîbullah, *Kudsiyye*, 70.

önemli konulardan biridir ve uzun bir şekilde açıklanması gerekir. Tarikatın önemi ve gerekliliği bu beyitle net bir şekilde ifade edilmektedir.⁴⁷

Daha önce de belirttiğimiz gibi M. İsmet Efendi'nin tasavvuf anlayışının oluşmasında Ahmed Faruk Serhendî İmam Rabbânî'nin etkisi son derece fazladır hatta Risâle-i Kudsiyye, İmam Rabbânî'nin Mektûbât isimli eserinin özetidir desek abartmış olmayız. Her zaman olduğu gibi bu meseleyi de açıklamak için “Mektûbât” bize son derece kıymetli bir rehber olacaktır. M. İsmet Efendi, tarikat ve hakîkatin, şerîatin hizmetçisi olduklarını, bunları bilmeyenlerin yani gerçekleştiremeyenlerin şerîatin hakîkatine ulaşamayacağını söylemektedir. İmam Rabbânî bu konuyla ilgili olarak Mirzâ Şemseddin isimli bir talebesine göndermiş olduğu bir mektubunda; “Şerîat'ın bir suretinin bir de hakîkati'nin olduğunu” söyler ve şöyle devam eder; “Kulun nefsi emmâresinde bulunan itirazı, çekincesi, azgınlığı ve inkârcılığı ile birlikte iman esaslarına tam bir şekilde inandıktan sonra şerîatin emirlerini yerine getirmesi sûretâ olan şerîattir ve bu şekilde kulun yapmış olduğu bütün vazîfeler de sûretâdır. Ancak Allah (c.c) sonsuz rahmeti sebebiyle, bu sûretâ olan amelleri de kabul eder ve cennetine koyar. Allah (c.c)'ın lütfu ve inâyeti ile seyr-ü sülûk vazifelerini ciddi bir şekilde yerine getiren sâlikin nazarından mâsivâ bütünüyle kalktığında fenâ makamı ele geçerek, tarikat makamı ele geçmiş “seyr-i ilallah”makamı tamamlanmış olur. Bundan sonra”seyr-i fillah” denilen ispat makamına başlanır. Bu makam velîlikten kastedilen en yüce maksat yeri, yani “bekâ”makamıdır. Bu “fenâ ve bekâ”makamları ile sâlik hakîkate ulaşır ve velîlik pâyesini alır. Nefsi mutmain olur, ilâhi hükümlere boyun eğerse imanın hakîkati elde edilmiş olur. Bundan sonra yaptığı her fiil hakîkattir.”⁴⁸ Kısaca ifade edilirse; şerîatin sûretinde nefsi emmâre azgınlık ve inkâr üzeredir. Hakîkatinde ise mütmainne olmuştur. İşte bu şekilde tarikat ve hakîkat, şerîatin hakîkatinde elde etme hususunda hizmet etmiş olurlar.

Nakşî yolunun büyüklerinin özelliklerinden biri de Allah'ın(c.c)emirlerini daima kendi nefsi isteklerine tercih etmiş olmaları olduğunu söyleyen müellifimiz, böyle birine –faraza- “sabah namazını terk et, sekiz cennet sana verilecek” denilse, sabah namazını asla terk etmeyeceklerini vurgulamaktadır. Önceki beytlerde bu büyüklerin elde ettiği sırlardan biri olarak, ibadetten hakîki olarak lezzet almaları

⁴⁷ Garîbullah, *Kudsiyye*, 69.

⁴⁸ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 2/74,(Mektup:50)

olduğunu değerlendiren M. İsmet Efendi, işin başında ibadetin zor gelmesinin bir imtihan olduğunu vazifelere devam edildikçe zamanla bu zorluğun ortadan kalkıp, lezzete dönüşeceğini söylemektedir. Bu bölümü bu yolun büyüklerine dil uzatanların bunların feyz ve bereketlerinden istifade edemeyeceklerini, inkâr edenlerin ise asla Allah(c.c)’nin cemâline kavuşamayacaklarını vurgulayarak, bu hataya düşenlerin bu anlatılan sırlara vâkıf olamadıkları için düştüklerini, bu Nakşîlik yolunun yolların en üstünü olduğunu söylemiştir. Nakşîbendîleri ile ilgili

beytlerin devamında takdîr etmiş olduğu Nakşîler’in dinini istikâmetli bir şekilde yaşayan ve haram-helâl çizgisine son derece riâyet eden kimseler olduklarının altını çizmiş ancak kendilerini “Nakşîbendî” olarak isimlendirdikleri halde şerîatin sınırlarını ihlâl eden, bidâtle amel eden kimselerin ise kesinlikle yanlış yolda olduklarına dikkat çekerek onları “zındık”olarak nitelendirmiştir.⁴⁹

Sonuç olarak bu bölümde Nakşîbendî tarikatının şerîâtî muhafaza edip, sünnet-i seniyyeyi yaşama noktasında diğer tarikatlardan farklı olduğunu, bu sebeple de kâmil insan yetiştirme noktasında daha başarılı olduklarını iddia eden müellifimiz mânevî bir yola girerek Mevlâ’ya vâsıl olma niyetindeki kimselere bu tarikata girmelerini tavsiye etmektedir.

1.2.2.Nakşîbendi Tarikatının Temel Özellikleri

Hace Abdülhâlik Gucdevâni’den gelen bu kaideler, tarikatın temel kurallarını oluşturmaktadır. Bu kurallar kısaca şu şekilde özetlenebilir;

1. Vukûf-ı Zamânî: Mürîdin zamanının kıymetini bilmesi ve zamanın her an şuurunda olması demektir. Her an ve her durumda yaptıklarını muhasebe ederek, sürekli Allah (c.c) tarafından kontrol edildiğinin bilincinde olması demektir.
2. Vukûf-ı Adedî: Mürîdin zikir esnasında sayıya dikkat ederek, zikrederken gönlüne gelecek olan düşüncelerden sıyrılarak, gafletten kurtulmasıdır.
3. Vukûf-ı Kalbî: Mürîdin herşeyden soyutlanarak, kalbine yönelmesi ve kalbinde ilahî sırların zuhûrunu beklemesidir.
4. Hûş der-Dem: Mürîdin, aldığı bütün nefesleri şuur üzere alması bir nefeste bile gaflete düşmemesidir.

⁴⁹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 70.

5.Nazar ber-Kadem: Mürîdin yürürken önüne bakması sebebiyle kendin harama bakmaktan ve havâtıra düşmekten muhafaza etmesidir.

6. Sefer der Vatan: Mahlûkattan, Hâlık'a doğru manevî olarak yapılan bir yolculuktur. Varlığın hakikatini bilgi boyutundan, hissederek anlama boyutuna, mülk âleminde melekût âlemine taşımak, ahlak-ı zemimeden kurtulup, ahlâk-ı hamideye ulaşmak demektir. ⁵⁰

7. Halvet der-Encümen: Mürîdin insanlarla beraber olduğu halde iken Allah (c.c)ile beraber olabilmesini ifade eden bir kavramdır. Bu yolda kendini toplımdan soyutlayarak değil onların içinde hizmet ederken Allah (c.c) ile birlikte olabilmek esastır.⁵¹

8. Yâd-Kerd: Mürîdin diliyle birlikte kalbinin de zikretmesi halidir. Böylece sâlik, murâkabe halinden müşahede mertebesine yükselir.⁵²

9. Bâz Geşt: Mürîdin “habs-i nefes” dersi esnasında “Lâ İlâhe İllallah” derken nefesini tutması, nefesini bıraktığında ise “İlâhî Ente Maksûdî ve Rızake Matlûbî” cümlesinin anlamını tefekkür etmektir. Bu tefekkür nefy-ü ispat'ın anlamını gönle nakşetmeye vesile olur.⁵³

10. Nigâh-daşt: Mürîdin gelecek olan mâ'sivayı kalbinden uzaklaştırmaya çalışması anlamındadır. Düşüncelerini kontrol ederek huzur üzere olmaya gayret göstermesi demektir.⁵⁴

11.Yâd-daşt: Nigâh daşt'ın daha derin manada tefekkürüdür. Kâinattaki sınırsız çoklukta, İlâhî vahdaniyeti müşâhede etmektir.⁵⁵

Bu esasların ilk dördü sâlikin yaşantısı ile ilgili yapması gerekenlere dikkat çekerken diğerleri ise daha çok zikrederken uyması gereken kurallardır. Bu kurallara riayet kaabiliyyetine göre mürîdi yetiştirecek, vuslata kavuşmasına sebep olacaktır. Ancak haramların üzerimize yağmur gibi yağdığı, imanın muhafazasının çok zor bir mesele olduğu günümüzde bu esaslara riayet en azından kişinin iman kurtarmasına sebep olacaktır. Nakşibendi tarikatı ile ilgili bu bilgilerden sonra bu tarikatın İmam Rabbânî ile müceddidilik ve Hâlid-i Bağdâdî' ile Hâlidîlik adıyla neşv-ü nemâ

⁵⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001), 340.

⁵¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2004) 250.

⁵² Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 260.

⁵³ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikalar*, 379.

⁵⁴ Cebecioğlu, *T.T. ve Deyimleri Sözlüğü*, 452.

⁵⁵ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 380.

bulması, günümüzde de Türkiye’de en etkin tarikat olması, ayrıca müellifimizin tasavvufi görüşlerinde bu iki zatın etkisinin oldukça fazla olması sebebiyle eserinde bu iki zat hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Biz de, müellifin eserinde bu iki zât ile ilgili görüşlerine de değineceğiz.

1.2.3. İmam Rabbânî

Nakşîbendi ekolü denildiğinde ilk akla gelen isimlerden biri de hiç şüphesiz İmam Rabbânî’dir. Nakşî tarikatında “Müceddidiyye” ismiyle bilinen, kolun kurucusudur. Müceddidiyye sayesinde kısa süre içerisinde Nakşîliği Hindistan’ın en faal tarikatlarından biri haline getirmiş, hızlı bir şekilde yayılan bu kol, birkaç nesil sonra tarikatın bütün kollarının yerini almıştır. İmam Rabbânî, yazmış olduğu Mektûbât isimli eseri ile ilk defa tarikatın maiyeti ile ilgili geniş bir eser meydana getirmiş ve ehlisünnet merkezli kararlı tutumu ile ilim çevrelerinin de bu yola ilgi duymasını sağlamıştır.⁵⁶

İmam Rabbânî’nin tam adı, Ahmed b. Abdullah b. Zeynelâbidin b. Abdullhay el- Faruk el-Serhendî’dir. .Soyu Hz. Ömer’e(r.a) dayandığı için “Farûkî” denilmiştir. XVI. Yüzyılın sonu ile XVII. Yüzyılın başlarında Hindistan’da yaşamıştır. O, zamanının sapık fikirlerine karşı Kitap ve Sünnet’in rehberliğini savunan bir “ilim adamı” aynı zamanda seyr-ü sülûk yolunda elde ettiği tecrübeleri sevenleriyle paylaşan bir “mutasavvıf” idi. Devrin yöneticilerinin dine uymayan işlerine karşı özgürlüğünü kaybetme pahasına taviz vermeden inandığı değerleri savunmuştu. O’nun bu tavrı uzun zaman sonra ülkesinin bağımsızlık, bilgi ve tecdîd hareketine öncülük etmiştir.⁵⁷

Geride de belirttiğimiz gibi, M. İsmet Efendi’nin tasavvuf düşüncesinde İmam Rabbânî’nin çok önemli etkisi vardır. Bu sebeple eserinde kısa da olsa ondan övgü dolu sözlerle bahsetmiştir.

“Husûsa elfî sâni’de müceddid. / Ahmedü’l Fârûki’s-Serhendî ceyyid.”

“Turûk usûlini tasfiye ve tecdîd. / O etti feyzi zahir hem de şahid.”

“Bu feyzi bul aziz Hakk’a gidelim, / Cemâli bâ kemâle seyredelim.”

⁵⁶ Hamitd Algar, “Nakşibendiyye” *DİA*, 32/338

⁵⁷ Necdet Tosun, *İmam Rabbânî Ahmed Sirhindî*, (İstanbul İnsan Yayınları, 2016),9

Ahmed Fârûk Serhendî, özellikle hicri ikinci bin yılının müceddididir. Tarikatın temellerini saflaştırıp, yenileyerek sonradan giren şeylerden kurtarıp, saflaştırmıştır. Tarikatı İslam esaslarına göre yeniden şekillendirerek yeniden feyzli hale getirmiştir.⁵⁸ M. İsmet Efendi, “Tecdîd”⁵⁹ hadisi olarak bilinen ve “bu ümmetten her asırda bir müceddid geleceğini” bildiren hadise⁶⁰ binâen İmam Rabbânî’nin hicrî, ikinci bin yılın müceddidi olduğunu savunmaktadır. Bu görüş onunla birlikte birçok âlimin de ortak fikridir. İmam Rabbânî’ye “Müceddid-i Elfi Sâni” lakâbını veren ilk kişinin, mürîdi Abdülhakîm Siyâlkûtî olduğu söylenir.⁶¹ Bir mektubunda kendisi de bunu şu şekilde ima etmiştir. “Yaratılmamdan maksat olduğunu anladığım durum hâsıl oldu, bin yıllık temenni icâbet gördü. Allah’a hamdolsun ki, beni iki deniz arasında sıla (köprü, birleştirici) eyledi.”⁶²

Tecdîd; ciddi olmak, sınıksız yapışmak, îtina etmek, yeni olmak anlamlarına gelen “cedde” fiilinin tef’îl babından masdarıdır. Bu baba nakledilince, “bir şeyi yeniden yapmak, yenilemek manasını taşır.”⁶³ Bu işi yapana da “müceddid” denir. İslam dininin temeli olan Kur’an ve Sünnet’te herhengi bir tahrîf olması mümkün olmadığı için, insan beyninin bu temel iki referansı algılama ve te’vil etmekten kaynaklı algı ve eylemlerin tecdîdi anlaşılmalıdır.

Müellife göre, İmam Rabbânî’nin kemâlâtı anlatılmayacak derecede faziletlidir, yetmiş bin evliyanın serdârı ve nâz makamında olan bir zattır. Özellikle “Mektûbât” isimli eserinde nice ince sırları ortaya çıkararak Hakk’ı bâtıldan tefrîk ettiğini söyleyen müellif, seyr-ü sülûk yaparak Hakikat’ül Kâbe makamına ulaştığını, bununla birlikte Hakikat’ül Kur’an ve ve Hakikat-i Salât’ın bütün hakikatların padişahı olduğunu vurgulamıştır. Devamında ise bu makamları aşan İmam Rabbânî’nin peygamberlerin hakikatini sülûk ettiğini ve bu makamları birer birer açıkladığını beyan etmiştir.⁶⁴ Necdet Tosun, İmam Rabbânî, Ahmed Serhendî isimli eserinde İmam Rabbânî’nin bazı eser ve mektuplarında, Hakikat-i Kâbe’nin Hakikat-ı Kur’an’dan üstün olduğunu söylediğini⁶⁵ ancak bir mektubunda “İmam, Kur’an’dır,

⁵⁸ Garîbullah, *Kudsiyye*, 71

⁵⁹ Mustafa Ertürk, *Tecdîd Hadisinin Metin Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi*, (İstanbul, İSAM Yayınları, 1996), 129,

⁶⁰ Ebu Dâvud, *Melâhim*/1, No;4291, 2/512

⁶¹ M. Haşim-i Kişmî, *Berekât-ı Ahmedîyye el Bâkiyye*, (*Zübdet’ül Makâmât*), (Kânpûr, yy., 1889), 176

⁶² İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 2/25 (Mektup:6)

⁶³ Cevherî, *es-Sıhah*, 2/452; İbn Munzûr, *Lisânu’l Arab*, 3/113

⁶⁴ Garîbullah, *Kudsiyye*, 72

⁶⁵ İmam Rabbânî, *Mebd’ ve Me’ad*, 72; Necdet Tosun, *İmam Rabbânî Ahmed Sirhindî*, 74,

bu imama ilk uyan kişi de Kâbe'dir.”⁶⁶ diyerek Hakikat-i Kur'an mertebesinin Hakikat-i Kâbe'den daha üstün olduğunu ima etmiştir.⁶⁷ Tarikatta ortaya koyduğu bu çalışmalar sebebiyle sâliklerin on yılda bulacağı hasletleri bir yılda bulacağını müjdeleyen M. İsmet Garîbullah, bu görüşünü de Peygamber Efendimiz'in(s.a.v) şu hadisiyle desteklemektedir; “Ümmetim yağmur gibidir, evveli mi, ahiri mi hayırlıdır bilinmez.”⁶⁸ İmam Rabbânî'de müceddidlik konusunda şunları söylemektedir; “Her yüzyıl başında bir müceddid geldiği gibi bin yılda bir de gelecektir. Bunların arasındaki fark bin ile yüz arasındaki fark gibidir. Müceddid o zattır ki; o müddet içerisinde ümmete her ne gibi bir feyz gelirse, onun vasıtası ile gelir. İsterse o vaktin kutupları, evtâdı, ebdali ve nücebâsı bulunsun.”⁶⁹

Sonuç olarak, müellifin yazmış olduğu bu beytlerden İmam Rabbânî'nin ikinci bin yılın müceddidi olduğuna ve onun diğer meşâyıhdan ayıran özellikleri olduğunu inandığını ve ayrıca Nakşî tarikatına getirmiş olduğu “müceddidiyye” koluna intisap edilmesi gerektiğini tavsiye ettiğini anlıyoruz.

1.2.4. Hâlid-i Bağdâdî

M. İsmet Efendi, Risâle-i Kudsiyye isimli eserinin bir bölümünü de şeyhi Abdullah Mekki'nin şeyhi Hâlidî Bağdâdî'ye ayırmıştır. Nakşibendî tarikatının Anadolu'da ve Osmanlı coğrafyasında etkin olmasının en önemli etkeni Halid-i Bağdâdî'nin çalışmalarıdır. Hâlidîlik müstakil bir tarikat değil, zamanın değişmesiyle birlikte Nakşibendî tarikatının farklı yorum ve tarzıyla devamı niteliğindedir.

1779 yılında Irak'ın Süleymaniye şehrine bağlı Karabağ kasabasında dünyaya gelmiştir. İyi bir eğitim aldıktan sonra Şeyh Abdülkerim Berzencî'nin 1799'da vebâdan vefat etmesi üzerine yaklaşık yedi yıl Süleymaniye Medreselerinin sorumluluğunu üstlenmiştir.⁷⁰ Hac yolculuğu sırasında Mirza Rahimullah ile görüşmüş, onun tavsiyesine uyarak Hindistan'a gitmiş ve Abdullah Dehlevî'den Nakşî tarikatı yanında, Sühreverdiyye, Kübreviyye ve Çeştiyye'den de irşâd icâzeti almıştır. Osmanlının yıkılma sürecinde tarikat müesseselerinin insanların manevî

⁶⁶ İmam Rabbânî, Mektûbât, 3/445 (Mektup:77)

⁶⁷ Necdet Tosun, *İmam Rabbânî Ahmed Sirhindî*, 74,

⁶⁸ Tirmizî, Emsâl; 6 No:2869, 7/152.

⁶⁹ İmam Rabbânî, Mektûbât, 2/13 (Mektup:4)

⁷⁰ Haydârî, *Mecdü't-Tâlid fi Menâkıb'ış-Şeyh Halid*, (İstanbul: Semerkand Yayınları,2012), s.33; Hamid Algar, “Hâlid el- Bağdâdî” *DİA*, 15/284,

ihyasına yönelik çalışmalarla birlikte antiempyralist bir tutum gösterdikleri bilinen bir gerçektir. Hâlid-i Bağdâdî de aynı şekilde zühd boyutuyla birlikte siyasi eylem boyutunda da çalışmalar yapmıştır. Ayrıca tarikatın bir merkezde devamını sağlamak için râbita usulüne çok önem vermiştir.⁷¹ 1826 yılında Şam ‘da vefat ettiğinde arkasında Anadolu’dan Balkan’lara, Ortadoğu’dan Kafkas’lara hatta Güneydoğu Asya’ya kadar yolunu devam ettirecek onlarca halife bırakmıştı.

Bu konuyla ilgili açmış olduğu bölüme “Kutb’ul İrşad ve Gavs’ul Evtâd Mevlânâ Halid Ziyâuddin’in Kemâlâtının Beyanı” başlığını atan Mustafa İsmet Garîbullah’a göre Halid Bağdâdî, ümmetin bozulmaya yüz tuttuğu bir zamanda gelerek, tarikatı tecdîd etmiş, Hakîkat’ül Kâbe, Hakîkat’ül Kur’an ve Hakîkat’ül Sâlât’ta en güzel sülûkü göstermiştir. Ayrıca sâliklerin yolunu kolaylaştıran Allah’ın(c.c)yüksek kemâlâtlar ihsân ettiği, Nakşî meşâyihinin önde gelen zatlarından. O’nun, hicrî 1200 yılının müceddidi olduğunu savunan müellifimiz, bazı zâtların keşfine göre de ondan sonra Mehdî (a.s)’a kadar müceddid gelmeyeceğini rivayet etmektedir. Halid-i Bağdâdî’nin feyzi bütün cihanı kaplaması sebebiyle, ihlâslı bir şekilde ona bağlanıp, kalbini onu kalbine çevirerek bu mânevî yolda yürüyen sâlikin Mevlâ’nın (c.c) cemâline kavuşacağını müjdelemektedir.⁷²

İmam Rabbânî, “Kutb’ul İrşad” makamı hakkında şunları söylemektedir;“Ferdiyyet makamının da kemâlâtını içeren kutbu’l irşad makamı çok yüksek bir makamdır. Böyle bir makam ancak asırlar sonra ortaya çıkar ve zuhurunun nûruyla karanlık âlemi aydınlatır. O’nun hidâyet nûru bütün âlemi kuşatmaktadır. Hidayet, iman, mârifet kime nasip olduysa mutlaka onun aracılığıyla ulaşmıştır. Onun nûru okyanus misali bütün âlemi kaplamıştır. Ona samimi bir kalple yönelen veya onun kalbinden bir pencere açarak yöneldiği bir talip ihlâsı ve teveccühü miktarınca bu denizden kanar. Kutbu inkâr eden veya onu üzen kimseye gelince, bu kimse zikirle iştiğal etse de hakikatte mahrûmdur. Allah’ı zikretmekle meşgul olsa bile gerçek hidayetten mahrum kalır. Bu zatı sevenler ise onunla tanışmamış ve henüz zikirden uzak bir halde olsalar da kendilerine hidayet nûru ulaşır.”⁷³

⁷¹ Mehmet Fatsa, *Tasavvufta Mekkî Kolu*, (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2000),62-64

⁷² Garîbullah, *Kudsiyye*, 73-74.

⁷³ Ö.Faruk Tokat, H. Kasımoğlu, Talha Alp, *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi*, (İstanbul: Yasin Yayınevi,2004) 3/565

M. İsmet Efendi, Halid-i Bağdâdî'nin hem zahirî ilimlerde, hem de bâtinî ilimlerde zirve, sünneti ihyâ ve bid'atleri ortadan kaldırma konusunda son derece dikkatli olduğunu söylemektedir. Bu sebeple O'nun feyzli bir zat olduğunu, nazar ettiği sâlikleri nûra gark ettiğini vurgulamış, yetiştirmiş olduğu müridlerini birçok memlekete halife göndererek tüm dünyayı nûrlandırdığını söylemiştir. Bu bölümü, bu zatların her birinin manevî sır denizi olduklarını, bunlara samimi bir şekilde tâbî olanların da mâsivâdan kurtularak, Allah'a vâsıl olmayı başardıklarını vurgulayarak tamamlayan müellif, böyle bir hedefi olan insanlara böyle zatlar bulup, onlara teslim olmak gerektiğini tavsiye etmiştir. ⁷⁴

Osmanlı'nın neredeyse bütün kurumlarıyla inkıza uğramaya başladığı bir dönemde Mevlânâ Halid-i Bağdâdî, O'nun yolunda yürüyen halife ve müridleri, Devlet-i Aliyye için adeta taze kan olmuşlardır. Nakşibendi yolunun nisbetini, ehl-i sünnet tavrını, itikadî ve ameli hassasiyetini ve bütün bunlarda mündemiç olan dirlik ve birlik ruhunu Osmanlı coğrafyasına ilkâ etmek için büyük bir gayret sarfetmiştir.

Netice olarak, Şah-ı Nakşibend'in buyurduğu gibi; “Yolumuz ne bir adım eksik ne de bir adım fazla, ashâb-ı kirâmın yolu gibidir.” düsturuyla Nakşibendîler zamanın yıpratıcı rüzgârlarına karşı her daim ilmi kandil bilmiş, bu nûrlu kandilin aydınlığında yenilenmeye muvaffak olmuş ve her dönemde medrese-tekke birlikteliğini muhafaza etmişlerdir. Böylece Ehl-i sünnet ve'l cemaat'e sınıksız bağlılığı, bid'atlardan arınmışlığı ve şer'i ilimlere büyük önem vermesi ile 11. Asırda Hâcegân, 14. Asırda Nakşibendîyye ve 16.asırda Nakşî/Müceddidî olarak tazelenen tasavvuf yolu, 19.asırda Mevlânâ Hâlid ile birlikte Nakşî/Müceddidî/Hâlidî olarak özünü korumayı başarmıştır. ⁷⁵

Günümüzde halk nazarında tasavvufî ve bunun getirdiği İslâmî mücadele anlamında en etkili damarın Nakşî - Hâlidî kolu olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Cumhuriyet'in ilânı ve yeni bir devlet kurulması sebebi ile Osmanlı'ya ve İslâm'a ait bütün değerlerin neredeyse yasaklandığı, milletin dinini öğrenmekten men edildiği zamanlarda bu kolun mensuplarının yapmış olduğu samimi çalışmalar bugün meyvesini vermiş ve bu milletin çocukları, yeniden kendi geleceğini şekillendirme hususunda söz sahibi olmayı başarmışlardır.

⁷⁴ Garîbullah, *Kudsiyye*, 76.

⁷⁵ Ali Sözer, “Medrese-Tekke İhtilafı Bağlamında Medreseli Bir Tarikat; Nakşibendîlik”, *Tasavvuf ve Tarikat*, 20.Yıl Özel Sayısı,(İstanbul:2018),167

1.2.5.Hâlidîlik

19. yüzyılın henüz başlarında zuhûr eden Hâlîdî kolu Anadolu'daki Nakşibendîliği yeni bir döneme evrilir. Önceki dönemde de etkin ve saygın bir konumda olan Nakşîlik, bu kolun kurucusu olan Hâlîd-i Bağdâdî'nin (öl. 1242-1827) yetiştirmiş olduğu talabeleri vesilesiyle Anadolu'nun en önemli tarikatı haline gelmiştir.⁷⁶

Hâlîd-i Bağdâdî 1193/1779 yılında Irak'ın Şehrezûr vilayetine bağlı Karadağ'da dünyaya gelmiştir.⁷⁷ Irak- İran sınırının her iki tarafında etkin olan büyük Kürt aşiretlerinden Câf aşiretine mensuptur.⁷⁸ Soyu baba tarafından Hz. Osman (r.a)'a, anne tarafından Hz. Ali (r.a)'a dayanmaktadır.⁷⁹

Mevlânâ Hâlîd'e nisbet edilen Hâlîdiyye kolu, geçmişten süregelen tarikatın özelliklerini korumuş, kitap ve sünnetten ayrılmadan bu yolda yürümeye ve sesli zikirden kaçınmaya özel bir önem vermesiyle tanınmıştır. Bir diğer önemli özelliği de Müslümanların hilâfetini elinde bulunduran Osmanlı devlet'ine son derece bağlı olması ve bu birliği parçalamaya çalışan sömürgeci güçlere karşı mücadelecî ve tavizsiz tutumudur.⁸⁰ Onların bu tavırları idareciler tarafından da hüsn-ü kabûl görmüş ve devlet nezdinde son derece güvenilir kabûl edilmesine sebep olmuştur.

XIX. yy. başlarından itibaren özellikle İstanbul ve saray erkânı arasında Nakşî- Hâlîdî meşâyihinin etkisi görülmeye başlar. II. Mahmud (öl.1254-1839) döneminde bir ara Sivas'a sürülen Hâlîdîler, Yeniçeri Ocağının lağvedilmesiyle birlikte yeniden İstanbul'a gelmişler ve önemli kademelerde etkili olmaya başlamışlardır.

Hâlîdiyye, Anadolu ve Balkanlar'da Hâlîd-i Bağdâdî'nin silsileleri Ahmet el-Ervâdî (öl. 1275-1858), Seyyid Tâhâ Hakkârî (öl. 1271-1853), Abdullah Mekki (Erzincânî), Ali es- Sebtî (öl. 1287-1870) ve Muhammed Kudsi (öl.1270- 1852) gibi gönül dostları tarafından yayılmıştır. Hâlîdiyye'nin en yaygın ve en faal silsileri şunlardır:

⁷⁶ Hamid Algar, *Nakşibendîlik*, (İstanbul, İnsan Yayınları, 2013), 72.

⁷⁷ Osman b. Sind en- Necdî, *Asfa'l- Mevârid min Silsâli Ahvâli'l İmam Hâlîd*, (Kahire, El- Matbaatu'l İlmiyye, 1310), 27.

⁷⁸ Abbas Azzâvî, *Aşâiru'l Irak*, (Beyrut, Mektebetü'l Hadârât, ty.) 1/246

⁷⁹ Muhammed b. Süleyman el- Hanefî, *el-Hadîkatü'n Nedîyye fi adabî't Tarîkati'n Nakşibendîyye ve'l Behçeti'l Hâlîdiyye*, Kahire, el-Matbaatu'l İlmiyye, 1310), 30.

⁸⁰ Hamid Algar, "Halîd-i Bağdâdî" *DİA*, (Ankara, TDV Yayınları, 1997), 15/287-289.

1. Ahmed el Ervâdî'ye Ulaşan Silsile: Bu kolun temsilcisi olan Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî (öl.1310-1893) Türkiye'nin dini, sosyal yapısının nüvesinin oluşmasında önemli katkıları olmuştur. O'nun talebesi olan Ömer Ziyâeddin Dağıstânî (öl. 1339-1920), İskender Paşa Camîî inde uzun yıllar görev yapmış olan Mehmed Zâhid Kotku'yu yetiştirmiştir. M.Zahid Kotku (öl. 1980)ise 1950'lerden sonraki süreçte yapmış olduğu faaliyetlerle başta Prof. Dr.Necmettin Erbakan(öl. 2011) ve Turgut Özal(öl. 1993) olmak üzere ülkemizin son dönem siyasetine damga vuran birçok devlet adamı, bürokrat iş adamı ve sanatçısının yetişmesine vesile olmuştur.

2. Seyyid Tâhâ Hakkâri'ye Ulaşan Silsileler:

a) Esad Erbîlî(öl.1931); Mahmud Sami Ramazanoğlu (öl.1984), Bolulu Muhammed Muhyiddin Efendi (öl.1976)Yahyalılı Mustafa Hulûsi Dinç (öl. 1936) bu zatın halifelerindendir.

b) Alvarlı Muhammed Lutfî (öl. 1956) silsilesi

c) Abdulhakîm Arvâsî (öl. 1943)silsilesi; Hüseyin Hilmi Işık (öl. 2011), Necip Fazıl Kısakürek (öl. 1983) bu zata intisap etmiştir.

d) Haznevî silsilesi; Günümüzde Menzil tarikatı olarak bilinen bu silsile Ahmed Haznevî'nin (ö.1949) halifesi Abdulhakîm Hüseyinî'nin oğlu Muhammed Raşid Erol (öl.1993) sayesinde tüm Türkiye'de tanınmıştır.

e) Dede Paşa olarak bilinen Bayburt'lu Musa Efendi'nin (öl. 1973) silsilesidir.

3. Abdullah Mekkî'ye (Erzincânî) Ulaşan Silsileler:

a) Terzi Baba. Asıl adı Mehmed Vehbî (öl.1848) olan Terzi Baba'nın silsilesi Abdullah Mekkî vasıtasıyla Hâlid el Bağdâdî'ye ulaşır.

b) Yanyalı Mustafa İsmet Efendi (öl.1872) bu zatın silsilesi de Abdullah Mekkî vasıtasıyla Hâlid-i Bağdâdî'ye ulaşır. Edirne ve İstanbul'da Hâlidiliği yayan İsmet Efendi Fâtih Çarşamba'da1853'de bir derâh kurmuştu. İstanbul'da kurulan ilk Hâlidî dergâhı budur. Tekkenin kurulduğu günden bugüne kadar kısa bir süre hariç tarikatın merkezi konumunda olmuştur. Günümüzde de bu silsile İsmet Efendi tekkesinin yaklaşık 200 metre yakınında bulunan İsmail Ağa Camîinde bulunan

İsmail Ağa İlim ve Hizmet Vakfı adı altında Mahmud Ustaosmanoğlu riyasetinde hizmetlerine devam etmektedir.

c) İsmail Hakkı Toprak (öl.1973), Darende’li Osman Hulûsi Ateş (öl.1990) bu silsiledendir.

4. Muhammed Kudsî’ye(öl. 1269- 1852) Ulaşan Silsileler

5. Ali es- Sebtî’ye(öl. 1287-1870) ulaşan Silsileler

6. Muhammed b. Abdullah el- Hânî’ye (1279-1862) Ulaşan Silsileler

7.Osman Sirâceddin et- Taviî’ye (öl. 1418-1997) Ulaşan Silsileler

8. Hâlid el- Cezerî’ye (öl.1256-1839)Ulaşan Silsileler

Nakşîbendî tarikatında tekke geleneği bulunmamakla birlikte Anadolu ve İstanbul’un muhtelif yerlerinde Halîdîlerin topluca Hatm-i Hâcegân yapmaları sebebiyle çeşitli tekkeler açıldı. 1925’te tekkelerin kapatılması sebebiyle Hâlidîler çeşitli şekillerde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu tarikatta zikrin gizli yapılması, derslerin de tek başına yerine getirilmesi bu baskılardan en az hasarla kurtulmalarına sebep olmuştur.⁸¹

Görüldüğü gibi Hâlid-i Bağdâdî yetiştirmiş olduğu yüzlerce talabesi vesilesiyle Mezopotamya’dan Kafkaslara, Ortadoğu’dan Balkanlar’a kadar geniş bir coğrafyada etkili olmayı başarmıştır. Osmanlı Devleti’nin yıkılma sürecine girdiği son dönemde mürîdlerine vermiş olduğu anti-emperyalist şuur, devleti yönetenlerin gözünden kaçmamış, diğer tarikatların gözden düştüğü dönemlerde bile Hâlidîlere müsâmaha ile davranılmıştır. Bu da özellikle Anadolu’da bu tarikatın halk tabakasında karşılık bulmasına sebep olmuş yeni kurulan devletten sonra da etkisini artırarak devam ettirmesine imkân sağlamıştır.

1.3. IXI. YÜZYIL OSMANLI’DA GENEL DURUM

1.3.1. XIX. Yüzyıl Osmanlı’da Kültürel Durum

XIX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı’da medrese ve askerî uyanıklık okulları haricinde yüksekokul bulunmamaktaydı. Tanzimat’tan sonra lise seviyesinde eğitim verecek “Dâr’ul Meârif”ler kurulmaya başlanmıştır. (1846) daha sonra lisans

⁸¹ Algar, “Hâlidîyye” *DİA*, 15/290

seviyesinde eğitim veren “Dâr’ul Fünûn’lar kurulmaya başlanmıştır.1847 de iki olan Rüşyiye sayısı yıl 1867’ye geldiğinde 108’i bulmuştur. İlk erkek öğretmen okulu 1848’de İstanbul’da kurulmuştur. 1859’da idareci yetiştirmek üzere Mülkiye mektebi kurulmuştur. İlk askerî rüştiyeler ise 1875’de kurulmuştur.⁸²

Osmanlı’da artık avrupaî bir yaşam anlayışı benimsenmeye ve İstanbul’daki nüfus yoğunluğu Üsküdar ve Galata’yı aşarak genişlemeye başlamıştı. Ayrıca bu süreçte merkezde bulunan elçiliklerin de şehir dışına taşınması şehrin genişlemesine sebep olmuş ve yapılan alt yapı çalışmalarında Batılı şehir mimarisi örnek alınmıştır.⁸³

Edebiyat alanında ise, Batı etkisi altındaki Türk edebiyatının karşısında Divan edebiyatı çökmeye başlamıştır ve bu yüzyılda artık usta şair yok gibidir. Bu asırda verilen eserler, bir önceki asrın tekrarı olmaktan öteye gidememiştir. Enderunlu Vâsıf, Gülşen-i Aşk ve Mihnet-Keşân ‘ın yazarı İzzet Molla (öl.1240-1829), Edhem Pertev Paşa (öl.1289-1873), Sâkinâme’nin yazarı Aynî, Leylâ Hanım (öl.1262-1848) Şeyhülislam Arif Bey(öl.1274- 1859), Şeref Hanım (öl. 1272-1861), Encümen-i Suarâ’nın tanınmış şairi Leskofçalı Galib(öl. 1273-1867), Yenişehirli Avnî Bey (öl. 1298-1883) sayılabilir. Divan şiiri tarzında eserler veren Ziyâ Pâşa (öl.1295-1880), Namık Kemal (öl.1294-1888), Şinâsi’de (öl.1277-1871) bu asrın meşhur simalarındandır.

XIX. yüzyılda divan şiiri terk edilmeye başlanmış, Batı edebiyatından etkilenerek nesir alanında da eserler vermeye başlanmıştır. Yüzlerce yıldır İslam ve tasavvufla yoğrulan Türk edebiyatı her alanda olduğu gibi kültür ve edebiyat alanında da Batı’nın etkisinde kalmaya başlamıştır.⁸⁴

1.3.2.XIX. Yüzyıl Osmanlı’da Siyasi Durum

Müellifimiz Mustafa İsmet Efendi’nin 1808 yılında doğduğu ve 1878 yılında vefat ettiği göz önüne alındığında, onu yaşadığı dönemde Sultan II. Mahmut,

⁸² Sina Akşin, *Türkiye Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006), 3/11-14.

⁸³ İlbeyi Özer, *Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma İstanbul’da Sosyal Değişimler*, (İstanbul: Truva Yayınları, 2005), 129-130.

⁸⁴ İskender Pala, “Osmanlı” *DİA*, 33/558.

Sultan Abdülmecid(öl. 1276-1861), Sultan Abdülaziz(öl.1280-1876) ve çok kısa bir süre de Sultan Abdülhamid Han'ın (öl.1333-1918) padişahlık yaptığı görülmektedir.

XIX. yy.Osmanlı'nın tüm alanlarda en zor ve uzun dönemidir. Kafkas cephesinde Rusların sürekli tacizi, Mısır'ın Fransızlar tarafından ele geçirilmesi, Kabakçı Mustafa İsyanı, III. Selim'in(öl.1209-1808) katledilmesi, Balkan Bölgesindeki Sırp ve Yunan halklarının isyanı, Rusya ile yapılan savaşlar, İran savaşı, Yeniçeri Ocağının kaldırılması, Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesi, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın (öl.1251-1849) devlete isyan etmesi bu dönemin devleti yıpratıcı siyasi gelişmeleridir.⁸⁵

Alemdar Mustafa Paşa'nın yaptığı darbe neticesinde ölümden dönmüş olan II. Mahmut tahta geçince öncelikli olarak, devlet otoritesine karşı sorun çıkarıcı askerî ve bürokratik oligarşiyle mücadele etmiş, bununla birlikte devleti yeniden eski gücüne kavuşturmak için yenileme çalışmalarına başlamıştı. Kararlı tutumuyla sorunların temel kaynağı olan Yeniçeri Ocağını kapatmaya ve statükonun devamından memnun, gelişmelere engelleyici tavır takınan bürokrasiyi etkisiz hale getirmeyi başardı.⁸⁶

İstanbul'da otorite sağlanmaya çalışıldığı bu süreçte bütün Osmanlı coğrafyası otorite boşluğu sebebiyle kontrol edilemez hale gelmişti. Devletin atadığı yöneticiler buldukları bölgede ayaklanıyor, otoriteye itaat etmiyordu. Cezayir "dayıların", Haremeyn ise Vehhâbilerin eline geçmiş ve hutbelerden padişahın adının okunması geleneği terk edilmişti. Padişahlar bu kan kayına bir çözüm üretmek isteseler de, iç meselelerle uğraşmaktan fırsat bulamıyorlardı.⁸⁷

Osmanlı Devleti, Batı'nın bilimsel ve teknolojik olarak yükselmesini ancak kendi bünyesindeki hastalığı fark etmesinden sonra daha net görebilmiştir. Devletteki askerî ve idârî bozulmalar, Batıya verilen sınırsız kapitülasyonlar ve Avrupa'daki gelişmeler devletin 19.yy. da çöküş sürecine girmiş oldu. Bütün bu nedenler Tanzimat'ı doğurdu, bununla beraber Batılılaşma Osmanlı Toplumunda ivme kazanmaya başladı.⁸⁸

⁸⁵ H. Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 24.

⁸⁶ E.Ziya Karal, "Mahmud II" *DİA*, 27/353-356.

⁸⁷ Ö.Faruk Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, (İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 2000), 3/273-281.

⁸⁸ Mustafa Karabulut, *Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı*, (Elazığ: F.Ü.S.B.E, Basılmamaış Doktora Tezi, 2008), 6.

Tanzimat'la birlikte gayri Müslimlere verilen haklar, Avrupalı devletlerin, padişahların hükümranlığına daima müdahale fırsatı vermiş, müslim olsun gayri müslim olsun bazı okuryazar kesiminin sürekli ıslahat isteği yapmalarına sebep olmuştu. İslahat kavramı bundan sonraki süreçte Batılı devletler ile Osmanlı arasındaki ilişkilerde sürekli belirleyici unsur olmuştur. Padişahlar yapmış oldukları yenilik çalışmalarına dinî alanı katmamaya özen göstermelerine rağmen bazen çekişme durumlarını dinî otorite olan şeyhülislamdan fetva alarak çözüme yoluna gitmişler fakat yine de dindarlıktan uzaklaştırdıkları eleştirisinden kurtulamamışlardır.⁸⁹

Osmanlı Devleti bütün çabalarına rağmen kan kaybını durdurmaya muvaffak olamıyor, Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'de yapmış oldukları çalışmalarla kötü gidişe engel olmaya çalışsalar da devlet kademelerinde liyâkatli adam eksikliği sebebiyle süreci yavaşlatmak ve daha sonra gelen padişah Sultan Abdülhâmid'e hareket alanı açmaktan başka bir şey yapamamışlardı.

Batı'nın ilim ve tekniğini almak yerine tamamen Batı'ya hayran, kendi değerlerinden uzaklaşma temâyülü toplumun bütün kademelerinde kendini gösterdiği için artık "kadim olan ne varsa yanlıştır" "düşüncesi hâkim olmuş, toplumun yapısı düşünülmeden dayatma sayılabilecek ıslâhatlarla hedeflenen sonuçlara ulaşamamıştı.

1.3.3. XIX. Yüzyıl Osmanlı'da Tasavvufî Durum

İslam dîninin, kısa bir zamanda geniş kitlelere ulaşmasında en önemli etkenlerden biri de hiç şüphesiz tasavvuf akımıdır.⁹⁰

Hız. Peygamberin ve ashabının dünya sevgisinden uzak, zühd ve takva dolu hayatından etkilenen tasavvuf erbabı, kendilerine Allah'ın elçisini rehber edinmişler ve bu din ile henüz tanışmamış toplumlara bu güzelliği ulaştırma gayesi içinde olmuşlardır. Dünyaya değer vermeyen, kimseden bir şey talep etmeyen bu sûfiler, insanların İslamı tanıyıp Müslüman olmalarına vesile olmuşlardır.⁹¹

⁸⁹ Mustafa Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. yy.)*, (İstanbul: F.S.M.V.Ü, Sosyal Bilimler, Basılmamış Doktora Tezi, 2018), 375.

⁹⁰ M.Ali Aynî, *Hacı Bayram-ı Velî*, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015), 111.

⁹¹ Osman Türer, "Batı'nın İslam'ı Tanımasında Tasavvuf'un Rolü", *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, haz. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: Sehâ Neşriyat, 1991), 43.

Türklerin İslam ile tanışma süreci, Tasavvufun tarihi sürecinde tarikatlaşma dönemi aynı zaman diliminde gerçekleşmiştir. Bu da doğal olarak bu tarikatların Türklerin yaşadığı Asya bölgesinde neşv-ü nemâ bulmalarını sağlamıştır. Bu da Türk tarihinde öne çıkan insanların bir şekilde bu oluşumlardan etkilenmesine sebep olmuştur.⁹² Ayrıca hicri IV. Asırda yaşanan büyük göç sebebiyle, bu insanların arasındaki sûfilerin ciddi çalışmaları Selçuklu'nun kurulmasına zemin hazırlamış, Anadolu'nun da tasavvuf ile tanışmasına zemin hazırlamıştır.⁹³

Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri ve ilerlemeleri Osmanlı'nın kuruluş sürecini getirmiş ve bu süreçte de çeşitli sûfî grupların her alanda önemli rol oynayarak devletin kuruluşunda etkili olmaları, Osmanlı Devleti'nin bütün katmanlarında tasavvufa karşı ilgi ve sevgiyi artırmış bu da kısa bir sürede Anadolu coğrafyasında tasavvufun tanınmasına sebep olmuştur.⁹⁴

Osmanlı devleti tasavvûfî kurumları son derece etkin kullanmayı becermiş, gerektiğinde bir eğitim kurumu, bazen sosyal güvenlik ile ilgili durumlarda kullanarak bu yapının devlet ile millet arasında bir köprü vazifesi yapmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde ilmî, askerî ve tasavvûfî yapının birbirlerine müdahale etmeyecek şekilde dizayn edildiği görülür. Bu dönemde medrese, tekke ve ordu arasındaki dengeler korunarak devlet müesseseleri kurumsallaşmıştır. İlmîye sınıfı devletin işleyişi ile ilgilenirken, sûfiler de yapmış oldukları çalışmalarla sosyal yapıyı ve cihad ruhunu diri tutmuşlardır.⁹⁵

Osmanlı idarecileri, fetihden itibaren mevcut veya yeni kurulan “Ehl-i sünnet” görüşünü savunan “tekye ve zâviyeler” ’in vakıf hakları tanınmış, onlara ihtiyaçlarına göre yeni gelir kaynakları vakfetme yoluna gitmiştir. Devlet, dinî, hukukî, idarî, askerî, malîve sosyal açılardan bu kurumlardan geniş ölçüde istifade

⁹² Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001), 23.

⁹³ Selçuk Eraydın, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları,1994), 299.

⁹⁴ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 302-303.

⁹⁵ M.Necmeddin Bardakçı, “Osmanlı Devletinin Kuruluş sürecinde Tasavvuf ve Tarikalar” *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, (1999/2), 1-16.

ederken, ehl-i sünnet inancına ters düşmeyenleri de her açıdan destekleme yoluna gitmiştir.⁹⁶

Müellifimizin yaşamış olduğu XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti için son derece zor bir dönemdir, bu dönemde yenilik hareketleri baş gösterirken, tekke ve tarikatlarda bundan nasibini almıştır. Buldukları zaman diliminde toplumun ihtiyaçlarını gidermeyi kendilerine görev edinen tasavvuf ehli birçok alanda varlık göstermişlerdir. Devlet-tekke ilişkisi bu dönemde de canlıdır. Padişahlar tekkelerden uzak durmamış, asır boyunca yardımlarını esirgememişlerdir.⁹⁷

Tasavvufi kurumlar açısından bu dönemdeki en sıkıntılı süreç 1826 yılında Yeniçeri Ocakları'nın ortadan kaldırılmasıyla birlikte bütün Bektâşî tekkelerinin de kapatılmasıdır.

Bu asrın en önemli tasavvufî olayı şüphesiz 1826 yılında gerçekleşen Vak'a-yı Hayriyye ile birlikte Bektâşî tekkelerinin kapatılma kararıdır.⁹⁸ Devlet bu tekkelerin bütün mallarına el koymuş, müntesipleri çeşitli cezalar almışlardır. Bu dönemde Nakşî - Hâlidî kolu devlete olan itâati ve anti-emperyalist tutumu ile yöneticilerin güvenini kazanmış ve Osmanlı'da kendisine olan ilgi ve sevgiyi artırmayı başarmıştır. Padişahların tamamına yakınının çeşitli tarikatlara bağlı olması da halkın tasavvufa olan rağbetinin önemli sebeplerden biri idi.⁹⁹

Sonuç olarak, yüzyıllarca Osmanlı ile yapmış olduğu mücadelelerden mağlup ayrılan Batı emperyalizmi, kilise baskısının bir sonucu olarak ortaya çıkan Sekülerizm düşüncesi ile kendini dinî olan her şeye kapatmış, bu düşüncüyü girmiş olduğu buhrandan çıkış yolu arayan Osmanlı'ya da sufle ederek onu da dini değerlerinden uzaklaştırmak için kısa ve uzun vadeli projeler üretmiştir.

⁹⁶ Rifat Özdemir, "Osmanlı Devletinin Tarikat, Tekye ve Zâviyelere Karşı Siyaseti," *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (1994/5), 287.

⁹⁷ Yakup Pekdoğru, "*Son Dönem Osmanlı Sufilerinden Mustafa Vahî Efendi'nin Tuhfeyü's Salihin ve Sübhatü'z Zâkirin*", Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, , 2006, 3.

⁹⁸ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 1734, Kararın metni için bkz. İ.Gündüz, *Osmanlılarda Devlet- Tekke Münasebetleri*, İstanbul: Seha Neşriyat,1984), 142; H. Mahmud Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 45.

⁹⁹ Ahmet Yücekök, *Türkiye'de Din ve Siyaset*,(İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976), 34-35; H. Mahmud Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 45.

Avrupalı Devletler, Osmanlı'ya karşı zafer kazanmanın savaş meydanlarından değil, onu mânevî değerlerinden uzaklaştırmak olduğunu görmüştür. Bu hedeflerine ulaşmaktaki en büyük iki engel ise kuşkusuz halifelik ve tasavvuf müesseseleridir ve milleti bunlardan soğutmak için ellerinden geleni yapmışlar ve emellerine yavaş yavaş ulaşmışlardır. XIX. Yüzyıl ile birlikte başlayan bu süreçte önce hilâfetten kurtulunması gerektiği fikri yayılmış, sonra da tasavvuf müesseselerine karşı bir güvensizlik ortamı oluşturularak, bu işlerde başarılı olunmuştur.

1.3.4. XIX. Yüzyıl Osmanlı'da Sosyo-Ekonomik Durum

Müellifimiz Mustafa İsmet Efendi'nin yaşadığı XIX. yüzyılda bir önceki yüzyıldan tevârüs eden sıkıntılar büyüyerek devam etmiş, siyasi gelişmelere paralel olarak sosyo-kültürel gelişmeler de devleti dağılma sürecine doğru götürmeye devam etmiştir. Avrupa'nın gelişmesindeki baş faktörleri tespit edip, bunları kendi millî ve mânevî değerleriyle kaynaştırarak topluma sunmak yerine özellikle kompleksli ve Batı hayranı yöneticilerin eliyle gereksiz uygulamalar dayatılarak toplumun da desteği kaybedilmiştir.

Bu yüzyıl, bütün dünyada küçük idarî ve malî yapıların yavaş yavaş globâl ölçekte birleşmelere doğru dönüşmeye başlama belirtilerinin ilk görüldüğü zaman dilimidir. Bu yüzyılda yaşanan dört büyük gelişme Osmanlı'nın kontrolü elinden kaptırmasına yol açmıştır. Bunlar; buharlı makinaların icadı ile başlayan Sanayi devrimi, ülke sınırlarının ilk defa küçülmeye başlamasına yol açan Küçük Kaynarca Anlaşması, A.B.D'nin kurulmasıyla büyüyen sosyal, iktisadî piyasalar ve Fransız Devrimi ile bütün dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımıdır.

Devletin nüfus, üretim, sanayi ve finans sahalarını şekillendiren bu yeni dizayn süreci, öncelikle devletin siyasi, dini, toplumsal ve ekonomik merkezi konumundaki İstanbul'da etkilerini gösterdi. Özellikle gelişen uluslararası ticaret, bir liman kenti olan İstanbul'un hızla dış piyasaya açılmasını sağladı. Giderek artan ithalat-ihracat eğilimleri, yerli yabancı sermayedarları şehre çekti. Kent nüfusu, 391.000'den (1844), 851.527'ye (1886) yükseldi. XIX. Yüzyılda içine girilen sosyo-ekonomik

ilişkiler çerçevesinde Galata (Beyoğlu- Pera) bir finansal merkez hüviyetine büründü.¹⁰⁰

Osmanlı Devletine, sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan güçlü olduğu zamanlarda da bünyesine Batıdan ve diğer kültürlerden birçok görüş ve yenilik girmekle birlikte toplumun güçlü medeniyet havzasında özelliklerini kaybederek yerleşebilmekteydi. Ancak bu yıllarda gelen yenilikler özelliklerini koruyarak Osmanlı'nın sosyal ve kültürel açıdan zayıflamasına yol açmaya başlamıştı. Millet yavaş yavaş değerlerinden uzaklaşarak kendisine “batılılaşma”yı bir hedef olarak kabul etmeye başlamıştı. Her gün Avrupa’da yapılan yeni bir buluş, Osmanlı ile Batı arasındaki farkı günden güne açıyordu.¹⁰¹

Osmanlı- Rus Savaşının mağlubiyetle sonuçlanması, Osmanlı’yı 1854 yılında Avrupalı Devletlerden borç alma zorunluluğuna itmiş yaklaşık 20 yıl sonra ise borcun toplamı 220.000 sterline ulaşmıştır.¹⁰² Sultan Abdülaziz’in saltanatının son yıllarında ülke genelinde yaşanan kıtlık, bu sıkıntılı mâli süreç, alınan borçların faizlerinin ancak yarısının ödenebileceğinin ilanı ile sonuçlanmıştı.¹⁰³

¹⁰⁰M. Burak Buluttekin, “ 19.Yüzyılın Küresel, Siyasi, Toplumsal ve Ekonomik Değişimlerinin Merkezinde Bir Kent; İstanbul” Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 19/30-31, (Elazığ, 2014),150.

¹⁰¹ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf XIX. Yy.* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 15.

¹⁰² Emine Kıray, *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, (İstanbul, İletişim Yayınları, 1995), 30.

¹⁰³ Alpay Kabacalı, *Geçmişten Günümüze İstanbul*, İstanbul, Denizbank Yayınları, 2003), 180.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1.YANYALI MUSTAFA İSMET GARİBULLAH'IN HAYATI

2.1.1.Doğumu ve Doğum Yeri Yanya

Bugün Yunanistan sınırları içerisinde bulunan ve ülkenin kuzeybatısında dağlık bir bölge olan Epir'in her açıdan merkezi durumunda olan şehrin ismi Ionnina'dır. Kuzey tarafı dağlık bir bölge olan şehir, yüksek bir yerde ve yarım ada şeklinde kurulmuştur.

Yanya'nın kuruluş süreci antik çağa kadar uzanır. Yaklaşık otuz beş yıl önce yapılan çalışmalarda 800'lü yıllara ait bir hamam ve Osmanlı kalesi bulunmuştur.

1983'te yapılan kazılar sonucu temelleri antik döneme inen kalıntılar üzerinde yer alan XIII. yüzyıla ait bir hamam bulunmuş ayrıca antik şehir oluşumları Bizans Osmanlı kalesi temelinde keşfedilmiştir. XI. Yüzyılda İstanbul Latinler tarafından alınınca bu şehir Mihael Angelos Komnen tarafından kurulan Epir Despotluğu'nun kuzey merkezi haline gelmiştir. Angelos Sülalesi XIV. Yüzyılın başında kuvvetini kaybetmiş, 1318 yılında despot Thomas'ı öldürerek, dul kalan eşiyle evlenen Kont Orsini Epir Despotluğuna hâkim olmuş ve böylece idare Kefonyalı İtalya Kontlarının sülalesine geçmiştir.¹⁰⁴ 1349 yılında Toma Preljuboviç, Yanya'yı zapt ederek kendine merkez yapmıştır. Bu tarihten sonra Sırp kumandanları şehre hâkim olabilmişlerse de, devamlı olarak istiklâllerini kazanmaya çalışan Arnavut isyancıların saldırıları ile uğraşmak zorunda kalmışlardır.¹⁰⁵

2.1.2.Osmanlı Döneminde Yanya Şehrinin Durumu

1429 yılında Carlo Tocco varis bırakmadan ölünce, yeğeni II. Carlo ile gayrimeşru çocukları arasında bir iç savaş patlak vermiş ve bu iç savaşta 5 kardeşten biri olan Memmon, Sultan Murat Han'dan yardım talebinde bulunmuş ve Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'da Yanya üzerine yürümüştür. Yanyalıları savunma amaçlı

¹⁰⁴ Melek Delibaşı, *Selânik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliği*, Belleten Kitabevi, Ankara, 1987, s. 93; Ermal Nûrja, *Yanya Vilayeti Amed-Reft Defterlerine göre Yanya'da Dinî Kurumlar*, (İstanbul: M.Ü.S.B.E, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi 2009), 4.

¹⁰⁵ Koço Bozhori, *Lufta Shqiptaro-Turke ne Veprat e Historianeve te Shek. XV. Studime per Epoken e Skenderbeut*, Tirane, 1989, c. 1, s.380; Ermal Nûrja, *Yanya'da Dini Kurumlar*, 5

Pindus dağlarını ve Epir'in dar geçitlerini kontrol altına almışlardır. Sultan Murat ise daha Selanik'te iken Yanyalıları teslim olmalarını teklif eden bir name yollamıştır. Türklerin gücünden çekinen Yanyalıları Sultan'a bir heyet göndermişler ve kentin anahtarını Sultan'a vermeyi kabul etmişlerdir ve Osmanlı askerlerinden bir grup şehri teslim almışlardır.¹⁰⁶

Osmanlı Devleti döneminde Yanya bölgesi hem devletin çevre vilayeti, hem de Doğu Akdeniz'de önemli bir geçiş noktası karakteri gösterir. Limanlarıyla Yanya özellikle Yunanistan Krallığı, İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında iktisadi, siyasi bir bağlantı noktasıydı.¹⁰⁷

Bu dönemde gelişen ve büyüyen şehir, üç dine mensup insanların birlikte yaşadığı bir merkez halini aldı ve Osmanlı'dan ayrılana kadar sancak merkezi olarak kaldı.

Müelifimizin doğduğu zaman dilimi olan XIX. Yüzyılın başlarında yaklaşık 30.000 kişinin yaşadığı bir yerleşim yeri olan Yanya, oranın valisinin devlete isyan etmesi ve Osmanlı kuvvetlerinin bu isyanı bastırması sonucunda direk olarak Osmanlı'ya bağlanmıştır. Bu yıllarda halkın ekonomik durumu oldukça iyi idi.

Tanzimat düzenlemelerinden sonra bütün Epir'i ve 1856 yılından 1882'ye kadar bütün Tesâlya'yı içine alan Yanya vilayetinin ana merkezi durumunda kaldı.

6 Mart 1913'te Yunanlıların kuşatması altında kalan şehir uzunca bir süre Osmanlı askerlerinin direnmesine rağmen daha sonra ele geçirildi ve Yunan Krallığı'na bağlandı.¹⁰⁸

2.1.3. Hayatı

M. İsmet Efendi'nin hayatıyla ilgili bugün elimizde çok fazla bir bilgi yoktur. Mevcud bilgiler de günümüzde tekkede bulunan İsmet Efendi Eğitim, Kültür, Yardımlaşma ve Tarihi Eserleri Koruma Vakfı Arşivinden alınanlardır.

¹⁰⁶ M.Delibası, Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliği, 94-97; Ernal Nürja, Yanya Vilayeti Amed-Reft Defterlerine Göre Yanya'da Dinî Kurumlar, 6.

¹⁰⁷ İlber Ortaylı, "Yanya Vilayeti Limanı Olarak 19.Asrın İkinci Yarısında Preveze" (Ankara: *Bellekten*, T.T.K, 1993),62/137; Ernal Nürja, Yanya'da Dinî Kurumlar, 6.

¹⁰⁸ Machiel Kiel, "Yanya" *DİA*, 43/319-321.

1808 yılında Yanya’da dünyaya gelen M. İsmet Efendi, eserinde bunu şu sözlerle haber vermektedir;

“İlâhî Mustafa İsmet ki ismim / Zuhûru Yanya’da doğdu bu cismim.”¹⁰⁹

Anne ve babasıyla ilgili elimizde bir bilgi olmamakla birlikte yine O’nun eserinin son bölümündeki sözlerinden ebeveyninin de ehl-i tarik insanlar olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁰

Erken yaşta memuriyet görevine başlayarak Yanya Şeriat Mahkemesinde kâtiplik vazifesi yapan¹¹¹ M. İsmet Efendi daha sonra bu görevinden ayrılarak Mekke’ye gitmiş, orada Ebû Kubeys dağının eteklerinde bulunan Abdullah Mekki’ye intisap etmiş, yedi yılda seyr-ü sülûkünü tamamlayarak¹¹² arkadaşı Süleyman Kırımî ile birlikte şeyhlerinden icazet alarak Taif tarafına yola çıkmışlardır. Yolda arkadaşının devesi çöküp gitmemekte ısrar edince arkadaşı bunu şeyhinin vefatına yorumlamış ve geri dönerek şeyhlerinin vefat haberini almışlardır. Süleyman Kırımî, şeyhinin vekili olarak Mekke’de kalmış, M. İsmet Efendi ise Edirne’ye gelerek irşad faaliyetine başlamıştır. Bunu, eserinde şu sözlerle anlatır;

“Edirne’de husûsa kem ter İsmet/ Ki Sultan Camiindedir ikâmet.”¹¹³

Burada kendisine intisap ederek seyr-ü sülûk yoluna giren kayın pederi Hüseyin Kudsî Efendi’nin kızı Advıyye Hanım ile evlenmiş ve Nîmetullah, Hâfız, Ferdî Ve Bahaüddin isimlerinde dört erkek, Nakşıyye ve Sıddîka isminde iki kız olmak üzere altı evladı dünyaya gelmiştir.

Edirne’de kurmuş olduğu irşad halâkası yavaş yavaş genişleyerek İstanbul’a kadar ulaşmış, özellikle saray erkânı üzerinde etkili olması üzerine İstanbul’a yerleşmesi için telepte bulunulmuştur. Bunun üzerine Edirne’deki mülkünü satarak ilk olarak kayınpederinin Kocamustafapaşa’daki evine yerleşmiş bir süre sonra da şu an İsmet Efendi Tekkesinin bulunduğu Fatih, Çarşamba’daki arsayı satın olarak oraya yerleşmiş ve ömrünün sonuna kadar burada hizmetine devam etmiştir.¹¹⁴

¹⁰⁹ Garibullah, *Kudsiyye*, 5.

¹¹⁰ Garibullah, *Kudsiyye*, 99.

¹¹¹ İsmet Efendi Vakıf Özel Arşivi, No. 3.

¹¹² İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet- Tekke Münâsebetleri*, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1983), 249.

¹¹³ Garibullah, *Kudsiyye*, 5.

¹¹⁴ İsmet Efendi Vakfı, Özel Arşivi, No.6

Arsayı satılığa çıkararak kimseden Rumlar, oraya bir okul açmak gayesiyle bedelinden oldukça fazla bir paraya satın almak istemişlerse de arsa sahibinin buna gönlü razı olmamış” kıyamete kadar Allah’ın ismi zikrolunsun”niyetiyle ve çok daha düşük bir ücret karşılığında M. İsmet Efendi’ye satmıştır.¹¹⁵

Arsa üzerine takke binası yapıldıktan sonra “Tekke’yi buldunuz ama şeyhi kaybedeceksiniz.” Buyurarak vefatına işaret etmiş nitekim altı ay sonra 14 Şubat 1873 yılında Hakk’ın rahmetine kavuşmuştur. Yetiştirmiş olduğu altmıştan fazla halifesi Tokat, Bandırma, Bursa ve Rumeli’nin birçok bölgesinde O’nun feyz ve bereketiyle bu yolu devam ettirmişlerdir. Tekke’nin kapısını kastederek; “Rabbim bana vaâd etti, buradan geçerken bir kere bile olsa bu kapıdan muhabbetle bakanları unutturmayacak ve şefaât edeceğim.”diyerek bu yolu sevenleri müjdelemiştir.¹¹⁶

2.1.4. Mustafa İsmet Garîbullah’ın Evsâfı

Mustafa İsmet Efendi boyu orta idi, bedeni biraz zayıfça idi. Buğday renkli, nûr yüzlü, göz rengi siyah idi.

Gür saçlı, kaş ve kirpikleri de siyah idi, Sakalları siyah ancak son dönemde beyazlamaya başlamıştı. Yuvarlak ve uzun yüzlü son derece yakışıklı bir zat idi.¹¹⁷

2.2. TASAVVUFÎ ŞAHSİYYETİ

Mustafa İsmet Efendi, şeriatlı tarikatın kesinlikle bir fayda vermeyeceğinin eserinde ısrarla üzerinde durmuş, şeriatlı tasavvuf yaşadığını iddia eden insanlardan uzak durulmasını vurgulamıştır. M. İsmet Efendi, Hâlidîliği İstanbul’a getiren ve ilk Hâlidî tekkesini kuran zattır. Osmanlı’nın son döneminde mânevi açıdan yetiştirdiği mürîd ve devlet adamlarıyla adeta Cumhuriyet Dönemiyle Osmanlı arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Zamanın padişahlarından, devlet adamlarına birçok kişi kendisini ziyaret etmişler ve feyz almışlardır. Özellikle Sultan Abdülmecid Han’ın kendisine intisap ettiği hatta Sultan Selim Camî bahçesine defnedilmeyi ve vefatından sonra her cuma akşamı tekkede hilâfet makamında olan kimse ile belli bir sayıda mürîdin gelerek türbesinde hatm-i şerif yapılmasını vasiyet etmiştir. Bu hadise

¹¹⁵ İsmet Efendi Vakfı, Özel Arşivi, No.7

¹¹⁶ İsmet Efendi Vakfı, Özel Arşivi, No.8.

¹¹⁷ İsmet Efendi Vakfı Özel Arşivi, No.10.

Osmanlı Devletinin son döneminde Nakşî, Hâlidîler ile yakın ilişkilerini açıklarken bir delil olarak kullanılmıştır.¹¹⁸

2020 Türkiye’inde bu olayı değerlendirmek çok daha net olmaktadır. Nakşî-Hâlidî şeyhi olan M. İsmet Efendi’nin Edirne’de irşad hizmetine devam ederken Abdülmecid Han ve saray erkânı tarafından İstanbul’a davet edilmiş ve Hâlidîlik, Fatih Çarşamba’da merkezleştirilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında devletin, dine ve tekkelere sıcak bakmamasına rağmen, Ali Haydar Efendi (öl.1960) ve Hacı Mahmud Ustaosmanoğlu ile de günümüzde hala aynı merkezde devam etmesi, tekkenin hemen yakınında bulunan Fener Rum Patriği’nin yayılmacı ve ekümenik bir devlet kurma hayallerine vurulmuş bir darbe olarak göze çarpmaktadır. Bu da Osmanlı’dan, Türkiye Cumhuriyetine tevârüs eden bir devlet politikası olduğunu akıllara getirmektedir.

Ayrıca yapmış olduğumuz araştırmalarda Sultan Abdülmecid Han’ın kabrinde Cuma akşamları hatm-i Şerif okunması vasiyetinin, günümüzde bu ekolün temsilcisi olan Hacı Mahmud Ustaosmanoğlu’nun sağlık sorunları bulunması sebebiyle kendisinin katılmadığı ancak yetiştirmiş olduğu talebeleri tarafından yerine getirildiğini öğrenmiş bulunmaktayız. Mustafa İsmet Efendi’nin tasavvuf anlayışında en çok göze çarpan özelliklerden biri de zamanın siyasi otoritesine gece gündüz hayırlı işlerinde dua etmesidir.

Eserinin ikinci bölümüne “Aziz ve Celil Olan Allah’ın Âlemlerde Gölgesi Mesâbesinde Olan Padişah ve Devlet Adamlarına Dua Etmek Nakşîbendî Tarikatının Usullerindedir.” Şeklinde bir başlık atan M. İsmet Efendi bu bölümde, Nakşî-Hâlidî kolunda teveccüh ve hatm-i şerif yaparken devlet yöneticileri için dua etmenin geçmişten devam eden bir uygulama olduğunu, bütün mürîdânın da o zamanki padişah Abdülmecid Han’a gece gündüz, yardım olunması ve muzaffer kılınması için dua ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca sadece padişaha değil vezirlerine, devlet adamlarına ve askerlerine de dua edilmesi ve İslam’ın düşmanlarına da beddua edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹¹⁹

Bununla birlikte padişaha dua etmenin bu kadar önemli olduğunu söyleyen M. İsmet Efendi, bu kadar önemli simaların kendisine mürîd olmalarına rağmen,

¹¹⁸ Butrus Abu-Manneh, *Studies on İslam and The Ottoman Empire in the 19. Century (1826-1876)*, İstanbul, İsis Yayıncılık, 2001), 99-102.

¹¹⁹ Garîbullah, Kudsiyye, 7.

onlarla son derece mesafeli bir ilişki geliştirmiş ve kendi konumunu asla dünyevî bir kazanca tahvîl etmemiştir. Sultan Abdülmecid Han'la aralarında son derece saygı ve sevgi olmasına rağmen saraya yemeğe davet edildiğinde daveti geri çevirmemiş ancak evinden kendi götürdüğünü yiyecek kadar da hassas bir kimsedir.¹²⁰

2.2.1. Mustafa İsmet Efendi'nin İlmî Şahsiyeti

Elimizde Mustafa İsmet Efendi'nin ilmî durumuna ışık tutacak bir belge ve bilgi bulunmamaktadır. O'nun sadece gençliğinde bir dönem Yanya Şeriat Mahkemesinde kâtip olarak görev yaptığını bilmekteyiz.

Eserin yazılma sadedinde bahsettiği beyitlerde kendisinin Yanyalı olması hasebiyle, imlâ ve fasih lisan kullanmayı bilmediğini söylediği¹²¹ dikkate alınırsa kariyer anlamında çok parlak bir ilmî durumda olmadığı kabul edilebilir. Ancak gerek eserinde kullanmış olduğu Osmanlıca ve Arapça kelimeler olan vukûfiyeti, gerekse etkili olduğu insanların önemli bir kısmının entelektüel kesim olduğu göz önüne alındığında İslâmi ilimler konusunda donanımı olduğu anlaşılır.

Bugün elimize ulaşan tek eseri tezimizin konusu olan ve günümüzde İsmet Efendi'nin manevî yolunun temsilcisi konumunda bulunan Hacı Mahmud Ustaosmanoğlu Efendi'nin riyâsetinde bulunduğu İsmailağa Cemaatinin başucu kitabı konumunda olan “Risâle-i Kudsiyye” isimli eseridir. Eser, Nakşî- Hâlidî tarîkatına müntesip olan mürîdlere önemli tavsiyeler barındırmaktadır. Ayrıca kendinse kadar ulaşan silsiledeki zatlar hakkında da esrinde bilgiler vermiştir. Silsile-i Aliyye isimli bir eser de kendisine isnad edilse de henüz kesinleşmiş değildir.

2.2.2. Mustafa İsmet Efendi'nin Silsilesi

Aralarındaki her hangi bir ilişkiden dolayı bir takım isimlerin sırasıyla birbirlerini takip ederek oluşturdukları listeye “silsile” denir. Tasavvuf istilâhında ise mürşidin icâzet verdiği mürîdiyle birlikte oluşturulan isimlerin bir araya getirildiği listedir.¹²²

¹²⁰ İsmet Efendi Vakfı Özel Arşivi, No.12

¹²¹ Garîbullah, *Kudsiyye*,6.

¹²² Muhammed b. İshak İbn'ün Nedim, *el-Fihrist*, thk. Eymen Fuâd Seyyid, (Londra: Müessesetü'l Furkan et- Turâsi'l İslâmî, 2009),260; DİA, 37/207.

Bütün tarikatlar kendi silsilelerini Hz. Peygamber'e(s.a.s) dayandırmışlardır. Mustafa İsmet Efendi'de eserinde Peygamber Efendimiz (s.a.s)den, kendisine kadar gelen silsiledeki zatların isimlerini beytlerde kısaca şu şekilde zikretmiştir; Bu silsilenin ilk halkası olan Hz. Ebu Bekir (öl. 13- 634), hicrette Hz.Peygamber'le birlikte bulunan mağara arkadaşıdır, ondan sonra Selmân-ı Fârisî (öl.35- 658)daha sonra da Kâsım İbni Muhammed İbni Ebibekir'le (öl. 107-725)devam eden bu yol Câfer-i Sadık (öl. 148-702) ve Bayezid-i Bestâmi (öl.261-871) ile birlikte Ebu'l Hasen'ül Harkânî'ye(öl. 425-1034) ulaşmıştır. Ebu Ali Farmedî'den (478-1085) sonra Yusuf-i Hemedâni (öl. 535-1140) ondan sonra da Abdu'l Halik Gucduvânî (öl. 575-1180) gelmiştir. Bu mânevî yolun, Arif-i Rivigerî (öl. 715-1315), Mahmûd İncirü'l Fağnevî (öl. 715-1315)ile devam ederek Hâce Ali Ramîtenî (öl. 728-1328), Muhammed Baba Semmâsî (öl. 755-1354)ve Emir Külâl (öl. 772- 1370) yoluyla tarikata adını veren Muhammed Bahauddin Nakşîbend'e (öl.791-1389)geldiğini vurgulamıştır. Alâuddin Attâr (öl. 802-1400), Yakubu Çerhî'l Hisârî (öl. 851-1447), Ubeydullah Ahrâr Semerkandî'den (öl. 895-1490)s onra Muhammed Zâhid (öl. 936-1539)gelmiş o da kendinden sonra gelen Derviş Muhammed'i (öl.970-1562) yetiştirmiştir. Hâce İmkenegi'nin (öl. 1008-1599)mürîdi olan Muhammed Bâkibillah'ın (öl. 1012-1603) yetiştirmiş, o da Müceddid İmam Rabbânî'ye (öl. 1034-1624) bu emaneti teslim etmiştir. Oğlu Muhammed Masum Serhendî (öl.1079-1668) ile devam eden bu silsile Seyfeddin Ebu'l Berekât Ahmed'den (öl. 1098-1696) Muhammed Bedâvûnî Seyyid Nûr'a (öl. 1135-1722) ondan da Habîbullah Cân-ı Canânı Mazhâr'a, (öl. 1111- 1699)Abdullah Dehlevî (öl.1158-1745) ve Halid-i Bağdâdi vasıtasıyla da kendi şeyhi Abdullah Mekki'ye geldiğini belirterek, Onun da bu mânevî sırrı kendisine verdiğini işaret etmiştir.¹²³

M. İsmet Efendi, Risâle-i Kudsiyye isimli eserde bu bölümü kendisine kadar ulaşan silsileyle tamamlamıştır. Ancak kendisinden sonra bu kol günümüze kadar devam etmiştir. Halen Fatih Çarşamba da İsmail Ağa Camiî merkezli Mahmud Ustaosmanoğlu Efendi ile bu silsile devam etmektedir. Onun şeyhi olan Osmanlı'nın son döneminde yetişen kıymetli âlimlerden Ali Haydar Efendi, Müelifimiz M. İsmet Garîbullah'ın bitirmiş olduğu bu bölüme iki beyt daha ilave ederek M. İsmet Efendi ile kendisi arasında bulunan iki zâtı da aynı vezinde yazarak silsileyi kendine kadar ulaştırmıştır.

¹²³ Garibullah, *Kudsiyye*,87-98.

“ Sonunda Nûrullah’a konu bu nûr. / Geldi Bezzâz oldu nûrun alâ nûr.

O kıldı Haydar’ı o nûrla pür nûr. / Ki her teslim olan bulsun aziz nûr.

Bu nûrda nûr olup Hakk’a gidelim. / Cemâli ba kemâle seyredelim.”¹²⁴

M. İsmet Garîbullah’dan sonra bu nûr Halil Nûrullah Zağrevi’ye geçmiş, ondan da Ali Rıza Bezzâz’a geçmiştir. Şeyhi olan Ali Rıza Bezzâz’ın da kendisini bu nûrle nûrlandırdığından bahseden Ali Haydar Efendi¹²⁵ dua mahiyetinde bir beyt daha yazarak mealen şöyle demiştir;” Ey ihsanı bol olan Rabbim, bizi bu silsilede zikri geçen dostların vesilesiyle dostluğuna kabul et. Dünyada ve ahirette bizlere bir sığınak olan bu dostlarından ayırma. Şu boynu bükük, yüzü kara, bahtsız Haydar’ın duasını kabul eyle de bari dostun M. İsmet Gârîbullah’ın tekkesinin kıtmîri yaz .”¹²⁶

2.2.3.Mürşidi Abdullah Mekkî

Abdullah Mekkî Hazretlerinin yaşadığı dönem, 19. Yüzyılın ilk yarısıdır. Osmanlı Devleti, girdiği 1768 Rus savaşından ağır bir yenilgi alarak çıkmış ve şartları çok ağır olan Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzalamıştır.

Abdullah Mekkî’nin hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Hayatının önemli bir kısmını Halid-i Bağdâdî ile geçirmesi hasebiyle tahmini olarak XVIII. Yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilmektedir. Zahirî ilmini tamamladıktan sonra Halid-i Bağdâdî’ye intisap ederek seyr-ü sülûkünü tamamlamış ve şeyhinin emri ile Erzincan’a gelerek irşad vazifesini yerine getirmek için buraya yerleşmiştir. Burada Terzi Baba olarak bilinen Muhammed Vehbi

¹²⁴ Garîbullah, *Kudsiyye*, 98.

¹²⁵ Ali Haydar Efendi, Mahmud Ustaosmanoğlu Hocaefendi’nin mürşididir. Günümüzde bu kol İstanbul Fatih’te bulunan İsmailağa Camiinde bu zât tarafından devam ettirilmektedir. Ali Haydar Efendi tarafından Mahmud Ustaosmanoğlu’na yazılı bir icâzetnâme verilmemesi zaman zaman gündeme getirilmektedir. O günkü bazı şartlar sebebiyle yazılı bir şekilde Ali Haydar Efendi tarafından yazılı icâzet verilmese de, sözlü olarak kendisine icâzet verdiğine dair şu anda hayatta olmayan pek çok kimsenin şahitliği söz konusudur. Ali Haydar Efendi’nin etrafında, kendisinden mânen istifâde eden Osmanlı bâkıyyesi birçok meşhûr âlimin bulunduğu son zamanlarında, Mahmud Efendi’nin henüz otuz yaşında genç bir âlim olması bunun en önemli sebeplerinden biri olmalıdır. Ayrıca Ali Haydar Efendi’nin mürîdânından olan Bandırmalı Ali Efendi’nin kendisini Mahmud Sâmî Ramazanoğlu’na havâle etmesini, bütün mürîdânını Sami Efendi’ye yönlendirdiği şeklinde anlaşılması gerekir. Bu konuda kendisiyle görüştüğümüz Necdet Tosun Bey, kendisinin bizzat Ali Efendi ile görüştüğünü Ali Haydar Efendi’nin özel sebeplerden dolayı sadece kendisini Sâmî Efendi’ye yönlendirdiğini söylediğini aktarmıştır. İcâzetin yazılı olup olmaması belki altmış yıl önce yapılacak bir tartışma olabilir ancak Mahmud Ustaosmanoğlu Hocaefendi’nin günümüzde ülkemiz ve tüm İslâm âlemindeki etkisi, yetiştirmiş olduğu binlerce talebesi sayesinde Türkiye’de ve dünyada tasavvuf ve ehl-i sünnet merkezli çalışmaları ve başarıları bu tartışmaları boşa çıkarmıştır.

¹²⁶ Garîbullah, *Kudsiyye*, 98.

Efendi'yi yetiştirip yerine bırakarak Erzincan'dan ayrılmış ve Mekke'ye dönmüştür. Burada birçok âlim ve fazıl kimseyle tanışan ve dostluk kuran Abdullah Mekkî, Şeyh Süleyman b. Hasan Kırımî, Süleyman Zühdi el- Hâlidî, Muhammed b. Muhammed el Hânî, Halidiliği Güneydoğu Asya'ya yayan Şeyh İsmail Minangkabavî, Sumatralı Şeyh Celâleddin, Malezyalı Osman b. Muhammed, zahiri riyaseti terk ederek kendisini kemal neşrine adayan A'rec Halil Hamdi Paşa ile halifesi Balaban Hüseyin Hüsnü Efendi, Mustafa Rumî Seyrânî ve Mustafa İsmet Efendi gibi zatlar feyz ve muhabbeti çok olan Mekkî Hazretlerinin meşrebinin yayılmasında ilk akla gelen zatlardır.¹²⁷

M. İsmet Efendi şeyhi hakkında eserinden övgü dolu sözlerle bahseder ve şöyle der;

“Çün Abdullah benim şeyhim nişânî, / Cihanda gavs-ı âzam oldi şânî.

Ben andan gayrî bilmem bu cihanî, /Feda idtüm bu vâri cism-ü cânî.”

Feda kıl vâri ni Hakk'a gidelim, / Cemâli bâ kemâle seyr idelim...

Manası; “Benim şeyhim dünyada gavs-ı âzâm olarak tanınan Abdullah Mekkî'dir. Ben bu dünyayı ondan gayri bilmem. Bütün her şeyimi, canımı o zâta feda ettim.”

Yani, benim ona olan râbitam o kadar kuvvetlidir ki, o'nda fani olmuş durumdayım, baktığım her şeyde onu görürüm, bütün arzum, onun emirlerini yerine getirmektir.

“Anadır rabt-ı kalbim vird-i hâli /Beni benden alıp buldum meâli

Fenâ hem fir-Resul kıldı kemâli / Anınla iş bu can buldu visâli.”¹²⁸

M. İsmet Efendi mânevî tekâmülünde şeyhinin kendisine olan desteğini bu sözlerle anlatarak kısa sürede bu makamlara ulaşmasındaki te'sirini anlatmıştır.

Abdullah Mekkî, yaşadığı çağa damga vurmuş, ehl-i ilim ve ehl-i takvâ bir zat idi. Dünyaya hiç değer vermemiş ve insanlara dinlerini öğretmek ve manevî yolda rehberlik etmek gayesiyle ömrünü bu yolda geçirmiştir. Birçok kişinin hidayetine ve Allah'a vasıl olmasına vesile olmuştur.¹²⁹ Yetiştirmiş olduğu talebeler vasıtasıyla Hâlidilik Anadolu'da yayılmış, özellikle de M. İsmet Garîbullah Efendi

¹²⁷ Mehmet Fatsa, *Tasavvufta Mekkî Kolu*, (İstanbul: Mavi Yayıncılık,2000), 94.

¹²⁸ Garibullah, *Kudsiyye*,93

¹²⁹ Fatma Temir, *Silsile-i Hâliyye Gönül Dostları*, (İstanbul: Sistem Matbaacılık, 2004), 419-420

ile devam eden kol ile İstanbul'da Osmanlı ile Cumhuriyet dönemi arasında köprü olacak kadrolar yetişmesine sebep olmuştur.

2.2.4.M. İsmet Efendi'nin Yetiştirmiş Olduğu Halifeler ve O'ndan İstifade Eden Devlet Ricâli

M. İsmet Efendi pek çok halife yetiştirmiştir, Fatih Çarşamba'da bulunan İsmet Efendi Vakfı özel arşivinde bulunan ve bu silsilenin Osmanlı'nın son dönemiyle, Cumhuriyet'in kurulma sürecinde şeyhliğini yapmış, Meşihat-ı İslâmiyye'de Heyet-i Telifiyye reisi Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin notlarından çıkan bilgilere göre halifeleri şu kimselerdir;¹³⁰

- 1- Mehmet Tahir Efendi
- 2-Zağra-î Cedidî Ali Efendi
- 3- Doğramacı Ali Sırrullah Efendi
- 4- Dimetokalı Şerif Kudsî Efendi
- 5-Edirneli Hüseyin Kudsî Efendi
- 6- Buharalı Şeyh Mehmet Efendi
- 7- Çırpanalı İsmail Bahrullah Efendi
- 8- Müftü Hacı Hasan Efendi
- 9-Hüseyin Kuddûsi Efendi
- 10- Sırrı Efendi
- 11- Sezâi Efendi
- 12- Hacı Edhem Efendi
- 13-Kesetli Halil Nûrullah Efendi
- 14-Karaferyeli Hacı Ahmet Efendi
- 15-Kâtip Hâfız Hüseyin Efendi
- 16-Hoca Ömer Zikrullah Efendi
- 17-İbrahim Şenûllah Efendi

¹³⁰ İsmet Efendi Eğitim, Kültür, Yardımlaşma ve Tarihi Eserleri Koruma Vakfı Arşivi, No. 22.

- 18-Hasköylü Osman Necmullah Efendi
- 19-Kırkkiliseli Hâfız Ahmet Efendi
- 20-Tireli Hafız Mehmed Efendi
- 21- Zağralı Hacı Mehmed Ağa
- 22- Dağıstanlı Şemsulah Efendi
- 23- Filibeli Hacı Hüseyin Bey
- 24-Nehrullah Efendi
- 25-Kürt Kenzullah Efendi
- 26-Ahmet Nimetullah Efendi
- 27-Bahrullah Efendi
- 28- Şumnulu Karamanzâde Hüseyin Efendi
- 29- Çıksuyulu Mehmed Efendi
- 30-Dağıstanlı Hacı Mustafa Efendi
- 31- Hakim Raif Efendi
- 32-Lütfullah Efendi

Ali Haydar Efendi'den tevârüs eden notlarda bulunmayan ancak Mehmet Fatsa'nın Tasavvufta Mekkî Kolu isimli eserinde bildirdiğine göre Mora bölgesinde müftülük yapmış Hafız Abdülhalim'in oğlu Seyyid Yahya Efendi'de M. İsmet Efendi'nin yetiştirmiş olduğu zatlardan biridir.¹³¹

2.2.4.1.Şerif Kudsî Efendi

M. İsmet Efendi'nin ahirete irtihâl etmesi ile tekkede irşad vazifesine Dimetokalı Şerif Kudsî Efendi devam etmiştir. Her gece Temcid vaktinden sabah namazı vaktine kadar olan kısacık bir zaman diliminde 70.000 Kelime-i tevhid ve yedi cüz Kur'an-ı Kerim okuyarak "tayy-i zaman" yapan takva bir zattır. Tekke'de vazife yaptığı süre içerisinde hatm-i şerif yaptırmış, insanların mânevî tekâmülü için

¹³¹ Mehmet Fatsa, *Mekkî Kolu*, 101.

uğraşmış ancak Tekke'nin bakım onarım işlerinden uzak durmuştur. Hicrî 1303(m.1886) yılında vefat etmiştir.¹³²

2.2.4.2.Hüseyin Kudsî Efendi

Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir, Edirneli'dir. M. İsmet Efendi, Abdullah Mekki'den irşad görevini aldığı ilk olarak Edirne'ye gelmiş olduğu için muhtemelen Hüseyin Kudsî Efendi burada intisap etmiş, kızını da şeyhi M. İsmet Efendi'ye vererek kayın pederi olmuştur. Daha sonraki süreçte hep birlikte İstanbul Kocamustafapaşa'ya taşınmışlar, oradan da Tekke'nin bulunduğu arsaya satın alarak buraya geçmişlerdir. M. İsmet Efendi tarafından "sohbet şeyhi" olarak görevlendirilmiştir. Şerif Kudsî Efendi'nin ardından yaklaşık altı ay vazifeyi devam ettirmiş ve 2 Kasım 1886'da Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.¹³³

2.2.4.3.Halil Nûrullah Efendi

M. İsmet Efendi'den günümüze kadar gelen ve şu anda da Mahmud Ustaosmanoğlu Hocaefendi ile devam eden silsile, Halil Nûrullah Efendi ile devam etmiştir. Hayatı hakkında çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Şeyhinin vefatından sonra halifelik görevine başlamış vefat ettiği 1893 yılına kadar 21 yıl devam ettirmiştir. Kalp gözü açık, kabir âlemindekilerin ahvâline vâkıf, ehl-i takva bir zat idi. Şeyhinin kendisine olan tavsiyesi üzerine gereksiz konuşmamaya dikkat eden bir yapısı vardı. Kendisini ziyarete gelen kişilerle fazla konuşmayıp başı önünde murâkabeye devam edince, içlerinden birinin "bizi irşad etsin diye geldik ama uyuklamaktan başka bir şey yapmadı" şeklinde gönlünden geçirince, Halil Nûrullah efendi; " Bu kapı gevezelik kapısı değildir, vazifenizi yapın işinize bakın." Demiştir. Kabri Tekke'dedir.¹³⁴

2.2.4.4.Hacı Sırrı Efendi

Devlet-Âliyye'de maliye görevinde bulunmuş, İstanbul Erenköy de yaşamış 1893 yılında vefat etmiştir.¹³⁵

¹³² İsmet Efendi Eğitim, Kültür, Yardımlaşma ve Tarihi Eserleri Koruma Vakfı Arşivi, No. 14.

¹³³ İsmet Efendi Eğitim, Kültür, Yardımlaşma ve Tarihi Eserleri Koruma Vakfı Arşivi, No. 20.

¹³⁴ İsmet Efendi Eğitim, Kültür, Yardımlaşma ve Tarihi Eserleri Koruma Vakfı Arşivi, No. 22.

¹³⁵ İsmet Efendi Eğitim, Kültür, Yardımlaşma ve Tarihi Eserleri Koruma Vakfı Arşivi, No. 24

2.2.4.5. Abdullah Bahaeddin Efendi

M. İsmet Efendi'nin oğludur. Çocuk yaşta olmasına rağmen sabahlara kadar ibadet eden biriydi. Babası onun hakkında "Bundan adam kokusu geliyor, eğer yaşarsa buluş çağına girmeden Mevlâ'ya vâsıl olacak, ben de onun vekili olarak bu değahta hizmet edeceğim" dediği rivayet edilir. Nitekim babasının dediği gibi çok genç yaşta 1875 yılında vefat eder.¹³⁶

2.2.4.6. Behrullah Efendi

Behrullah, kendisine şeyhi M. İsmet Efendi tarafından verilen isimdir. Asıl ismi Mehmet'dir. Tokat'ın Erbaa ilçesine bağlı olan eski adıyla Eksel olan Koçak köyündendir. Mânevî eğitimini almak üzere İstanbul'a doğru yola çıktığında M. İsmet Efendi; "Buraya Tokat'tan bir sağlam derviş geliyor, daha kendisi gelmeden kokusu geldi." buyurarak geleceğini müjdelemiştir. Uzun yıllar şeyhinin yanında seyr-ü sülûk vazifesini tamamlayan Behrullah Efendi, mürşidinin emri üzere tekrar memleketine dönmüş ve kendisini gizlemek için çobanlık yapmaya başlamıştır. İstanbul'da bulunduğu süreçte Tekke'nin müdavimlerinden olan M. İsmet Efendi'nin müritlerinden Memduh Paşa'nın Sivas valisi iken bir sebeple Tokat'a geldiğinde Behrullah Efendi'yi ziyaret etmesi üzerine fazileti hemşehrileri tarafından anlaşılmış ve hizmet alanı genişlemiştir. Kendisinin vefatından sonra çocuk ve torunlarıyla hizmeti devam etmiştir.¹³⁷

2.2.4.7. Osman Necmullah Efendi

Uzun yıllar M. İsmet Efendi'nin hizmetinde bulunan Hasköylü Osman Necmullah Efendi, 1885 yılında Bursa Muradiye'ye irşad vazifesiyle gönderilmiştir. "Kedili Dergâh" olarak bilinen mekânda yaklaşık otuz yıl görev yapmış ve 1909 yılında vefat etmiştir.¹³⁸

¹³⁶ İsmet Efendi Eğitim, Kültür, Yardımlaşma ve Tarihi Eserleri Koruma Vakfı Arşivi, No. 23.

¹³⁷ İsmet Efendi Eğitim, Kültür, Yardımlaşma ve Tarihi Eserleri Koruma Vakfı Arşivi, No. 26.

¹³⁸ İsmet Efendi Eğitim, Kültür, Yardımlaşma ve Tarihi Eserleri Koruma Vakfı Arşivi, No. 29.

2.2.4.8. Hacı Ahmed Hilmi Efendi

Aslen Bulgaristan Nevrekop'ludur. Eğitimini Fatih Sahn-ı Seman medreselerinde tamamlayarak Alanya'ya gönderilmiştir. İçine düşen manevî aşk ateşi sebebiyle muallimliği bırakmış ve nâmını duyduğu Ispartalı Abdullah Efendi'ye müntesip olabilmek için Isparta'ya gitmiştir. Orada bulunduğu bir haftalık süre içerisinde kimse kendisiyle ilgilenmemiş ve tam oradan ayrılacağı sırada Abdullah Efendi, kendisiyle ilgilenmemesinin sebebinin nasibini o kapıda olmadığından dolayı olduğunu kendisine açıklaması üzerine çok üzümüştür. Abdullah Efendi üzülmemesi gerektiğini söyleyerek kendisini irşâd edecek kişiyi aramasına gerek olmadığını çünkü O'nun kendisinin ayağına geleceği müjdelemiştir. Daha sonra tekrar rüşdiye hocalığına geri dönen Ahmed Hilmi Efendi, bir akşamüstü dalgın bir şekilde otururken yanına yaklaşan birinin "işte geldim."demesi üzerine o zat ile tanışmış ve o zat sebebiyle tarikata intisap etmiştir. O zat, M. İsmet Efendi'nin halifelerinden Şerif Kudû Efendi'den başkası değildir. Uzun yıllar bu kapıda hizmet eden Hacı Ahmed Hilmi Efendi, Halil Nûrullah Zağrevî'den boşalan makama hilafet etmiş 1905 senesinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.¹³⁹

2.2.4.9. Memduh Paşa

1839 yılında İstanbul'da doğan Memduh Paşa, devlet adamı ve edebiyatçı Kandiyeli Mazlum Paşa'nın evladıdır. Genç yaşta devlet kademelerinde görev alan Memduh Paşa, bu yıllarda iken M. İsmet Efendi ile tanışarak intisâp eder ve vakfın mütevellî görevi tevdi edilir. Diğer mürîdânın genç yaşta birine bu görevin verilmesi şaşkınlıkla karşılaşınca M. İsmet Efendi, Memduh Efendinin ileride devlet kademelerinde çok yüksek yerlere geleceğini ve o zaman tekkeye daha çok hizmet edeceğini işaret eder. Gerçektende devlet kademelerinde hızla yükselen Memduh Paşa Mabeyn Kâtipliği, Amedî Kalemi, Maliye, Maarif, Sadâret mektupçuluğu ve Şurâ'yı Devlet üyeliğinde bulunmuştur. Oradan 1887 yılında Konya valiliğine, iki yıl sonra Sivas Valiliğine, 1893'de de Ankara valiliğine getirildi.1895 yılında ise Dâhiliya Nâzırı oldu. 1908 yılında sultan Abdülhamid Han tahttan indirilene kadar bu görevi ifâ eden Memduh Paşa, bu olaydan sonra İttihatçılar tarafından jurnal ve

¹³⁹ İsmet Efendi Eğitim, Kültür, Yardımlaşma ve Tarihi Eserleri Koruma Vakfı Arşivi, No.32.

irtikâp suçlamasıyla önce Büyükada'ya sonra da Sakız Adasına sürgün edildi. Daha sonra genel bir af sebebiyle yeniden İstanbul'a dönen Memduh Paşa ömrünün kalan kısmını burada geçirip 1925 senesinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Aynı zamanda şiirler de yazan Memduh Paşa "Faik" mahlasıyla yazmış olduğu gazelleri ve risâleleri mevcuttur.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu zatlar Mustafa İsmet Garîbullah'ın tekkesine devam ederek mânen istifâde eden zatlar bunlardır. Bir kısmı devletin önemli kademelerinde görev yapmış bürokrat, bir kısmı esnaf, çiftçi olan bu insanlar almış oldukları bu tekke terbiyesini ülkenin farklı coğrafyalarına taşıyarak, geçmiş ile gelecek arasında bir köprü vazifesi üstlenmişlerdir.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1.MUSTAFA İSMET GARİBULLAH'IN TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ

3.1.1.Tevhid

Hiç kuşkusuz sünnî tasavvufu diğer tasavvuf ekollerinden farklı kılan en önemli özelliği, sahih bir inanç ve amel temeline oturtulmuş olmasıdır. Tasavvuf tarihinde eser veren pek çok suffî buna vurgu yapmış ve sahih bir inanç elde edilmeden yapılan tasavvuf faaliyetlerinin hiçbir amaca ulaşamayacağını belirtmişlerdir. İslam dini, inanç, ibâdet ve ahlâk boyutuyla ele alındığında inanç sistemi; kelâm ilim dalının, ibâdet; fıkıh ilim dalının, ahlâk ise; tasavvuf ilim dalının alanına girdiği görülmektedir.

Lügatte tevhid; tek, tek başına; birleştirme; Allah'ın birliğine iman ve ikrâr etme; tek tanrıcılık anlamlarına gelir, ıstılahta ise; Allah'ın(c.c.) ortaklık veya benzerinin olmasından berî olduğuna ve vahdaniyetine iman etmektir. Allah'ın zâtının bütün anlayışlarda düşünülen, bütün kuruntularda, zihinlerde hayal edilen şeylerden berî olduğunu bilip itirafta bulunmaktır. Kısacası Allah (c.c) zatında birdir, vahdaniyet sıfatına sahiptir, kendinden başka bir ilah daha yoktur. Sıfatlarında da eşibenzi yoktur. O'nun mukaddes ezeli sıfatlarından birine benzer bir sıfata hiçbir kimse sahip değildir.¹⁴⁰ Aslında tevhid bütün semâvî dinlerin ortak noktasıdır.¹⁴¹ İmam Mâtürîdî'ye (öl.332 - 944) göre bu kavramın aklî, tarihî ve kozmolojik temeli vardır; tarihte yaşayan insanların çok büyük bir kısmının bir yaratıcıya, birden fazla ilâha inananların da diğer inandıkları ilahları tek tanrı ile aracı kabul etmeleri tarihî delil, Kur'an-ı Kerim'deki "Eğer yerde ve gökte birden fazla ilah olsaydı elbette fesat çıkardı"¹⁴² ayeti aklî delil, kâinattaki muhteşem uyum ve denge ise kozmolojik delildir.¹⁴³

¹⁴⁰ Ö. Nasûhi Bilmen, *Mülâhhas İlmi Tevhîd*, Sad. Mehmet Talû, (İstanbul: Tereke Yayınları, 2005), 31-32.

¹⁴¹ Rene Guenon, *İslam Manevîyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış* terc. Mahmut Kanık, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1989), 45; Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, (İstanbul: Nûn Yayınları, 1995), 27.

¹⁴² Enbiyâ Suresi(21/22)

¹⁴³ Ebû Mansur Muhammed b. Matûridî, *Kitâbü't Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu,(İstanbul: İSAM Yayınları, İstanbul,2018, ss.37-42.

Seyyid Şerif Cürçânî'ye (öl. 816-1413) göre tevhid, Yüce Yaratıcıyı akıl ve zihnin tahayyül ettiği her şeyin ötesinde düşündürmektir. Kur'an ve Sünnette bu kavrama önem atfedilmesi, eşref-i mahlûkat olarak yaratılan insanın inanç hürriyetine verilen önemin ifadesidir. Kul sadece Rabbine itaat etmeli, başkasına boyun eğmeyi züll bilmelidir. İnsan fitratında bulunan inanma, dayanma, güvenme ihtiyacını göz ardı ederek kul olma durumunu reddetmek ontolojik açıdan geçersiz bir iddiadır.¹⁴⁴

Sûfilerin kullandığı manada ilk defa tevhidden bahseden, Serî es-Sakâtî'dir (öl. 253-867). Cüneyd-i Bağdâdî'nin (öl.297-909) talebelerinden olan Muhammed b. Hüseyin es- Sülemî ise (öl.412-1021) tasavvufî anlamda fenâ halini yaşayan kimsenin halini hakîki tevhid olarak değerlendirir.¹⁴⁵ Zünnûn-u Mısırî'ye (öl. 245-859) göre ise Yüce Yaratıcının eşsiz sanatını, sebeplerin O'nun sanatı olduğunu ve o sanatta bir kusur ve eksiklik olmadığına inanmaktır. Yerlerde ve göklerde işleri O'ndan başka düzenleyen yoktur. Cüneyd-i Bağdâdî ise tevhid'i Allah'ın ehadiyyetinin zirvesi, birliğinin hakikatine ulaşılması suretiyle birliğinin idrak edilmesi olarak açıklamıştır. Serrâc (öl.378-988), Şiblî'nin(öl. 334-946) "Tevhidi, Allah'a (c.c) isim ve sıfatlar ispat etmek, O'na layık olmayan şeylerden tenzîh etmek suretiyle ve indî bir idrak ile anlamlandırdığını iddia eden kimse tevhidin hakikatine ulaşamaz" sözünü "Allah'ın (c.c) kendisini vasıfladığı şekilde kulun bunu anlamasının mümkün olmadığı" şeklinde yorumlamıştır.¹⁴⁶

Allah (c.c) kayıtlardan, itibarlardan berîdir. Yine aynı şekilde O'nu ölçü, alâmet ve nişan ile kayıt altına almaktan da münezzehtir. O hiçbir şey ile sınırlanamaz. Allah'ı bu tür ölçü ve kayıt altına almak mümkün değildir. Yaratmış olduğu şeyler ile kıyaslanarak Allah'ı bilmek imkânsızdır. Kur'an-ı Kerim de buyrulduğu gibi "O'nun misli bir şey yoktur."¹⁴⁷ Allah (c.c) mahlûkatını zâtı ile değil sıfatları vasıtası ile yaratmıştır. Eğer zâtı ile yaratmış olsaydı o nûrun şiddetinden mahlûkat yanardı. Allah (c.c) yaratmış olduğu şeylere hulûl¹⁴⁸ etmez. Çünkü O'nun bir şeye hulûl etmesi, O'nun o şey ile kâim olmasını ve o şeye muhtaç olmasını gerektirir ki

¹⁴⁴Süleyman Uludağ, "Tevhid" *DİA*, (Ankara, 2012), 31/19.

¹⁴⁵Ebû Abdîrrahman es- Sülemî, *Risaleler*, çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981),123.

¹⁴⁶ Ebû Nasr Abdillâh b. Ali Es-Serrâc et- Tûsî, *el-Lûma*, (Kâhire, Mektebetü's Sekâfeti'd Diniyye, 2009), 345.

¹⁴⁷ Şûarâ Suresi, (26/11)

¹⁴⁸ Hulûl; Bir şeye sirâyet etmek, girmek demektir; şekerin suda erimesi gibi.

Allah (c.c) bundan münezzehtir. Allah-u Teâlâ'yı insanın akıl, fikir ve sadece mantık yürütme ile anlaması mümkün değildir. Allah (c.c) kadîmdir yani evveli olmayandır, mahlûkat ise hâdistir sonradan var olandır. Dolayısıyla Allah (c. c) mahlukâta bitişemez.¹⁴⁹ M. İsmet Garîbullah'ın tevhid anlayışı ehl-i sünnet kalamcılarıyla aynı minvaldedir. Zira ehl-i sünnet kalamcılarında Taftazânî (öl. 537-1142) ve Neseffî'ye (öl. 508/1115) göre; varlık, ontolojik olarak kadîm ve hâdis olarak ikiye ayrılır. Kadîm, varlık açısından zamansal olmayan ve ezeli olandır ki bu anlamda, Allah'ın bir vasfıdır. Hâdis ise sonradan var olan demektir, Allah'tan başka her şey bu vasıftadır.¹⁵⁰

Mustafa İsmet Garîbullah eserinde zât ve sıfat ayrımına dikkat çekerek ehl-i sünnet ve'l cemâatin görüşü olan "Allah'ın sıfatları, zâtı ile aynı olmadığı gibi O'ndan ayrılan bir şey de olmadığı" ifadesini te'yid ederek sıfat ile zâtın aynı şey olmadığını, bu sıfatların Allah'a olan yakınlığının fizikî bir yakınlık olmayıp, bundan münezzehe olduğunu belirtir.¹⁵¹ Allah'ın var olabilmesi için vücûd sıfatına ihtiyacı olmadığını belirten müellifimiz, Allah'ın(c.c) bizzat zâtı ile mevcûd olduğunu bilâkis sıfatların, zâtı ile kâim olduğunu vurgulamaktadır.¹⁵²

Tevhid konusundaki beytlere devam eden M. İsmet Efendi'ye göre tevhid; kadîm ile hâdis olanın arasını ayırmaktır.

“Kuyûd-u îtibarattan muarrâ / Dahî itlak-u evhamdan müberrâ
Kuyûd-u itlak cem ile azizâ / Değil mahsur kamûdan Hak muarrâ
Bilâ misil bil Hakk'ı gel gidelim/Cemal-i bâ kemâle seyredelim”¹⁵³

Başka bir beyitte ise; Allah-u Teâlâ'nın yokluğunun bir an bile düşünülemediğini, vücûd sıfatı O'nun mutlak sıfatı olduğunu, ancak bu sıfat ile değil zâtı ile kâim olduğunu belirtir.¹⁵⁴ Allah (c.c)'nin eşi ve benzeri yoktur, ibadete layık olan yegâne zât O'dur. Müellifimiz, "varlığı vacip"¹⁵⁵ olan Allah (c.c), varlığı

¹⁴⁹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 8.

¹⁵⁰ Sadettin et- Taftazânî, *Şerhu'l Akâid*, (İstanbul, Fazilet Neşriyat, 2007), 50; Ebû Mu'in en-Neseffî, *Kitâbu't Temhîd*, (İskenderiyye, Dâru't Tabâkâtu'l Mahmudiyye, 1976), 172

¹⁵¹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 10.

¹⁵² Garîbullah, *Kudsiyye*, 9.

¹⁵³ Garîbullah, *Kudsiyye*, 9.

¹⁵⁴ Garîbullah, *Kudsiyye*, 8.

¹⁵⁵ Vâcib-ul Vücud; Varlığı zorunlu olan, yokluğu düşünilemeyen demektir. Varlığı vacib olan tek varlık Allah-ü Teâlâ'dır.

mümkîn¹⁵⁶ olan mahlûkat ile aynıdır görüşünde olanları eleştirerek, bu görüşte olanların tarîkattaki bir takım mânevî sarhoşluk sebebiyle bunu söylediğini belirtir.¹⁵⁷ M. İsmet Efendi’de vahdet-i vücûd görüşünün kaynağının sekr ve mânevî sarhoşluk olduğu hususunda¹⁵⁸ tasavvûffî fikirlerinin takipçisi olduğu İmam Rabbânî ile aynı şekilde düşünmektedir.¹⁵⁹

Nitekim Vahdet-i vücûd görüşünü savunanlara göre varlık, bir gölgeden ibarettir, ilim mertebesindedir ve hariçte mevcut değildir. Âlem, Allah’ın(c.c) isim ve sıfatlarının gölgesidir, ancak bu gölge aslı gibidir. İmam Rabbânî’ye göre de âlem bir gölgedir fakat bu gölge asıldan farklıdır. Bir şeyin gölgesi onun aslı olamaz.¹⁶⁰ Âlem bir zîll (gölge) olmakla birlikte gerçek bir varlığı bulunmaktadır, hayal olarak anlamlandırılmaz.¹⁶¹ İmam Rabbânî’ye göre seyr-ü sülûk yolunda bu düşüncenin ortaya çıkması güzel, ancak aşılması gereken bir durumdur. Ayrıca, imana ulaşma, hayat ve kâinat gerçeğini incelemeye bağlıdır. Eğer “eşya gerçekte mevcut değildir” denilirse; imana ulaşmanın birinci ve temel basamağı ortadan kalkar. Görünen gerçeği reddedenler, Allah, melekler, cinler, ahiret gibi, gözle görülmeyen gerçeği de kabul edemezler. İlmin konusu olan “eşya” gerçekte yok kabul edilirse, ilim de inkâr edilir. Bu da imanın yıkılmasına sebep olur.

Allah (c. c), idrakin, anlayışın ötesinde olduğu gibi, O’na fizikî bir şekilde ulaşmak ve bağlanmaktan da münezzehtir. Çünkü O (c. c), yaratmış olduğu her şeyden münezzehtir. Allah-u Teâlâ’nın zâtını “bilâ keyf” yani keyfiyetsiz bir şekilde bilmek, aklımıza gelen ne var ise O’nun o şeyden de münezzehtir, öte, aşkın olduğunu bilmek ve inanmak gerekir.¹⁶²

3.1.2 Nübüvvet (Hakikat-ı Muhammediyye)

Hakikat-ı Muhammediyye; bazı tasavvuf ehline göre Hz. Muhammed’i (s.a.v) yaratılışın kaynağı olduğu düşüncesini ifade eden bir nazariyedir. Bütün güzel isimleri içeren ilk taayyunla birlikte olan zat anlamında kullanılan ve bütün

¹⁵⁶ Mümkîn-ül Vücud; Varlığı ve yokluğu eşit olan demektir. Allah’tan başa her şey mümkün-ül vücuttur.

¹⁵⁷ Garîbullah, *Kudsiyye*, 9.

¹⁵⁸ Garîbullah, *Kudsiyye*, 9.

¹⁵⁹ İmam Rabbânî, 1/590, (Mektup 290).

¹⁶⁰ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/382 (Mektup: 234).

¹⁶¹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 2/12(Mektup 1).

¹⁶² Garîbullah, *Kudsiyye*, 9.

mahlûkâtın bu hakîkattan yaratıldığını ifade eden bir düşüncedir. İlk olarak Zünnûn-ı Mısırî'nin “Yaratılmış olan ilk varlık Hz. Peygamber'in (s.a.v) nûrudur” sözüyle dile getirdiği bu fikri, talebesi Sehl b. Abdullah et- Tüsterî (öl. 283 /896) ve Hakîm et- Tirmizi (öl.318- 932) dile getirmişlerdir. Tüsterî, ilk yaratılan varlığın Hz. Peygamber'in (s.a.v) nûru olduğunu iddia etmiş ancak bu kavramı kullanmamış ve varlığın yaratılma sebebinin bu nûr olduğunu dile getirmemişti.

Bazı sûfilere göre Hz. Peygamber'in 571-632 yılları arasında yaşamış olduğu zahirî hayatının -ki bu ittifakidir- haricinde bütün varlığın yaratılma menşei olan bir hakîkati daha vardır. Şöyle ki, Hz. Muhammed'in (s.a.v) altmış üç yıllık ömürle sınırlı dünya hayatından başka var olduğu diğer bir zuhura gelmesi daha vardır. Allah (c.c) mahlûkatı yaratmadan önce ilk önce yarattığı bu hakikat, -âdetâ- bütün yaratıkların kendisinden yaratıldığı bir kaynak, bir hammadde mesabesindedir. O, varlık formlarında Cenab-ı Hakk'ın yaratmasının ilk aşamasıdır. Bu yüzden Hakikat-ı Muhammediyye; “hakikatler hakikatinin suretidir” diyenler de olmuştur. Beşeri kemâllerinin ulaşabileceği en zirve nokta kabul edilen Hakikat-ı Muhammediyye, mevcûdâtın hakikatini şahsında cem eden “kâmil insan”ın özü ve nüvesidir.¹⁶³

Bazı mutasavvıflar “ Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi diledim, kâinâtı yarattım.”¹⁶⁴ Kudsî hadis olarak kabul edilen bu sözde anlatılanları mahlûkatın yaratılışının ilk sebebi olarak saymışlardır. Bu sözü İbnü'l Arâbî “keşfen sahihtir” diyerek yaratılışın sırrını, Allah'ın zâtının bilinmesi ve zuhûra gelmeyi dilemesine bağlamaktadır.¹⁶⁵

Hâkikat-i Muhammediyye'nin tam olarak ne olduğu, sûfilere göre âlem tasavvurunda gizlidir. Sûfilere göre âlem; zâhir ve batın dengesinde yaratılabilecek en kusursuz derecede yaratılmıştır. Bâtının en mükemmel sûrette zâhire çıkış yaptığı bir yapıdır. Dolayısıyla burada zuhûra gelen her şey, bâtından yüklenmek suretiyle zâhire giydirilen manalardır. Bu anlayışla bakıldığında, âlem Hakk'ın nûrunun bir tür yansıması olmaktadır. Ancak Allah'ın (c.c) nûru bu mevcûdâta bir irtibat noktası üzerinden yansımıştır. Yani, Allah'ın (c.c) nûru bir noktaya tecellî etmiş daha sonra da bu tecelliyât o noktadan inbisat etmiştir.

¹⁶³ Mehmet Demirci, “Hakikat-ı Muhammediyye”, *D.İ.A.*, 15/180

¹⁶⁴ Aclûnî, *Keşfü'l Hafâ*, (Kâhire: Mektebetü'l Kudsî, 1351), 2/195

¹⁶⁵ Muhyiddin İbnü'l Arâbî, *el- Fütûhatu'l Mekkiye*, (Beyrut: yy. 1994), 1/334.

Bu nokta, İslâm öncesi geleneklerde ve kültürlerde muhtelif adlarla adlandırılmıştır. “Âlemin Ruhu”, “Anima Mundi”, “Evrenin Kralı”, “Logos”, “Adam Kadmon” bu isimlerden birkaçıdır. Bu nazariye, esas itibariyle zâhirde görülen o âlemin bâtna açılan kapısıdır. Sûfilere göre bu nokta/ makam, âlemin zâhirinin onun etrafında döndüğü, tavaf ettiği bu mihver, bir yönüyle yaratılmamış bir şeydir. Hakk Teâlâ oraya tecelli eder, Hakk’ın tecellisi oradan yansır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) de dâhil bütün peygamberler Hakîkat-ı Muhammediyye’nin bir yansımasıdır. Hz. Muhammed’de (s.a.v) kendi hakikatine miraçta ermiştir. Bütün insanlığı ümmet-i davet ve ümmet-i icâbet olarak sınıflandırmak da bu bakış açısının bir yansımasıdır. Her şey O’nun nûrundan yaratılmış olduğu için bu nûrun kozmik genlerini taşımakta ve bütün mevcudâta bu nûrun zerrecikleri bulunmaktadır.

Hakîkat-ı Muhammediyye’yi etraflıca konuşmak çok zordur ancak edebiyatımıza yansıdığı kadarıyla konuşabilmekteyiz. Meselâ Osmanlı dönemi sûfilerinden Hasan Sezâi diyor ki:

“Muhammed’dir cemâli Hakk’a mir’ât / Muhammed’den göründü kendi bizzat

Muhammed şerhidir enfüs-ü âfak / Ne ki vardır bidâyât -u nihâyât.”¹⁶⁶

M. İsmet Efendi de “Hakîkat-ı Muhammediyye” konusunda diğer sûfilere farklı düşünmemektedir. Bu konuyla ilgili olarak bir beytinde şöyle der;

“İşit zâtı ile zâtında Allah / Tecellî kıldı zâtı için Şehinşâh”

Sıfat esmâsını zâtında Allah / Dahî cümle kemâlin gördü ol şâh”

Yerler, gökler, insanlar, cinler ve hiçbir mahlûk mevcûd değil iken Allah (c.c) var idi. Allah-u Teâlâ önce zâtında kendi zâtını görmek için tecellî kıldı. Daha sonra da bütün kemâlâtını, sıfatlarını, isimlerini, celâlini, cemâlini gösterebileceği ve kemâlâtının aynası olacak bir hakikat yaratmayı murâd etti.¹⁶⁷ Allah-u Teâlâ’nın bu dilemesi sonucu “ hubb” sıfatının sûretinden de Efendimiz(s.a.v)’in hakikati meydana geldi ve bu hakikat Allah’u Teâlâ’nın aynası oldu. M. İsmet Efendi’ye göre bu aynanın yaratılmasından maksat, Allah’a ulaşma derdi olan kulların o aynaya bakarak vuslata kavuşabilmeleridir.¹⁶⁸ Hakîkat-i Muhammediyye ilk zuhûrdur ve bütün yaratılmışların aslı, temeli ve hakikatidir. Ortaya çıkan bu vücûd, hubb

¹⁶⁶ M.Erol Kılıç, *Tasavvuf Düşüncesi “Makaleler- Konferanslar P”*,(İstanbul: Sûfi Kitap, 2018) 39-40-44,

¹⁶⁷ Garîbullah, Kudsiyye, 12

¹⁶⁸ Garîbullah, Kudsiyye, 12

sıfatının zıllîdir/tecellisidir. Yani, sūfî telâkkisinde, mahlûkatı yaratmadan önce “gizli bir hazine” olan Allah (c.c) bilinmeyi sevdi önce muhabbet ortaya çıktı daha sonra vücûd onun zıllî oldu.

İmam Rabbânî bu konuyu şu şekilde açıklamaktadır; İlk zuhûra gelen îtibâr dahi âlemin îcadı için olan hubbdur. Bundan sonrası ise âlemin icadına mukaddime olan vücûd itibârîdir. Zira Hazret-i zât'ın bu hubbun ve vücûdun itibarı olmadan âlemden ve âlemin icadından yana istiğnası vardır.¹⁶⁹

Müellife göre Kenz-i Mahfî'den ilk meydana gelen “hubb” sıfatıdır. Bu “taayün-ü hubbî” diye de isimlendirilir, Peygamberimizin hakikatidir ve diğer zuhûrların başlama noktasıdır. Bu sevgi sıfatı olmasaydı “îcad” kapısı açılmaz, kâinat yaratılmazdı. İkinci olarak meydana gelen de “vücûd” sıfatıdır ve bu sıfat kâinatı yaratmanın anahtarıdır. Bu yaratma anahtarının da kaynağı “hubb” sıfatıdır. “Sen olmasaydın, evet sen olmasaydın kâinatı, felekleri yaratmazdım.”¹⁷⁰ Manasındaki rivayetin sırrını burada aramak gerekir.

M. İsmet Efendi, Allah-u Teâlâ'nın hubb sıfatının suretini ilminde önce icmâlen daha sonra da tafsilatı ile açığa çıkardığını belirtmektedir.¹⁷¹ İmam Rabbânî'ye göre de Peygamberimiz (s.a.v) bütün hakikatların aslıdır yani bütün mahlûkat ile Allah (cc) arasında Hz. Peygamberin (s.a.v) hakikati vardır. Hz. Muhammed'in (s.a.v) aracılığı olmadan hiç kimse matlûbu olan Allah'a kavuşamaz.. Kendinden önce gelmiş olan resul ve nebîlerin peygamberidir. O'nun gönderilmesi âlemlere rahmettir.¹⁷²

M. İsmet Garîbullah daha sonra “A'yân-ı Sabite” konusunu açıklamıştır. Tasavvuf istilahında “a'yân-ı sabite”; mümkin varlıkların Hak Teâlâ'nın ilmindeki hakikatlerinden ibarettir. İlim mertebesinde ise ilâhî isimlerin sûretlerinin hakikatlerinden ibarettir.¹⁷³ Bu hakikat mevcûd olmayıp, Allah'ın ilminde “ma'dûm-u sabit'tir”. Bu kavramı ilk kullanan sūfî Muhyiddin İbn-i Arâbî'dir. Vahdet-i vücûd düşüncesine göre, yalnızca Allah'ın vücûdu vardır, diğer varlıkları hakîki anlamda ve bizzat bir varlıkları mevcut değildir. Ancak Allah'ın vücûdu yokluk aynasında zuhûr ve tecellî edince farklı şeyler ortaya çıkar, fakat bu farklılık şekilde ve görünüşte

¹⁶⁹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 3/174. (Mektup:121).

¹⁷⁰ Aclûnî, *Keşf'ül Hafâ*, 2/164

¹⁷¹ Garîbullah, *Kudsiyye*, s.13

¹⁷² İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/153,(Mektup: 174)

¹⁷³ Cürçânî, *Târîfât*, 47

olur. Asıl olarak tecellîler de tecellî eden de Hakk'ın zatından ibarettir. Bütün mahlûkat, O'nun varlığının tecellî mahalleridir, mazharıdır.

Eşyanın Allah katındaki örnekleri ve modelleri olan “a'yân-ı sabite” ölçüler mesabesinde. Bir top kumaş esas itibariyle baştan sona aynı şeydir. Fakat bu kumaş belli ölçüler ve şekillerde kesilir ve farklı elbiseler dikilirse farklılık kumaşta değil, ölçülerde ve şekillerde yani a'yân-ı sabitelere. ¹⁷⁴ Demek oluyor ki mevcut olan mümkinat, tecellîye mazhâr olma şartıyla a'yân-ı sâbite'den ibarettir, kendileriyle meydana gelmiş vücûtları yoktur. A'yân-ı Sabite'ye “vücûd kokusu koklamamış” denmesinin sebebi de budur. ¹⁷⁵

İmam Rabbânî'ye göre ise Mevlâ Teâlâ'nın ilminde isim ve sıfatları, şân ve itibârâtı önce icmâlen sonra da tafsilatlı bir şekilde birbirinden ayrılıp seçilmişlerdir ki bu, Resulullah Efendimiz (sav)'in hakîkatinden alınarak, yaratılacak olan diğer bütün varlıkların hakîkatleridir. Buna Taâyün-ü Sâni, Vahîdiyyet ve A'yân-ı Sâbite de denir. Mevla Teâlâ'nın ilminde birbirinden ayrılan isim ve sıfatları her birinin adem (yokluk) mertebesinde mukabîli ve nakîzi (karşıtı) olan şeylere aksetmişlerdir. Ademler, kendilerinde parlayan esma ve sıfatın akisleriyle birlikte hakâik-i mümkinattır (varlıkların asıllarıdır). Mümkinatın varlığı da varlığın karşıtı olan yokluk aynasına parlayan varlık sıfatının gölgelerinden bir zıldır. Müellifimiz de

“ Pes oldu a'yân-ı sâbite tenzil / Bu evvel mücmel oldu, sonra tafsîl,

“Hakâyikî vücûdî aynî de bil / Zuhurları nicedir, anla tekmiil.”

Beytinde belirttiği gibi; önce a'yan-ı sâbite bir mertebe aşağı indirilmiş ve bu önce mücmel sonra da tafsilatlı bir şekilde olmuştur. İkinci mertebeye inerek tafsilatıyla belirlenen eşyanın hakikatlerini, vücûd-u aynî'de yani var olduktan sonra o ilmi ilâhîdeki sûretlere uygun olarak var olmuştur. Allah (cc)'nin ilmindeki sûretler, ilmin dışında da haricî bir vücudla ve ilmindeki sûretlere uygun olarak meydana gelmiştir. ¹⁷⁶

Hakîkat-i Muhammediyye fikrini destekleyen beytlerle bu konuya devam eden M. İsmet Garîbullah, Allah-u Teâlâ'nın ilmindeki sûretin, hariçte var edilmeden önce “Akl-ı ûlâ” olarak nitelendirdiği Efendimiz (s.a.v)'in hakîkatinin bunlara üstâd kılındığını, bu aklın da hubb sıfatının sureti olduğunu ve bütün varlıkların bu

¹⁷⁴ Uludağ, *T.T. Sözlüğü*, 54.

¹⁷⁵ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 234.

¹⁷⁶ Garîbullah, *Kudsiyye*, 13.

hakikatten yaratıldığını söylemektedir. Bu hubb'un varlığı, rahmetin aslıdır, her türlü üstünlük ve şeref buna tâbîdir. Vücûd-u ilmî de kadîm olan bu sıfat, vücûd-u aynî'de hâdis'tir. Rasulullah (s.a.v) varlığı âlemlere rahmettir.¹⁷⁷ Kur'an- ı Kerim'de "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."¹⁷⁸ Âyet-i kerimesi buna delil olarak gösterilebilir. Bu hubb sıfatının hakîkati Hakk'a secde etmektedir. Ayrıca "nokta-i bâ" olarak nitelendirdiği Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) Allah-u Teâlâ'nın sırrı olduğunu ve sâlikin yükselebilmesi için O kâmil insana uyması gerektiğini belirtir.¹⁷⁹

Peygamberimizin (s.a.v) faziletinden bahseden beytlerine devam eden müellifimiz, hakikatler arasında farklılıklar olduğunu, ilk yaratılan ve en üstün olan hakikatin Efendimizin (s.a.v) hakikati olduğunu, sonra diğer peygamberlerin daha sonra da Hz. Ebû Bekir (r.a) ve diğer sahabîlerin hakikatlerinin sırasıyla bulunduğunu söyler. Allah-u Teâlâ'nın rabb'liğinin gizli ve örtülü olduğunu, Peygamber Efendimizin (s.a.v) hubb sıfatı'nın meydana gelmesi sebebiyle o gizliliğin ortadan kalktığını ve sâlikin de bu sevgiye talip olmasını tavsiye eder.¹⁸⁰ Peygamber Efendimiz (s.a.v), Allah'ın (cc) bu kâinattaki aynasıdır. Bu aynalık sebebiyle celâli ve cemâli açığa çıkmıştır. Ledûn¹⁸¹ deryasının sultanı ve hakikat sırrının delili, bütün peygamberlerin önderi ve bütün velilerin de canı Hz. Muhammed'dir (s.a.v).¹⁸² O'nun, diğer peygamberlere üstünlüğü, okyanusun, damlaya olan üstünlüğü gibidir. Peygamberlerle, velilerin arasındaki ilişki ise onların peygamberlerin veziri mesâbesinde olmasıdır. Allah'a kavuşma derdinde olan sâliki damlaya, Allah'ın (c.c) cemâlinin nûrunu ise denize benzeten müellif, buna ulaşan salikin o nûrda kaybolması sebebiyle bunun farkına varamayacağını söyler. Peygamber Efendimiz (s.a.v) şerîat hazinesinin mahzeni, tarîkat ilminin ve hakikatin kaynağıdır ve bütün bu manevî güzelliklere ulaşmanın yolu Allah'ın (c.c), mahlûkatı ile arasında ayna olan Efendimize (s.a.v) tam anlamıyla uymaktan geçtiğini vurgulayarak bu bölümü tamamlar.¹⁸³

¹⁷⁷ Garîbullah, *Kudsiyye*,14.

¹⁷⁸ Enbiyâ Suresi, 21/107.

¹⁷⁹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 14

¹⁸⁰ Garîbullah, *Kudsiyye*,15

¹⁸¹ Ledûn İlmi; Allah tarafından dostlarına karşılıksız olarak vermiş olduğu ilme denir.

¹⁸² Garîbullah, *Kudsiyye*,16

¹⁸³ Garîbullah, *Kudsiyye*, 17

3.1.3. Seyr-ü Sülûk

Seyr; lugatta “gezmek, yola koyulmak, yolu yürütmek, yolculuk yapmak, ilerlemek” anlamlarına gelir.¹⁸⁴ Sülûk ise;(bir yolu) izlemek, gitmek, davranış, tavır, hareket; yol alma, yol tutma, yola girme anlamlarına gelir.¹⁸⁵ Tasavvuf ıstılâhında ise; Kulun Rabbine vâsıl olabilmesine sebep olacak her türlü bilgi, davranış, kulluk vazifelerini yerine getirip, nehy edilenlerden sakınacak şekilde istikâmet üzere bir hayat yaşamak demektir.¹⁸⁶

Hucvîrî ise, seyrü sülûkte ilmin önemine işaret ederek; “Dostun yoluna ilim ve sülûkle gidilir, ilimsiz sülûk, güzeldir ancak yeterli değildir. Sülûk, bilgi ile birlikte daha değerli olur.” demiştir.¹⁸⁷ Şâh-ı Nakşîbend’e “Seyr-ü sülûken maksat nedir? Diye sorulunca; Mücmel olan ilmin ayrıntılandırılması, delil ile olanın ise açığa çıkarılmasıdır.¹⁸⁸

Seyr-ü sülûk yoluna girerek eğitim sürecine başlayan sâlik sırasıyla dört merhale kateder.

- a) Fenâ fi’l-ihvân: Bu yolda beraber yürüdüğü diğer sâlikleri kardeş olarak görmek, onları kendine tercih etmek ve merhametle davranıp, güzel geçinmektir.
- b) Fenâ fi’ş-şeyh: Mürîdin kendi arzu ve isteklerini mürşidinin iradesine bırakması, her konuda O’na teslim olmasıdır.
- c) Fenâ fi’r-rasûl: Mürîdin, mürşidinde yaşadığı ve içselleştirdiği bu duyguyu aynı şekilde Hz. Peygamberde de (sav) yaşaması. Her halinde O’nu (sav) taklid etmesidir.
- d) Fenâ fillâh: Mürîdin hal ve ahlakından arınarak Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanmasıdır. Allah’ta fenâ makamına ulaşan kimseye bekâ makamı verilir ki sâlikin gözünden bütün mevcûdatın silinerek sadece Allah-u Teâla’nın kalması halidir.¹⁸⁹

Sufiler seyr-ü-sülûkte başlangıcın çok önemli olduğunu belirtmişler ve sülûkte mânevî ilerleyişi engelleyen şeylerin çoğunun bu yola ilk girildiği zaman yapılan hatalardan kaynaklandığını savunmuşlardır. Bu anlamda niyeti sağlam tutmaya ve onu her türlü heva ve hevesden korumaya özen göstermişlerdir. Sülûkün

¹⁸⁴ Râgıp el- İsfehânî, “s-l-k maddesi” *el- Müfredât fi Ğaribi Elfâzü’l Kur’an*, nşr. Safvân Adnan Dâvûdî, (Dimaşk- Beyrut, Dâru’l Kütübü’l İlmîyye), 349.

¹⁸⁵ El- İsfehânî, *el- Müfredât*, 472; Cürcânî, *Tarîfât*, 126.

¹⁸⁶ Uludağ, “Sülûk” *DİA*, 38/127.

¹⁸⁷ Hucvirî, *Keşfül Mahcûb*, 569.

¹⁸⁸ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/183 (Mektup: 84).

¹⁸⁹ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 217.

başlarında sâliklerin başlarına gelen âfetlerin nedenini onların masivadan kopmamalarına bağlamışlardır.¹⁹⁰

Nakşibendilikte seyr-ü sülûk'ün üç temel yolu vardır. Kâmil mükemmmil bir şeyhe tâbî olup, çirkin huylardan uzaklaşıp, güzel huylar elde etmeye gayret, şeyhi ile maddî veya mânevî birlikte olmaya çalışmak, diğeri de her an Allah'ın (cc) kendini görüyor olduğunu idrak etmektir.¹⁹¹

Tasavvuf Tarihinde, seyr-ü sülûk mertebelerini en ince ayrıntısına kadar anlatan âlimlerden biri de İmam Rabbânî'dir. İmam Rabbânî'nin ortaya koyduğu "sülûk mertebeleri", onun "varlık anlayışına" da ışık tutmaktadır.¹⁹²

İmam Rabbânî'ye göre sâlik bu seyr-ü sülûk yolunda ilk olarak letâifinden birini ya da hepsini fenâyaya ulaştırır. Fenâyaya ulaşan letâif, arşın üzerindeki asıllarına yükselir. Sonra sâlik, ilâhî isimler ve sıfatlar âlemindeki hakikatine kadar yükselir. Bu hakikat, letâifin asıllarının da asılları olup, "ayân- sâbite", "taayün-i vücûdî" veya "mebde-i taayyün" diye adlandırılır. Genelde insanların mebde-i taayünü ilâhî bir ismin gölgesidir. Peygamber ve meleklerin mebde-i taayünü (hakîkati, zuhûrunun başlangıç yeri) ise ilâhî bir ismin aslıdır. Mebde-i Taayün, kişinin terbiyecisi ve feyz vasıtası olan ilâhî isimdir.¹⁹³

Müellifimiz Mustafa İsmet Garîbullah'da seyr merhalelerini İmam Rabbânî (k.s) gibi dört grupta değerlendirir;

1) Seyr-i İlâllah: Allah'a doğru yolculuk yapmak demektir; bu âlemden arşın fevkindeki esmâ - sıfat dairesine kadar yürüyüşür.

2) Seyr-i Fillâh: Allah'da seyretmek; esmâ- sıfat dairesinden Zât-ı Pâk-i Sübhâniyye'ye kadar olan yürüyüş demektir. Bu iki seyr velâyet makamını elde etmek içindir.

3) Seyr-i Anillâh: Allah'tan seyretmek demektir. Sâlikin, Mevlâ Teâlâ'ya vâsıl olduktan sonra nübüvvet makamını elde etmek ve kulları Allah (c.c)'a davet etmek için yeniden esma- sıfat dairesine geri dönmesine denir.

¹⁹⁰ Şihâbüddin Ebi Hafs Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif*, (Kahire: Daru'l Meârif, 1119), 662.

¹⁹¹ Abdurrezzak Tek, "19. Yy. da Osmanlı'da Bir Nakşibendi Mesnevîhan; Abdullah Kerkükî, *Nakşibendilik Sempozyumu*", (İstanbul, Bağlarbaşı, 2016), 16.

¹⁹² İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/425, (Mektup: 257); 1/431, (Mektup:260).

¹⁹³ İmam Rabbânî, *Mükâşefât-ı Ayniyye*, nşr. Gulâm Mustafa Han, (Karaçî, yy. 1964), 57.

4) Seyr-i Fi'l Eşya: Eşya'da seyretmek demektir. Esmâ- sıfat dairesinden yeniden bu âleme nüzûl etmeye denir. Bu son iki seyr davet makamını elde etmek içindir. Davet makamı peygamberlere mahsustur, peygamberlerin tamamına ve onlara tâbî olanların en üstünlerine bütün bilgileri geri gelir. Bu son mertebe, birinci seyrin mukâbilidir. Üçüncü mertebe ise ikinci mertebenin mukabilidir.¹⁹⁴

M. İsmet Garîbullah, seyr-ü sülûk'ün önemini anlatırken meâlen şunları söylemektedir; Ey ilâhî dert ile dertlenmek isteyen kişi, Allah her an seninle beraber iken sen O'ndan gafil bir şekilde yaşamamalı ve seyr-ü sülûk yapmalısın. Kişinin bedeninin varlığı, matlûbu olan Allah (c.c) ile arasındaki en büyük perdedir ve Kur'an-ı Kerim'de Musa (a.s)'a hitâb olunan“ Asla beni göremezsin.”¹⁹⁵ Sırrının peçesidir.¹⁹⁶ İşte seyr-ü sülûk; kişinin kendi varlığını mecâzî olarak ortadan kaldırarak Allah-u Teâlâ'nın birliğini hakîkate erdirme çabasıdır.

Ehlî sünnet âlimlerine göre, bu dünyada Allah'ı dünya gözüyle görmek mümkün değildir. Ancak yapılan bu seyr-ü sülûk çalışmalarının neticesinde kişiye Allah'ı (c.c) görür gibi olma zevki verilir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) mirâcını hem rûhen hem de bedenen gerçekleştirmiştir. Ümmet-i Muhammed'den bu manevî yola girenlerin mîrâcı ise sadece rûhen gerçekleşir. Kul ile Allah arasında bulunan yetmiş bin perde bu çalışmalar ve sünnet-i seniyye'ye ittibâ sebebiyle ortadan kalkar. Seyr-ü sülûk ederek Allah-u Teâlâ'ya kavuşma derdinde olan sâliklere tavsiye vermeye devam eden müellifimiz, sâliki garib bir bülbüle benzetererek bu dostların meclislerinde bulunup, onlara gönül verip teslim olarak mânevî feyze kavuşacağını söyler.¹⁹⁷

Süleyman Çelebî, Mevlîd-i Şerif isimli bu durumu şu sözlerle anlatır.

“Bir feza oldu o dem de rûnûma / Ne mekân var anda ne arz-u sema.

Kim ne hâlidir ne mâlî ol mahal/ Aklu fikir etmez o hali femuhâl.

Ref olup ol şaha yetmiş bin hicap/ Nûrî tevhid açtı vechinden nikâb.

Her birisinden geçerken ilerû / Emrolundu Ya Muhammed gel berû.¹⁹⁸

¹⁹⁴ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/130, (Mektup:144).

¹⁹⁵ Arâf Suresi, 7/ 43.

¹⁹⁶ Garîbullah, *Kudsiyye*, 42.

¹⁹⁷ Garîbullah, *Kudsiyye*, 61

¹⁹⁸ Süleyman Çelebi, *Vesiletü'n Necât*, (İstanbul, Pamuk Yayınevi, 2011), 4

Müellif'in beyanına göre sâlik, vazifelerini dikkatli bir şekilde yapıp da bu yetmiş bin perdeyi kaldırıncaya kadar ki, O'nu anlatacak kelimelerin ve ibarelerin yetersizliği sebebiyle Mevlâ Teâlâ'yı bilmek mümkün değildir. Sâlik'in bu "bilmemek" dediği cehâlet değil tahayyürden kaynaklanır.¹⁹⁹ Bir başka beyitte ise, bu manevî seyr-ü sülûk yoluna girmeyerek hakikatlerden habersiz olan ve sadece bir takım zahirî ibadetleri yaparak kendini sofu zanneden bir takım kimselerin " Bu dünyada Allah (c.c)'a ulaşacak bir yol bulmak mümkün değildir ." sözünü söylediklerini halbûki her ne kadar görünüşte ibadet yapmış olsalar da kalplerinin bu dünya ile meşgul olduklarını ve bu meşgûliyetten kurtularak kalbi Mevlâ'ya çevirmenin çaresinin tarîkatı inkâr etmek değil bilâkis bu seyr-ü sülûk vazifelerini yerine getirmek olduğunu vurgulamaktadır.²⁰⁰

Bu seyr-ü sülûk yoluna işaret eden remzin "Ben gizli bir hazine idim."²⁰¹ Hadis- i kudsîsi olduğunu vurgulayan müellif, bu "remz" ile kastedilenin vuslat olduğunu, insanın yaratılması sebebiyle birçok hikmet ve irfan bilindiğini ve bu vuslatı elde edebilmek için insanın elindeki yol haritasının da Kur'an-ı Kerim olduğunu söyler. Daha sonra bu mânevî yolun delillendirilmesi bağlamında Zebûr isimli kutsal kitaba atıfta bulunan müellif, bu kitapta da meâlen "Ey kulum, bana inan, beni talep edersen bu yolda çaba gösterirsen bana kavuşur, benden gayrısını talep edersen beni bulamazsın." sözünü rivayet etmektedir. Burada Allah'tan gayrısı olarak belirtilen şey tasavvuf literatüründe "masivâ" olarak isimlendirilmiştir. Arapçada istisnâ edatı olarak kullanılan "sivâ", sıla ismi olan "ma" ile bir araya gelince, 'gayrısı, dışında' manalarına gelir. Tasavvufta, Allah'ın(c.c) haricindeki herşey mâsivâ olarak nitelendirilir. Mahlûkatın hepsi bu kavramın içindedir. Kalpte Allah (c.c) haricindeki bütün ilgi ve bağlılıklar sûfiler tarafından "put" olarak nitelendirilir. Bu sevgi ve bağlılıkların silinip atılması ve sadece Allah'ın (c.c) sevgisinin varlığı kalması gereklidir.²⁰² "Ey Muhammed! Nefsinin hevâsını ilâh edineni görmedin mi?"²⁰³ ayet-i kerimesi de bu manaya işaret etmektedir.

¹⁹⁹ Garibullah, *Kudsiyye*, 42

²⁰⁰ Garibullah, *Kudsiyye*, 42

²⁰¹ Aclûnî, *Keşfü'l Hafâ*, , 2/ 155

²⁰² E. Cebecioğlu, *T.D. Sözlüğü*, 414.

²⁰³ Furkan Suresi, 25/43; Câsiye Suresi 45/23.

Mustafa İsmet Garîbullah, Mevlâ'ya vâsıl olmanın temel şartının bu mâsivâ'dan kurtulmak olduğunun altını çizmektedir.²⁰⁴ Hiç şüphesiz bu manevî yolculuk sâlikin kalbiyle gerçekleştirdiği bir iştir. Bu, kalbin “lâ mekân” olması yani mekânsız olması sebebiyle olur. İmam Rabbânî bunu şu şekilde açıklar; “Beni yerler gökler almaz ancak mü'min kulunun kalbi alır.”²⁰⁵ kudsî hadîsinde buyurulduğu gibi; yer ve gök çok geniş olmakla beraber mekân dairesine dahîldir. Benzeri ve misâli olma damgası almıştır. Çünkü “lâ mekânî” olan Allah'ı (c.c) mekânî olan alamaz. Mü'minin kalbi ise lâ mekânîdir. Dolayısıyla mekândan münezze ve olan Allah'ı ancak lâ mekân olan mü'minin kalbi alabilir.²⁰⁶

Daha sonra da sâlikin, varlık âlemindeki varlıkları var görmesi sebebiyle kesrete düştüğünü ve bunun o kişiye bir perde olduğunu vurgulayan müellif, asıl hedeflenenin ise vahdet yani, mevcûdâtın varlığını Allah(c.c)'tan bilmek olduğunu, sâlikin kendisini adem (yokluk) denizine bırakarak her halde hayret makamında olması gerektiğini belirtir. Tasavvuf yoluna giren kişinin önünde vuslatına engel durumlar vardır; bunlardan en önemlisinin de kişinin kendisinde bulunan ilmine güvenmesidir. Buna dikkat çeken müellifimiz, Mevlâ Teâlâ'nın sırlarını bulmayı, O'na vâsıl olmakla derdine derman bularak, mânevî nûrlara gark edilmeyi ve kendisine tecellî edilmesini isteyen sâlike “ben biliyorum” davasını bırakarak teslim olmasını tavsiye eder.²⁰⁷

Daha sonraki beytlerde ise Allah-u Teâlâ'dan Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e üç ilim verildiğini, birincisinin kendisine has olan ve ifşâ etmekten men edildiği nübüvvet ilmi, ikincisinin bütün insanlara tebliğ etmekle mükellef olduğu şer'at ilmi, üçüncü ilmin ise özel kullara anlatılabilecek tarikat ilmi olduğunu belirten müellif, bu ilmin her ne kadar vehbî olsa da kulluk gereği çalışmakla elde edileceğini söylemektedir.²⁰⁸ O'na göre evliyayı yetiştirdiği ve ancak müttakî kulların vuslatı elde ettiği bu gönül ilmini tahsil etmek gerekir, bu ilim her ne kadar inceden incede tasavvuf kitaplarında yazılmış olsa da bu ilim mürşidin kalbinden mürîdin kalbine akıtılması sebebi ile elde edilen bir ilimdir.²⁰⁹ Kâmil bir mürşide teslim olan sâlik,

²⁰⁴ Garîbullah, *Kudsiyye*, s. 43.

²⁰⁵ Aclûnî, *Keşfü'l Hafâ*, 2/195.

²⁰⁶ İ.Rabbânî, *Mektûbât*, 1/315, (287. Mektup).

²⁰⁷ Garîbullah, *Kudsiyye*, 44.

²⁰⁸ Garîbullah, *Kudsiyye*, 45-46.

²⁰⁹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 48.

kendisine verilen vazifelerini yerine getirince, kendisine sülûkten evvel cezbe²¹⁰ verilir ve kişi o cezbe sebebiyle bu yolları çok kolay aşar yolun sonunda verilecek olan hakiki cezbeyle ulaşır.²¹¹ İmam Rabbânî (k.s) ise cezbe için sülûk yapılması gerektiğini ancak cezbenin sülûkten olmasının daha kıymetli olduğunu, cezbesi sülûkten önce olanın murad kul, sülûkü cezbeden önce olanın ise mürîd kul olduğunu belirtir.²¹²

M. İsmet Garîbullah, bir mürşide teslim olan sâlikin seyrü sülûkünün neticesinde her şeyin fânî, sadece Allah (c.c)'ın bâkî olduğunu idrâk ettiğini ve O'nu görür gibi olma haline ulaştığını belirtir.²¹³ Garîbullah'ın vurguladığı bu hal tasavvufta "ih̄san" kavramıyla ifade edilir. Nitekim tasavvufta asıl hedef "ih̄san" şuuruna ulaşmaktır.²¹⁴

Müellif, sâlikin bu çalışma neticesinde "yakîn" olarak ifade edilen makama ulaştığını söyler ki; O'na göre bu yakîn üç türdür;

a) İlme'l Yakîn; İlim yoluyla elde edilen bilgiye denir.

b) Ayne'l Yakîn; Müşâhede yoluyla elde edilen bilgidir.

c) Hakk'l Yakîn; Kulun sıfatlarının, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarında fânî olup kendisi O'nunla ilmen ve şuhûden bekâ bulmasıdır. İmam Rabbânî bu kavramları şu şekilde açıklamaktadır; "Allah (c.c)'ın zâtını tanımakta ilme'l yakîn, O'nun kudretine delâlet eden ayetleri, alâmetleri müşâhede etmektir. Bu durum esas maksuttan haber vermediği gibi O'nun huzurunu da getirmez, sâlikin varlığını da yok edemez. Ayne'l yakîn ise; Allah(c.c)'ı müşâhede etmektir. Bu şühûdun ağır basması halinde sâlikin varlığı tamamen yok olur, kendi nazarında kendinden eser kalmaz. Hakka'l yakîn ise Allah-u Teâlâ'yı O'nunla bilmektir. Bu bekâ billâh makamında gerçekleşir.²¹⁵

Garîbullah, devam eden beytlerde, Allah (c.c)'da fânî olan birinin, dış dünya ile bir ilgisinin kalmayacağını ve kendisine "hakkânî vücud"²¹⁶ olarak isimlendirilen yeni bir vücud verileceğini söylemektedir. Mahmud Ustaosmanoğlu, bu durumu şöyle açıklar; "İnsan on latîfeden yaratılmıştır. Beşi bedene, beşi de ruha aittir. Bedene ait olanlar; Su, hava, toprak, ateş ve nefis'tir. Ruha ait olanlar ise; Kalp, ruh,

²¹⁰ Cezbe; Allah'ın(c.c)bir kulunu sevmesi sebebiyle yakîn nûru ile aniden mânevî makamlara yükseltmesidir. (Cebecioğlu, T. T. *Ve Deyimler Sözlüğü*, s .69)

²¹¹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 49.

²¹² İ. Rabbânî, *Mektûbât*, 3/173, (Mektup:120).

²¹³ Garîbullah, *Kudsiyye*, 49.

²¹⁴ Ekrem Demirli, *İslam Düşüncesi*, (İstanbul; Süfi Kitap Yayınları, 2016), ss.20-42

²¹⁵ İ. Rabbânî, *Mektûbât*, 1/300, (277. Mektup).

²¹⁶ Garîbullah, *Kudsiyye*, 51

sır, hafî ve ahfâ'dır. Bu letâifler arasında zıtlıklar vardır. Birinci dersten başlayarak Kemâlât- Nübüvvet dersine kadar bu zıtlıklar silinir. Bu letâiflerin hepsi aynı renge girerler. Eski varlık, yani zıddiyetler gider yeni bir varlık hibe olunur. İşte verilen bu varlığa "Hakkânî Vücut" denir.²¹⁷

3.1.3.1.Fenâ ve Bekâ

Fenâ; lügatte "geçici olmak, yok olmak, ölmek, kötü huyların yok olması anlamlarına gelmektedir.²¹⁸ İstılahda ise kişinin kötü sıfatlarından arınması, ilâhî vasıflarla donanmasıdır.²¹⁹

Fenâ, zâhirî ve bâtinî olarak ikiye ayrılır. Zâhirî fenâ; yapılan işlerin, bâtinî fenâ ise sıfatların fenâsıdır.²²⁰ Fenâ fillâh, mürîdin Allah'da fenâ bulmasıdır. Dünya ilgilerini tam anlamıyla ortadan kaldırarak, Allah(c.c)'a yönelmek demektir. Sâlikte bir kendinden geçme hali oluşur. Sûfî bu makamı elde edebilmek için her şeyden vazgeçer. İşte buna "Ölmeden önce ölmek" denir.²²¹ Bu iki istılahı en yoğun şekilde kullanan ilk sûfî Harrâz'dır. O'na göre, gönülden dünya ve ukbâ ile ilgili sevgi ve ilgilerin kaybolması fenâ; "Kalpte Allah'tan (c.c) başka hiçbir şeyin kalmaması ise bekâ'dır.²²²

İmam Kuşeyrî, Yusuf Suresinde anlatılan "Kadınların O'nun güzelliğini gördükleri vakit kendilerinden geçerek parmaklarını kesmelerini ve acı bile duymamalarını"²²³ kulun fenâ olmasıyla ilintilendirmiş ve iki insan arasında böyle bir duygu oluşuyorsa; Allah ile kulu arasında daha üst seviye bir halin vukû bulabileceğini vurgulamıştır.²²⁴

Kelâbâzi ise fenâyı, mürîdin gözünden bütün zevk alacak şeylerin gitmesi, sürekli Allah (c.c)ile ünsiyet kurması sebebiyle O'nda fenâ bulması ve böylece bu kulun bütün işlerini Rabbinin üstlenmesi olarak değerlendirmiştir.²²⁵ Hücvîrî, fenâyı ilmi olarak; dünya gibi başlangıcı ve sonu olan, bekâyı ise ahret, cennet ve cehennem

²¹⁷ Ustaosmanoğlu, Kudsiyye Tercümesi, 1/140.

²¹⁸ İbn Manzûr, Lisânu'l Arap, 7/3477; Cürçânî, et-Târîfât, 169;

²¹⁹ Uludağ, , 134.

²²⁰ Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, 196.

²²¹ Cebecioğlu, Tasavvuf Terimler ve Deyimleri Sözlüğü, 209.

²²² Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 216.

²²³ Yusuf Suresi, 12/31.

²²⁴ Kuşeyrî, er- *Risale*, 213.

²²⁵ Kelabâzî, et-*Taarruf*, 142.

gibi evveli olup, sonu olmayan olarak açıklamıştır. Buna göre fenâ dünyanın bir sonu olduğunu idrak etmek, bekâ ise ahiretin ebedî olduğunu anlamaktır.²²⁶ Herevî'ye göre fenâ üç kısımdır; bilgi bakımından fenâ, ikincisi; isteme, ma'rifet ve görme müşâhedesinin düştüğü fenâ hali, üçüncüsü ise fenânın müşâhedesinin de düştüğü fenâ halidir.²²⁷

İmam Rabbânî, bu mertebeleri açıklarken s, seyr-i ilâallah'ın düşük bilgilerden yüksek bilgilere ulaşarak yaratılmışlara ait bilgilerden sıyrılıp Allah'ın (c.c) ilmüne ulaşma hali olduğunu vurgulayarak, seyr-i fillâh'ın ise, Allah-u Teâlâ'nın esmâ, sıfat, şûûn ve itbâratında ilmî bir seyr olduğunu söylemektedir. Daha sonra gelen seyrin ise yüksek bilgilerden yeniden mahkûkâtın ilmüne inilmesi sebebiyle vücûb mertebelerinin bilgisinin unutulduğunu anlattıktan sonra, son seyr olan seyr-i fi'l eşyâ makamına gelindiğinde ise ilk seyrde kaybolan bilgilerin yeniden geldiğini belirtmektedir.²²⁸

M. İsmet Garîbullah, fenâ'nın mertebelerini bir beytinde şöyle anlatmaktadır;

“Fenâ fişşeyh olur evvelce sâlik, / Fenâ hem firresûle ola mâlik

Olur andan fenâfillâh o sâlik, /Görür bâkî hemen Hak gayri Hâlik,

Fenâ mutlak olup Hakk'a gidelim, /Cemâli bâ kemâle seyredelim.”

Sâlik şeyhinde fânî olduktan sonra Resûlullah (s.a.v)'da fânî olur, daha sonra da Allah (c.c)'da fânî olunca Allah'dan başka her şeyin fânî sadece O'nun bâkî olduğunu anlar. Bunu elde edebilmek için “ mutlak fenâ” yı elde edebilmek gereklidir.²²⁹ O'na göre; Fena fizzât olan kişinin gözünden dünyevi anlamda her şey silinir, nefsi emmâresi erir ve ondan bir eser kalmaz. Sâlik, önce adem, mahv-u şühûd, vuslat yani yok olmak, erimek, Mevlâ'yı görür gibi olma haline ulaşınca, Mevlâ'ya kavuşma lezzetini bulur. Fenâ fillâh tam olmadan bekâ billâh bulunmaz, fenâ'yı anlayabilmek için de “Lâ”yı anlamak gerekir.²³⁰ İmam Rabbânî(k.s), mutlak fenâ'yı şöyle tanımlar; “sâlik, cezbe ve sülûk'ü elde edince fenâ fillâh ve bekâ billâh'ın hakikatine ulaşır. Sülûk'un sonu, sâlikin seyr-i İlâallah'ın sonuna

²²⁶ Hücürî, *Keşfü'l Mahcûb*, s. 304

; Yüksel Göztepe, Kuşeyrî'de Haller ve Makamlar, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2006, s.181.

²²⁷ Herevî, *Menâzülü's Sâiriyn*, 44.

²²⁸ İ. Rabbânî, *Mektûbât*,1/131, (Mektup: 144).

²²⁹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 51.

²³⁰ Garîbullah, *Kudsiyye*,51.

ulaşmasıdır ki, bundan “mutlak fenâ” diye söz edilir.²³¹ Bekâ bilah’ın fenâ’nın muktezâsı olduğunu, sâlikin bunu elde edebilmek için yolun başlangıcında uzlete çekilerek, gece gündüz bunu elde etmeye çalışarak, gözünden kanlı yaş akıtmasını ve böylece beşerî ihtiyaçların zarûrî olanlarının kalması gerektiğini söyler. İmâm-ı Rabbânî de sâlik “Lâ” (nefy) makamında olduğu sürece tarikat makamında olduğunu, bunu tamamlayınca fenâ fillah makamına ulaşacağını, nefyden sonra ise ispat makamına geleceğini, sülûkten sonra cezbeğe geçince de hakikat mertebesine ulaşarak bekâ’yı elde edeceğini böylece nefsinin emmârelikten çıkıp itmi’nâna ereceğini söyler.²³²

Mustafa İsmet Efendi, bu konuya şöyle devam eder; “ Bütün faziletlerde olduğu gibi, fenâ fillâh makamı da Allah’ın (c.c) bir lütfudur ama bu lütfu erebilmek için gayret etmek gerekir, fenâ’ya ulaştıktan sonra verilen bekâ billâh ise sırf hibedir. Sâlik bu makamda Mevlâ’ya kavuşur ve sanki denizin ortasında bir kuş misalidir. Nasıl ki denizin ortasındaki bir kuşun karayı göremeyip sadece denizi gördüğü gibi sâlikte bu makamda Allah (c.c)’tan başka bir şey göremez.²³³

Daha sonraki beytlerde, seyr-ü sülûkünü tamamlayan sâliklerde mâsivâ kaybolduğundan dolayı “Enel Hakk” sırrının ortaya çıkacağını, Hallâc-ı Mansur özelinde anlatan müellifimiz, onun kalbinde Allah (c.c)’tan başka bir şey kalmadığı için bu sözü söylediğini, tıpkı Mûsa (a.s) ile ağaca tecellî ederek konuşması gibi konuşanın hakikatte ağaç olmayıp Allah olduğu gibi, Hallac-ı Mansûr’un da kendi nefsinden sıyrılarak sadece Allah’ı (c.c) gördüğü için bu sözü söylediğini belirtir. Seyr-ü sülûk te Allah (cc) kuluna tecellî eder ancak bunu Allah’ın (c.c) o kuluna hulûl etmesi şeklinde anlamamak gerekir. Zuhûr eden Hakk, zuhûr mahalli olan ise o kuldur.²³⁴

Seyr-ü sülûk, urûc ve nüzûl olmak üzere iki aşamadan oluşur. Sâlik, urûcda kalır da geri dönmez ise uzlet evliyası olur. Geri döner ise insanlarla bir alâkası olur ve onlara da bir faydası olur. İmam Rabbânî (k.s) bu konuyu şu şekilde değerlendirir; “Bu yolda nüzûl, yani iniş, urûc miktarıdır. Sâlik ne kadar yükselirse o derece aşağı iner. Hazret-i vücûd’a kadar yükselen kimse, ademe (yokluğa) kadar iner.

²³¹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/337, (Mektup:290).

²³² İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/79, (Mektup: 66).

²³³ Garîbullah, *Kudsiyye*. 52.

²³⁴ Garîbullah, *Kudsiyye*, 53.

Yükselirken şuûru giden sâlikin dönerken şuûru geri gelir. İlim ve mârifetle vasıflanır ve zâtî tecellî ile şereflenir.²³⁵

Bir takım kimselerin bu nüzûl olayını, velilikten düşmek olarak değerlendirerek yanıldıklarını ifade eden müellif, giderken açılan perdelerin, dönerken kapanmayacağını ve bu zatların verâset yoluyla nübüvvet sırrına erdiklerini söyler. Bu zatları, padişaha hizmet eden hizmetçilere kıyas eden müellifimiz, hizmet edenlerin padişahın sırlarına vâkif olduklarını söyler. Bu zatlar, fenâ fillahdan sonra nüzûl etmesi sebebiyle zevk-ü sefa makamından, ayrılıktan dolayı feryâd-ı figân makamına indiğini belirtir.²³⁶

Garîbullah, nüzûl eden zatlarda seyr-i anillah ve seyr-i fil eşya olarak iki seyr daha yaptığını belirterek bu makamları açıklamaya başlar; seyr-i anillâh makamındaki sâlikin Allah (c.c)'tan, Allah ile beraber döndüğünü bu zatın kutbu'l aktâb makamında olduğunu, seyr-i fi'l eşya'da kemâlat bulursa, nebîler sırrına ererek gavs makamında olduğunu vurgular.

Daha sonra velâyet mertebelerinden bahseder; Velâyet üç türlüdür;

- 1) Velâyet-i Suğrâ; Evliyaların velâyetidir.
- 2) Velâyet-i Kübrâ; Enbiyânın velâyetidir.
- 3) Velâyet-i Ūlyâ; Velâyet-i Mel-i A'lâ da denir.

Sâlik bi'l asâle velâyet-i suğrayı elde edince, peygambere varis olmak suretiyle velâyet-i kübrâ'ya ulaşır. Daha sonra da yüksek meleklerin velâyeti olan velâyet-i ūlyâ mertebesine ulaşır. İmam Rabbânî (k.s)'ye göre ise; Velâyet-i Kübrâ makamında seyreden sâlik, Mevlâ'nın "Zâhir" ismi şerifinde seyrederek. Velâyet-i ūlyâ'nın seyri ise "Bâtın" isminde olur. "Bâtın" ismi ile ilgili isimler Mele-i A'la meleklerinin taayyün-ü mebde'leridir ve bu isimlerde seyre başlamak Velâyet-i ūlyâ'ya ayak basmak olur.²³⁷

M. İsmet Garîbullah, seyr-ü sülûk yapan sâlikin Resûlullah (s.a.v)'a olan itibâsı sebebiyle "Kemâlât-ı Risâlet" makamına ulaşacağını, sonra da sırasıyla Hakîkatü's Salât, Hakîkatü'l Kâbe ve Hakîkatü'l Kur'an makamına kavuşacağını

²³⁵ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/215, (Mektûbât:234).

²³⁶ Garîbullah, *Kudsiyye*, 58.

²³⁷ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/245, (Mektup:260).

belirtmektedir.²³⁸ Seyr-i ilallah ve Seyr-i Fillah makamlarını geçerek terakkî mertebelerini geçen sâlikin bu aşamada iken ilmi mükemmeldir ancak seyr-i anillâh ve seyr-i fi'l eşya makamlarını geçerek nüzûl eden sâlikte elde ettiği tafsilî bilgiler kaybolur ve icmâlî bilgi ortaya çıkar. Seyr-i fi'l eşya makamı, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e tâbî olmak sebebiyle nübüvvetin kemâlinin elde edildiği makamdır. Davet makamını kazanan ve has velî olan kullar bunlardır. Fenâ fillâh'da her şey örtülür sadece Mevlâ kalır. Nüzûl makamlarını “vasl-ı mehcûr”²³⁹ olarak isimlendiren müellif, fenâ makamında gizlenen eşyanın bilgilerinin bu makamda tekrar ortaya çıktığını söyler. Fenâ ve bekâ'nın insanın ilk hedefi olduğunu bunu elde edince kalbinde Allah (c.c)'tan başka bir şey kalmadığı için Allah'ın mescidi haline getirdiğini ancak kemâle erebilmek için nüzûl makamlarını kat etmek gerektiğini belirtmektedir. Bu makamları kat ederek insanlar arasında dâvet için bulunan kullar her ne kadar görünürde bu âlemde olsalar da gönülleri daima Mevlâ âleminde ve manevî makamlarını zedeleyecek işlerden uzak dururlar. Bu zatlar “Ölmeden önce ölü” sırrına ermiş ve âlemlere rahmet olmuşlardır. Bu zatların durumlarını akıl ile anlamak mümkün değildir. Bütün insanların ilmi, bu zatların ilminin yanında denizde bir damla mesâbesindedir. Bu zatlar bazen her şeyden habersiz görünerek, bazen de son derece kâmil görünerek televvün gösterirler, bazen celâl sıfatıyla bazen de cemâl sıfatıyla muttasıf olurlar. Bunlar diğer insanlar için bir imtihan vesilesidir hallerine göre değerlendirmek onlardan istifade edilmelerine engel olur.²⁴⁰

Garîbullah'a göre, sâlik, imkân dairesini, seyr-i ilallah ile bitirdikten sonra Âllah-u Teâlâ'nın isimlerinin zillerinde seyre başlar, bu zilleri de seyr-i fillah ile geçerek isim ve sıfatlar mertebesine ulaşır, işte bu merbeleri geçen sâlik aşağı bilgilerden yukarı bilgilere çıkarak terakki halinde olduğundan dolayı ilmi mükemmeldir. Ne zamanki seyr-i anillah yoluyla Allah'dan(c.c), Allah (c.c) ile dönerek nüzûl başlar, vücub mertebelerinin bilgilerini unutarak yeniden mahlûkata ait bilgileri hatırlamaya başlar, urûc mertebesinde iken tafsilî olan ilmi, nüzûl mertebesinde mücmel haline gelir yani Allah-u Teâlâ'yı icmâlî olarak bilmeye

²³⁸ Garîbullah, *Kudsiyye*, 57.

²³⁹ Vasl-ı Mehcûr: Seyr-i ilallah ve seyr-i fillâh makamlarını katederek Allah (c.c)'a vâsıl olan sâlikin seyr-i anillah ve seyr-i fi'l eşya ile nüzûl etmesi sebebiyle, hem Allah'a kavuşup hem de dâvet vazifesiyle O'ndan ayrı kalması halidir. Ustaosmanoğlu, *Risâle-i Kudsiyye Tercümesi*; (İstanbul, Sıraç Yayınevi, 2000)

²⁴⁰ Garîbullah, *Kudsiyye*, 57

başlar.²⁴¹ Anlatılan bu makamlar akıl ile anlaşılacak makamlar değildir, burada aslanan kişinin hayrete düşmesidir, bizzat yaşanarak anlaşılabilen bir durumu söz ile anlatmak mümkün değildir.²⁴²

O'na göre bir kulun ilk vazifesi fenâ ve bekâ makamlarını elde etmek olmalı urûc ederek kalbini mâsivadan boşaltarak Allah(c.c)'ın evi haline getirmelidir. Ancak asıl üstünlüğün urûcdan sonra tekrar nüzûl ederek kazanılacağını belirtir. Bu makamları elde eden insanlar her ne kadar zahiren insanlar arasında meşgul oluyor gibi gözükselerde kalpleri daima Allah (c.c) ile beraberdir ve makamlarını zedeleyecek hata ve kusurlardan sürekli korunmaktadırlar. Yaşarken ölmek sırrına ulaşarak diğer insanları Allah'a (c.c) davet etmekle görevlendirilmişlerdir. Bunların varlığı âlemlere rahmet olup bunlara uyan kimselerde doğru yol üzeredirler.

Bu makamı elde eden zatların özelliklerini anlatmaya devam eden müellif (k.s) bu zatların makamları akılla anlaşılacak bir şey olmadığını, bütün mahlûkatın ilminin onların ilmine nisbetle denizde damla gibi kalacağını belirtir.²⁴³ Kudsî bir hadis-i şerifte “Kulum nafilere devam ettikçe bana öyle yaklaşır ki, ben onu severim. Sevince gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olurum.”²⁴⁴ Buyrulması bu manayı desteklemektedir.

Bu makamdaki zâtlar, bazen hiçbir şeyi bilmezmiş gibi bazen de her şeyi bilir gibi davranarak, rengden renge girebilirler. Bunlarda bazen celâl sıfatı bazen de cemâl sıfatı tecelli eder, bunlar birer imtihandır aldanmamak ve bu zâtlara karşı son derece saygılı davranmak, kibretmemek ve teslim olmak gerekir.²⁴⁵ Kalp gözü körleşerek bu büyük zâtların hakikatlerini inkâr edenlerin durumunu, gözleri görmediği için renkleri tanıyamayan kimselere kıyas eden Mustafa İsmet Garîbullah, renkleri misal ile kör birine anlatmak imkânsız olduğu gibi bu zatlarında hakikatlerini anlayabilmek için manevî körlükten kurtulmak gerektiğini söyler.²⁴⁶

Sonuç olarak şu denilebilir; yukarıda anlatılan makamlar ve haller yaşanılmış mânevi tecrübeler olup, bunları diğer ilim dallarında olduğu gibi deney ve bilimsel olarak ispatlamak mümkün değildir.

²⁴¹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 58.

²⁴² Garîbullah, *Kudsiyye*, 58.

²⁴³ Garîbullah, *Kudsiyye*, 60.

²⁴⁴ Buharî, *Rikâk*: 38, No: 6137, 5/2385.

²⁴⁵ Garîbullah, *Kudsiyye*, 60.

²⁴⁶ Garîbullah, *Kudsiyye*, 55.

3.1.4.Mürşid

Sözlükte rehber, delil, kılavuz, yol gösteren, doğru yola hidayet eden, anlamlarına gelir.²⁴⁷İstılâhda ise; Dinî her açıdan yetkin, insanın nefsi ile yaşadığı problemlerinin ve çözüm yollarının farkında olan, kendisine bu yolda liderlik etmesi için başvuranların sorunlarını çözme noktasında mâhir ve bu yolda kılavuzluk yapacak donanıma sahip bir kimsedir.²⁴⁸

Kâinat sünnetullâh çerçevesinde ahenk içinde devam ettiği gibi, en küçüğünden en büyüğüne kadar yaratılan her şey müthiş bir plan ve programa uygun bir şekilde hareket etmektedir. Aynı şekilde insanın iç dünyasındaki bu düzeni de psişik boyutu karşılamaktadır. Bütün bu duygular sorunsuz olarak devam ediyor ise kişi de dengeli bir durumun olduğundan söz edebiliriz. Kişinin nefsinde bulunan azgınlık ve boyun eğmeme gibi olumsuz özelliklerin mânevî bir terbiye metoduyla boyun eğen, söz dinleyen özellikler haline getirilmesi gereklidir. İnsanda bulunan sevmek, korkmak, umut etmek, realist olmak gibi birçok duygunun mânevî bir eğitim metoduyla olumlularını ortaya çıkarma gayretine “irşâd” denir.

İşte kişinin bu olumsuz özelliklerinin baskın hale gelerek, pek çok günah işlemesi sebebiyle kararan gönlünü, parlatan kimseye “mürşid” denir. Bu yolda birbirlerine yardım etmeleri mürîdin bu işten istifade etmesine sebep olur, hakikatte tasarruf yetkisi sadece Allah (c.c)’ye aittir. O’nun yardımı olmaksızın kimsenin kimseye en ufak bir faydasının olması mümkün değildir. Yardıma muhtaç olma hususunda mürşidin mürîdden hiçbir farkı yoktur. Mürşidin, mürîde faydası karşılıklı bir yardımlaşmanın neticesidir. “ Siz Allah’a yardım ederseniz, O’da size yardım eder.” âyeti²⁴⁹ bu tasarrufun mazhariyyetinin, insanların durumlarına göre gerçekleştirilebileceğini açıklamaktadır.²⁵⁰

Tasavvuf istilâhında mürşid ile şeyh aynı anlamlarda kullanılır. Ebû Nasr bin Serrâc(öl..378-988), Muhammed b. Kelâbâzi(öl.380-990), Muhammed b. Hüseyin es- Sülemî(öl.409-1021) gibi ilk dönem mutasavvıflarının bu yolun rehberliğini

²⁴⁷ Maluf, Luwis, el- Müncid fi’l Luğa, (Tahran: İran Milli Kütüphanesi, 1379), 261.

²⁴⁸ Abdurrezzak Kâşânî, *İstılâhât-ı Süfiyye*, (Kâhire: Daru’l Kutubu’l İlmiyye, 1992), 172.

²⁴⁹ Muhammed Süresi, 47/7

²⁵⁰ S. Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.117

yapan kimseler için “şeyh”lafzını kullanmalarının sebebi bu lafzın X. asrın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlamasıdır.²⁵¹

Mürşid, medresedeki müderrise benzer, fakat fonksiyon itibarıyla farklılık arzeder. Müderrisin yapmış olduğu işin pratik boyutunu, mürîdlerini kemâle erdirmek için kılavuzluk eden mürşid ise pratik boyutunu ifade eder.²⁵²

Muhammed Esad Erbilî mürşidin rehberliğinde manevî yola girilmesinin önemi hakkında şunları söyler; “ Bir tarikat şeyhine bağlanmaktaki gaye, mürîdin kaâbiliyyet arsasına Allah’ı (c.c) bilme tohumlarını ekilmesidir. Çünkü zikir telkini kitap okumakla da elde edilebilir.”²⁵³

Mürşid, Kur’an-ı Kerim’de “Doğruya delâlet eden kılavuz”²⁵⁴ anlamında kullanılmıştır. İslam tarihini incelediğimizde eğitim alanında teşekkül etmiş üç çeşit müessese görürüz; Camîler; Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında, bütün ilmî, fikrî, siyasî, askerî ictimaî faaliyet ve fonksiyonların merkeziydi. İhtiyaç ve zarûretler zamanla farklı müesseselerin kurulmasını kaçınılmaz hale getirince eğitim ve öğretimin merkezi mektep ve medreseler oldu. Medreseler felsefe, tıp ve astronomiden tefsir, hadis, fıkıh, kelama kadar farklı ilimlere kucak açtı, insan zihni ile hakîkati karşı karşıya getirmek için gayret sarfetti. Aklî- naklî ilimlerde çağına ışık tuttu.

Bilindiği gibi insanoğlunun aklî kabiliyetlerinin yanında kalbî melekeleri de vardır. İlmî tecessüsleriyle beraber hissî ürperişlere de sahiptir. Fikrî- felsefî tartışmalar kadar hissî ve derûnî tartışmaların da merkezidir. Bu durum İslam medeniyetinin üçüncü kültür ocağının oluşmasına sebep olmuştur, onlarda tekke ve zâviyeler yani tasavvufî müesseselerdir. Bu kurumların görevi insanın manevî eğitimi ile ilgilidir. Gönül, ruh ve ahlak eğitiminin yapıldığı dergâhlarda hoca, talebe yerine, mürşid ve mürîd kelimeleri kullanılmaya gelmiştir.

Tasavvufî eğitimde merkez kişi mürşiddir. Tekke hayatının belirleyicisi, yönlendiricisi ve “bir bilen”i odur. Mürşid olabilmek için bir başka mürşidin yanında bu eğitimi görmek ve “usta” tarafından kendisine verilen mürşid olabilme belgesine (İcâzetnâme / Hilâfetnâme) sahip olmak şarttır.

²⁵¹ Reşat Öngören, “Şeyh” *D.İ.A.*, c. XXXIX, s.51

²⁵² H.K. Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.184

²⁵³ M.Esad Erbilî, *Tasavvuf Dergisi*, sayı.15, s.3

²⁵⁴ Kehf Suresi, 18/17.

Mürşid ve mürîd arasında cereyan eden ve süresi kabiliyetlere göre değişen tasavvufî terbiye, dinî eğitimin kendine has özellikleri olan bir bölümdür. Bu eğitim zorunlu değil, ihtiyârîdir.²⁵⁵

Seyü sülûkte aslolan mürîdin, mürşide teslimiyetidir. Bu yolda tek başına rehbersiz yürümek mümkün değildir.²⁵⁶ Herhangi bir mesleğin bile bir usta gözetiminde öğrenilmesi gerektiği düşünülduğünde, böylesine önemli olan bir manevî yolculuğun tek başına yapılması son derece güç ve tehlikeli bir iş olacağı açıktır. Nitekim Beyazıd-ı Bestâmî'nin “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır.” sözü, rehbersiz bu yola girmenin tehlikesine işaret eder.²⁵⁷

Mürîd ile mürşidin arasındaki bağın diri ve kesintisiz sürdürülmesi gereken bu yolda şeyhin vazife ve sorumlulukları en ince ayrıntısına kadar anlatılmıştır. “Seven sevdiğine tâbi olur.” Kanunu gereği şeyhe olan muhabbetin canlı tutulması beklenir. Ancak bu muhabbetin sâliki sorgusuz ve sınırsız bir teslimiyete sevketmemesi gerekir. Bu yolda salikten çok soru sormaktan ziyâde işin arkasındaki inceliği anlaması beklenir.²⁵⁸

Tasavvuf erbabı, gerçek mürşidin helale haram, harama helal deme yetkisine sahip olmadığında ve dinin sınırlarını aşma hususunda kimseye tabi olunmaması gerektiğinde hemfikirdirler.

Ebû Nasr Serrâc, el-Lüm'a isimli eserinde, mürşidin mürîdleriyle ilgilenerek onların tekâmülüne vesile olmasının fazileti bağlamında Cüneyd-i Bağdâdî'nin mürîdlerine şöyle söylediğini nakletmektedir; “Eğer kılacağım nafil namazın, sizinle beraber olmaktan daha faziletli olacağını bilseydim sizin yanınızda durmazdım.”²⁵⁹

Hucvirî'ye (ö.1077) göre, mürşidler gönül doktorudur. Nasıl ki tedaviyi ne şekilde yapması gerektiğini bilmeyen bir doktor nasıl hastasının sağlığını

²⁵⁵ M. Kara, “Mürîdin Gönülündeki Mürîd, Mürşidin Gönülündeki Mürîd” *Bursa Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları*, (Bursa: Bursa Kitaplığı 11, 2002), 50.

²⁵⁶ Cavit Sunar, *Mistizmin Ana Hatları* (İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı, 1979), 29-30; Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinde Hadislerin Dayanakları*, (Ankara: T.D.V. Yayınları, 2003), 197

²⁵⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 592; Sühreverdî, *Avârif-ül Meârif*, 127

²⁵⁸ A. Cahid Haksever, “Yakub-u Çerhî'nin Hızır (a.s) - Musa (a.s) Kıssası Ekseninde Mürşide Teslimiyet Konusuna Yaklaşımı”, *Uluslararası Bahaeddin Nakşibend ve Nakşibendilik Sempozyumu*, (İstanbul: 2016), 7

²⁵⁹ Serrâc, *el-Lüm 'â*, Çev. H.Kâmil Yılmaz, İslam Tasavvufu, (İstanbul, Altınoluk Yay. 1996), 208

tehlikeye atarsa, mürşidin de aynı strateji ile hareket etmesi ve peygamberlerin insanlara uygulamış olduğu tebliğ metodunu kendisine örnek alması gerekir.²⁶⁰

Mustafa İsmet Garibullah Hz. bu konuda şunları söylemektedir; “Şerîâtın yaşanması sebebiyle de nice insan Mevlâ’ya vasıl olmuştur ancak bu işin bir mürşidin gözetiminde yapılmaması son derece zor gerçekleşmesine yol açar.²⁶¹ Mürşidin önemini anlatırken İmam Rabbânî’ye atıfta bulunarak, “Bir kimse, mürşidsiz bir şekilde zikir yaparsa, zikirde fâni olabilir ama fena fillâh olamaz.”²⁶² sözünü nakleder ve bu fikri şöyle destekler; “Cihanda Hz. Ebubekir Sıddık’tan ve Sahabe-i Kiram’dan daha üstün bir velî olmamasına rağmen yine de Efendimiz(sav)den mânevî bir terbiye almaya ihtiyaç duymuşlardır.²⁶³ Zahirî amelleri işleyerek, vakitlerini oruç tutarak, hayır işleyerek geçiren bir insan, mürşide intisâbı olmadan ancak dört yüz yılda Allah’a vâsıl olabilir.²⁶⁴ Mânevî yolu bir mürşid gözetiminde yapmayan insanların, nefislerinin kendilerine oyun oynayabileceğini söyleyerek, mürşidin, sâlikin fena fillâha ulaşmasına vesile, bekâ billâh’a vâsıl olmasına destek olduğunu ve onu nefis ve şeytanın aldatmalarından korumaya yardımcı olacağını vurgular.²⁶⁵ Ayrıca bir mürşide bağlanmaya gerek olmadığını iddia edenlere cevap olarak da şunları söyler;

“Eğer dersin bize mürşid ne hacet /Cevap oldur birinci bu da sünnet,

Ebûbekir ile ashâba inâyet / Habîbullah edip ta’l’imi vuslat,

Hemen bul ekmeli, Hakk’a gidelim /Cemali bâ kemâle seyredelim.”²⁶⁶

Tarikatsız ve mürşidsiz Mevlâ’ya vasıl olmanın çok zor olmasının sır ve hikmeti nedir? Sorusuna Mevlâna Hz.lerinin şu sözüyle cevap verilebilir;

“ Hiç kimse kendi başına bir şey olmadı. / Hiçbir demir kendi başına keskin kılıç olmadı.

Mevlâna, Mevlâ’yı Rûm olmadı / Ta ki Şems-i Tebrizî’nin mürîdi olmadıkça.”²⁶⁷

²⁶⁰ Hucvirî, *Hakikat Bilgisi*, 136; Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinde Hadislerin Dayanakları*, 200

²⁶¹ Garibullah, *Kudsiyye*, 30

²⁶² Garibullah, *Kudsiyye*, 30

²⁶³ Garibullah, *Kudsiyye*, 30

²⁶⁴ Garibullah, *Kudsiyye*, 30

²⁶⁵ Garibullah, *Kudsiyye*, 31

²⁶⁶ Garibullah, *Kudsiyye*, 31

Tarikatın ve mürşidin gerekli olmadığını iddia edenlere cevap vermeye devam eden müellifimiz, Hz. Selman-ı Fârisî'nin, Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonra Hz. Ebûbekir'den mânen istifâde ettiğini²⁶⁸ yine aynı şekilde Câfer-i Sâdık'ın da Hz. Ebûbekir'in torunu Kâsım bin Muhammed bin Ebûbekir Sıddık'tan feyz aldığı belirterek böyle üstün insanların bile buna ihtiyaç duymalarının bu işin önemine işaret ettiğinin altını çizmektedir. Bu seyr-u sülûk yolunda Mevlâ'ya ulaşmanın ilk şartının bir mürşid bulmak olduğunu anlatan müellifimiz mürşidin de bir takım şartları kendinde bulundurması gerektiğinden bahseder. Bunlardan önemlileri şunlardır;

a) Mürşid, ehlî sünnet itikadına sahip olmalıdır.

b) Allah (cc)ın, şeriatını yaşama hususunda son derece istikâmet sahibi olmalıdır.²⁶⁹

c) Mürşidin el aldığı kendi şeyhi ile Resulullah(s.a.v) arasında hiç kopukluk olmamalıdır. M. İsmet Efendi bu durumu “sahih yed” kavramı ile şu şekilde ifade etmektedir;

“Sahih yed mürşidân kimdir haber al!/Resulden şeyhine dek ola rical,
Müselsel, muttasıl, mâriful ahvâl. / Muân'an yedle meşayih ola dâl.”

d) Mürşidin kendisi de bu manevî yolda sülûkünü tamamlamış, fenâ fillah-bekâ billah makamlarını ikmâl etmiş olmalıdır.²⁷⁰

e) Bid'at işlerden uzak duran biri olmalıdır. Hatta bu zatlara, “bu bid'atte vuslat vardır”deseler, bid'at işlemekle Allah'a vasıl olunmayacağını bildikleri için yine de o bid'ati işlemezler.²⁷¹ İmam Rabbânî'de, bir mürîdin kâmil bir mürşid buluncaya kadar Yüce Hakk'ın huzurunda daima tazarru ve iltica halinde durması gerektiğini söyleyerek, böyle bir zâta kavuştuktan sonra da bütün muradını o mürşide bırakmasını tavsiye eder. İlk fenâ hali, fenâ fişşeyh'te başlar ki bu, fenâ fillah makamına çıkmaya vesiledir. Bu yola yeni başlayan bir mürîd için iki yönü de mâmûr köprü vazifesi göreceği biri gereklidir. Çünkü kendisi henüz nefsinin en düşük

²⁶⁷ Ustaosmanoğlu, R. Kudsiye Tercümesi, 435.

²⁶⁸ Garîbullah, Kudsiyye, 32.

²⁶⁹ Garîbullah, Kudsiyye, 27.

²⁷⁰ Garîbullah, Kudsiyye,27.

²⁷¹ Garîbullah, Kudsiyye,29.

ve çirkinliği üzeredir ve Allah (cc) ile bir bağlantı kurması mümkün değildir. İşte bu köprü vazifesi kuracak zât mürşididir.²⁷²

Sahih yed olan mürşidi kâmilin en büyük özelliği kendisinin ve mürîdlerinin ehli sünnet itikâdına sahip olmasıdır. Ayrıca bir zâtın huzurunda veya sohbetinde bulunduğu zaman kişinin kalbine bir huzur, sevinç, Allah(c.c)'a karşı bir meyil oluyorsa bu, o zâtın kâmil bir mürşid olduğuna delildir. Bir başka delil de o mürşidin mürîdlerinde cezbeden kaynaklanan bir takım hallerin bulunması da o zâtın kemâlâtına bir delildir.²⁷³ Mevlâ'yı aramak için yola çıkan mürîdin bu yolda rehberi, söz ile dile getirilen bu hakikatleri gerçekleştiren ve sâliki vuslat deryasına daldıran mürşiddir.²⁷⁴ Mevlâ'ya vuslat derdi olan sâliki mürşidi, gönülden vuslat deryasına daldırarak, kâlden, hâle getirir. Yani işin edebiyatını yapmaktan kurtarıp hakikatine vâkıf hale getirir.²⁷⁵

Eserinde mürşidlik iddiasında bulunan sapık itikatlı kimselerle, nakıs ve kâmil mürşidlerin nasıl ayrılabilceğini anlatan M. İsmet Efendi, sahte şeyhlerle hakîkilerini ayırt etmede en büyük mihenk taşının şerîat olduğunu vurgular. Hakiki bir şeyhin alâmet-i farikası şeriata ve sünnete bağlı olmasıdır. Şeriata ve sünnete bağlı olmayan sözde şeyhlerden sâdir olabilecek olağanüstü haller, onların sonunu hazırlayan bir sihir ve istidrac olup asla onların sıdkına delalet eden bir keramet değildir.²⁷⁶

Ayrıca şeyhlik iddiasında bulunan bazı fâsık kimselerin kendilerinden dinin emri olan, namaz, oruç, hac, zekat gibi tekliflerin kalktığını iddia ettiklerini, bu firkadan kaçınılması gerektiğini tavsiye etmektedir. Bunlar, hevây-ı nefislerine tabi olmuş, şeriati yaşamayan, işleri güçleri bid'at olan fasıklar iken hiç Allah'ın(c.c) yüce sırları onlar da açığa çıkar mı diye soran müellif özellikle “devriye” ismiyle tanınan dünyanın kadim olduğunu iddia etmeleri sebebiyle kıyamet gününü de inkâr eden bir cahil fırka olduğunu bu tip sapık görüşü olan firkalardan uzak durulmasını söylemektedir.²⁷⁷

Şeyhlik iddiasında bulunanların özelliklerini anlatmaya devam eden müellif, hiçbir seyr-ü sülûk görmediği halde, her şeye eyvallah demeyi kendisine

²⁷² İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/149 (Mektup: 169)

²⁷³ Garîbullah, *Kudsiyye*, 49

²⁷⁴ Garîbullah, *Kudsiyye*, 50

²⁷⁵ Garîbullah, *Kudsiyye*, 50

²⁷⁶ Orhan Ençakar, “Şeyh Ahmed Zerûk'a Göre Tasavvufun Esasları” *Rihle Dergisi* (Temmuz-Aralık,2012), 17.

²⁷⁷ Garîbullah, *Kudsiyye*, 51

delil edinmiş, külâh ve hırka gibi bir takım kıyafetlerle şeyhlik yapacağını zanneden ve fisk içerisinde yaşayan sahte şeyhler olduğunu, bunları ayırd etmede bize en büyük delilin şeriat olduğunu söylemektedir.²⁷⁸

Bazı fırkalar ise akıl yürüterek bu mümkîn olan mahlûkâtın, vâcibü'l vücûd olan Allah'ın aynısı olduğunu iddia ederek vahdet-i vücûd'u savunmuşlardır. Bunlardan uzak durulması gerekir. İ.Rabbânî'de bu hususta; mümkîn olanın vacibin aynısı olamayacağını çünkü mümkünin hakîkatı adem olduğu için bu ademe akseden akislerin de isim ve sıfatların aynı değil misal ve gölgesi olacağını savunmaktadır.²⁷⁹

Nefislerine ağır riyâzâtlar yaptırarak, kendilerinden kerâmetler ortaya çıkan ve bunu da bu işin amacı zanneden insanlar da bulunduğunu, bunların asla amaç olmadığını, bu sebeple şekâvete düştüklerini, irfân ehlinin bu tür kerâmetlere ihtiyacı olmadığını belirtir. Bir mürşide intisap etmeden, okudukları kitaplardan elde ettikleri bilgilerle bu yolda yürümeye çalışanları da eleştiren müellifimiz, bunların yolda helâk olacaklarını ve mürşidsiz vuslatı elde edemeyeceklerine dikkat çeker. Yine aynı şekilde seyr-ü sülûke kabiliyet olduğu halde kibri sebebiyle bir mürşide bağlanmayanların da bundan mahrum olacağını söyler.²⁸⁰

3.1.5. Râbita

Râbita, lugatta; “İki nesne arasında bağlantı kuran sicim, ilgi, muhabbetle bağlılık, cesur ve dayanıklı olmak” anlamlarına gelir.²⁸¹ Tasavvuf ıstılahında ise, sâlikin, mânevî olarak hayal ve düşünce ile şeyhiyle alâka kurması halidir. Başka bir ifade ile şuhûd makamına ulaşmış kâmil bir mürşide kalben bağlılıktır.²⁸² Râbita kavramıyla ilgili bilgiler genellikle son dönem mutasavvıflarının eserlerinde görünmektedir. Bugünkü anlamda bir râbita anlayışı ilk defa Muhammed Bahâuddin Nakşîbend (ö.791/1388)'e isnad edilmiş.²⁸³ ve İmam Rabbânî'nin (ö.1031/1621) Mektûbât isimli eseri bu konuda en eski yazılı kaynak görülmüştür.²⁸⁴

²⁷⁸ Garîbullah, *Kudsiyye*, 52

²⁷⁹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 2/ 1 (Mektup: 1)

²⁸⁰ Garîbullah, *Kudsiyye*, 25-26

²⁸¹ İbni Manzur, *Lisânu'l- Arab*, 5/112-113

²⁸² Haydârîzâde, İbrahim Fasîh, *el- Meccû't- Talid fi Menâkıb-ı Şeyh Halid*, (İstanbul, yy.1292), 28

²⁸³ Haydârîzâde İbrahim Fasîh, *el- Menâkıb*, 28; İrfan Gündüz “ Tasvvufi Bir Terim Olarak Râbita”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1992/7), 247.

²⁸⁴Sevim Arslan, “Muhabbet Râbitası” Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi (2015/3), 53.

Şunu hepimiz bilmekteyiz ki; şehâdet âlemi denilen bu âlemde Hak Teâlâ'ya zatıyla birebir muhatap olan, onunla olduğu hal üzere karşılaşan kimse yoktur. Allah'ın yeryüzünde zatıyla bulunmaya tenezzül etmeyişi, mekânî olan bu âlemin, lâmekân olan Allah'ı (c.c) kaldıramayacağı sebebiyledir. Zira insan duyularıyla algılamaktadır. Bu sebeple Allah ancak isimlerinin tecellileriyle bilinir²⁸⁵ dolayısıyla isimlerin tecelli ettiği kâinatı ve varlığı özellikle de bütün isimlerin tecelli mahalli olan insan üzerinde tefekkür edilmesi önemli bir husustur.²⁸⁶

İnsan kalbi yaratılış itibarıyla bir şeye bağlanarak onu seven, hayal ve özlem yoluyla da sevdiği şey ile gönülden irtibat kurarak etkilenebilen bir varlıktır. Bu fitrîdir ve her insanda mevcuttur. Sevdiği şeyi düşünmeyen, hayal etmeyen, özlemeyen insan yoktur. Kalbin sevip bağlanabileceği bu şey insan olabileceği gibi mal, makam, servet türü şeyler de olabilir. Bu manadaki râbitayı bütün insanlar farklı isim, şekil ve derecelerde zaten yapmaktadır. Tasavvuftaki râbitada da, buna benzer bir irtibat mevcûd olup, sadece mahâl ve hedef değişiktir. Burada mahâl kâmil mürşid, hedef ise zikir, marifet, feyz, nûr ve edep gibi mânevî meyvelerdir.

Tasavvûfî eğitim bir zorunluluğa dayanmayan, kişinin kendi rızasıyla ahirete yönelik bir kazanç elde etme hedefiyle, gönüllü olarak talip olduğu bir eğitim metodudur. Bu süreçte en önemli konu, eğitmenin doğru tespit edilmesi ve verilen eğitime teslim olarak yola koyulmaktır. Bu işin temelinde sevgi vardır. Bu sevgi, bir kabul ve saygı tutumuna dayanır.²⁸⁷ Kişi muhabbet besleyince aşkı ve şevki artar. Bu sevgi hakiki anlamda gerçekleşince insana hayatı anlamlandırma ve gerçek varlığı keşfedebilme yolunda büyük bir imkân verir.²⁸⁸

Böyle muhterem birini düşünmek, onu gönle alıp, gündemi onunla meşgul etmek baştan sona rahmettir. Râbita sadece Nakşibendîyye'ye has değildir; bütün tarikatlarda muhabbet ve ittibâ râbitası mevcuttur. Râbita bir ibadet değil bir terbiye metodudur. Resulullah (s.a.v)'in hayat-ı saadetlerinde sahabe-i kirâmın yaptığı râbita, Allah Resûlü'ne muhabbet ve ittibâ râbitasıdır. Yani onu candan çok sevmek ve her emrine canla başla tâbi olmaktır. Tarikatta istenen de Resûlullah (s.a.v)vârisi

²⁸⁵ Kılıç, *Tasavvuf Düşüncesi*, 16

²⁸⁶ Arslan, *Muhabbet Râbitası*, 52

²⁸⁷ Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, Çev. Elif Erten, (İstanbul: Say Yay, 2015), 85.

²⁸⁸ Muhyiddin İbn-i Ârabi, *Fütuhat-ı Mekkiyye*, 2/327, bkz. M. Doğan Karacoşkun, "İbnül Arabî'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri" 89; Arslan, *Muhabbet Râbitası*, 55

olan mürşidi Allah için sevmek ve ona tâbi olmaktır. Bu da bir anlamda mürîdlerin sahabeye varis olmasıdır.²⁸⁹

Ubeydullah Ahrâr, kâmil mürşidi şu şekilde tanımlamaktadır; Kâmil mürşid; Hz. Peygamber'in(s.a.v) razı olmadığı hiçbir fiil kendisinde bulunmayan, O'nda (s.a.v) mevcûd olmayan şeyler de kendisinde bulunmayan zattır. Hz Peygamber'in (s.a.v) ahlâkıyla ahlâklanarak, iradesini O'na tabi kılması sebebiyle Allah-u Teâlâ'nın tasarruf aynası haline gelen bir insandır.²⁹⁰

Mevlana Halid-i Bağdâdî; Buğyetü'l Vâcid isimli eserinde; Nakşî tarikatının büyüklerinin “kendi nefsin fenâyâ ulaştırmamış bir insanın başka nefislerin fenâ bulmasına vesile olamayacağını, bilakis onların helâkine sebep olacaklarını “söylediklerini nakletmiştir.²⁹¹ Şeyh Muhammed el Hânî, Halid-i Bağdâdî'nin bu sözünü bir gemi mecazıyla açıklar. Şöyle ki, Allah'a ulaşma hedefiyle seyr-ü sülûk yoluna giren bir sâlik, büyük bir denize bir gemiyle açılmış gibidir. Zayıf bir gemiyle bu yolculuğa çıkan insan, fırtınaların şiddetine dayanamayacak olan gemiyle birlikte batacaktır. Yine aynı şekilde, bu mânevî yola da zayıf ve yetersiz bir rehberle çıkan sâlik de nefsin ve şeytanın hilelerine karşı başarılı olamayacak ve seyr-ü sülûkünü tamamlayamayacaktır.²⁹²

“Ey iman edenler Allah'tan korkun ve O'na ulaşmaya vesile arayın”²⁹³ ayet-i kerimesini Mevlana Halid-i Bağdadî, râbitanın delilleri arasında saymış ve şu şekilde yorumlamıştır; “Padişahların huzuruna bir aracı olmaksızın varmak nasıl zor ise Allah'ın (c.c) huzuruna çıkabilmek için de vesile mutlaka lazımdır. Bu yolu aşmayı becererek Rabbi'ne kavuşan kimseye, mürîdin kalbini bağlaması, onda zikretmeye karşı bir özellik ve yetenek meydana getirir. Yolun başındaki sâlikin nefsi ziyadesiyle kirlî ve ednâ olduğu için, önceleri Rabbi ile zikir yoluyla bir bağ kurması çok zordur bu sebeple yeni mürîde râbita, zikirten daha çok fayda verir. Çünkü râbita yaptığı mürşidi, seyr-ü sülûkünü tamamlamış ve insanları irşâd etmek için

²⁸⁹ Dilaver Selvi, “Nakşibendî Sâlikinin İşleri, Tasavvuf ve Nakşibendilik”, *Semerkan Dergisi* (20. Yıl Özel sayısı), (İstanbul, 2018.), 200-201.

²⁹⁰ Eşref Yılmaz& Dursun Ali Yılmaz, *El Füyûzat'ul Menfiyye*, (İstanbul, Yasin Yayınevi, 2012), 46; Abdurrahman el- Camîî, *Nefahât'ül Üns*, 2/562

²⁹¹ Halid-i Bağdâdî, *Buğyet'ül Vâcid*, s.175

²⁹² Muhammed el- Hânî, *Saadeti'l Ebediyye Fi ma Cae bi hi Nakşibendiyye*, (Dımaşk: Dâru'l Kutubu'l İlmîyye, 1313),26

²⁹³ Mâide 5/35.

tekrar bu düşük âleme gönderilmiş ve almış olduğu feyzleri, bu düşük âlemdeki insanlara yansıtmakla görevli bir kimsedir.”²⁹⁴

Yukarıdaki ayet-i kerîmeyi (Maide/35) yorumlayan pek çok mutasavvıf, vesile arama emrine uymak isteyen kişinin Hz. Peygambere veya O’nun mânevi mirasçılarına duyacağı muhabbet ve bağlılıkla onların sürekli yanındaymış gibi davranması demek olan râbitayı en önemli vesile olarak belirtmişlerdir.

Râbitayı temellendirme noktasında bazı âlimler bu uygulamayı bizzat Hz. Peygamberimiz (s.a.v) ve Sahabe-i Kiram arasındaki sevgi ve muhabbete dayandırmışlar ve şu hadiseyi buna delil olarak göstermişlerdir; Bir gün Hz. Ebubekir (r.a) Hz. Peygamberimiz’e gelerek helâda bile hayalinden gitmediğinden dolayı şikayette bulunmuş ve Efendimiz (s.a.v) bunu hoş karşılamıştır.²⁹⁵ Ömer Ziyaeddin Gümüşhanevî de (öl. 1308-1893) “Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar” isimli kitabında; “ Muhabbet sebebiyle yapılan râbita saadet asrı ve onu devam eden kuşakta adı konulmadan ve anlatılmadan kolaylıkla yapılabilen bir uygulamaydı. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v) ile günümüzdeki müslümanlar arasında çok uzun bir zaman dilimi bulunması ve insanların dünyaya rağbeti ile gönüllerin paslanması sebebiyle müridlerin bu konuyu özel bir isim vererek uygulamaya teşvik etmesi ve hatırlatması mecburiyeti meydana gelmiştir.”²⁹⁶

Şah-ı Nakşîbend, talim ettiği terbiye yolunun, Hz. Peygamber (s.a.v)’in sünnetine yapışmak ve Sahabe’nin yoluna uymak esasına dayandığını, bunun için ender bulunan bir yol olup, kopmaz bir tutamak mesabesinde olduğunu belirtir. Bu yolun büyüklerinin bizzat yaptıkları ve yapılmasını tavsiye ettikleri bütün işler, doğrudan veya dolaylı olarak, açık veya işaret yoluyla Kur’an ve Sünnet’e dayanmakta ve örneğini sahabîlerin hayatından almaktadır. Ön yargısız ve usûlüne göre incelendiğinde işin böyle olduğunu görmek mümkündür.

Bazen bir şey Kur’an ve Sünnet’te lafız olarak bulunmaz; anlamı, içeriği ve sıfatı ile bulunur. Bu durumda işin manasına, ruhuna ve hedefine bakılır. Eğer o şey

²⁹⁴ Bağdâdî, Risâle-i Halidiyye, 70-71.

²⁹⁵ Bağdâdî, *Halidiyye*, 68,

²⁹⁶ Ömer Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla ilgili Fetvalar*, (Ankara: T.D.V. Yayınları,1978),152-153.

Kur'an ve Sünnet'te zikredilen diğerk bir kavramla aynı manada ise onun hükmünü alır.²⁹⁷

Şunu özellikle belirtmek gerekir ki râbîta bir ibadet değıl seyr-ü sülûk yolunda bir terbiye metodudur. Râbîta, Seleflerin ve bu tecrübeyi yaşamamış, seküler eğitimli, her şeye maddi gözle bakan insanların iddia ettiğı gibi asla şirke²⁹⁸ sebep olacak bir eylem değıldir. Râbîtada esas olan Allah'ı öğreten ve sevdiren birisi olarak mürşide duyulan tabi bir sevgidir.²⁹⁹ Bu sevgiyi anlamaktan uzak, hayata sadece maddî menfaât gözüyle bakan insanların, bir mü'mini sadece Allah (c.c) için sevebilmenin açılımı olan mürîdin şeyhine duyduğu muhabbeti ve bu muhabbetin getirdiğı ittibâyı anlaması zordur.

Aslında insan psikolojisinde adı konulmamış bir râbîta duygusu vardır. Bu satırların yazarının da çocukluğunda futbol maçı yaparken bu konuyla ilgili olarak bizzat yaşamış olduğumuz tecrübe benim hayatımda râbîta kavramının sağlaması olmuştur. Şöyle ki; Çocukluğumuzda mahallede futbol maçı yaparken, Alman'ların yetiştirmiş olduğu efsane futbolculardan Pierre Littbarski'nin meşhur bir hareketi olan koşarken iki başparmağını yukarı doğru kaldırmasını taklid etmem, kendimi futbolculuk konusunda onunla özdeşleştirmem maçtaki performansımın birden bire artmasına sebep oluyordu.

Nakşibendîyye tarikatında günlük olarak tavsiye edilen ders râbîtasının hedefi, sürekli muhabbet râbîtasını temin ederek bütün iş, hal ve ahlakında kâmil mürşide uymayı sağlamaktır.

Müellifimiz Mustafa İsmet Efendi; eserini yazmasındaki en önemli amacının râbîtadan bahsetmek olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir;

“ Çü birkaç hal sebep oldu Risâle / Zuhûra geldi gelmeyen hayâle.

Husûsa râbîta aslî visâle / Oluptur rûkn-i âzam cümle hâle”

Bu risâlenin yazılmasının birkaç sebebi vardır, özellikle râbîta tarikatta meydana gelen hallerin en büyük temelidir. Allah-u Teâlâ kalbimizi bir ayna gibi yaratmıştır, nasıl ki bir ayna güneşe tutulduğu vakit güneşin ışınları o aynada aksediyorsa, Allah'ın nûrunun aksettiğı bir kalbe çevrilen bir kalb de, o kalpteki

²⁹⁷ Dilaver Selvi, “Nakşibendî Sâlikinin İşleri”, Tasavvuf ve Nakşibendilik, *Semerkand Dergisi* (20. Yıl Özel sayısı), (İstanbul: 2018), 200-201

²⁹⁸ Ferid Aydın, *Râbîta ve Nakşibendilik*, (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2000), 139-141

²⁹⁹ Hülya Küçük, *Tasavvufa Giriş*, (İstanbul: M.Ü.İ.F Yayınları, 2011), 196; Arslan, Muhabbet Râbîtası, 53.

nûrun aksettiği bir kalbe dönüşür. Mevlâ'nın nûrunun aksettiği kalpte de emredilenleri yerine getirmekte ve nehyedilenlerden kaçınmakta bir kolaylık meydana gelir. Tarikatin en önemli iki hedefi vardır; Birincisi itikat konusunda yakîni elde etmek yani Allah-u Teâla'yı görür gibi olma duygusunu kazanmak, diğeri de amel işlemekte kolaylıktır. Böyle bir kalpte vesvese, şüphe ve kin bulunmaz daima Allah'ın hoşnut olduğu şeyler bulunur.³⁰⁰

M. İsmet Garîbullah'a göre seyr-ü sülûk yolunda ilerlemek isteyen bir sâlik, kalbinde Allah sevgisinden başka hiçbir sevgi bırakmamış, Allah'ın hazinesi ve sırlar denizi mesabesinde olan büyük zatlara râbîta etmelidir.³⁰¹ Şeyhine samimi bir şekilde râbîta eden mürîd nefisine galip olur ve bu sebeple yüksek makamlara çıkar.³⁰² Çünkü Allah dostlarının kalbi bir ayna gibidir, o kalbe kim râbîta yaparsa kalbindeki mânevî perdeler gider, mânevî feyzler kalbine akar, kendisinde mânevî bir sarhoşluk hali meydana gelir bu şekilde vazifelerini kolaylıkla yerine getirir. O'na göre ah-vah ederek Allah'a vasıl olmak mümkün değildir, salik ancak kâmil bir mürşide râbîta ederek hedefine ulaşır.³⁰³ Bu görüşlerini de şu ayet-i kerimeyle desteklemiştir; "Ey mutmainne derecesine yükselmiş olan nefis, sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak rabbine dön. Böylece has kullarımın arasına katıl, cennetime gir."³⁰⁴

Ayrıca Nakşibendî tarikatında üveysilik kavramı da vardır. Üveysîlik; gerçekte yaşayan bir mürşide bağlanmadığı halde Reaulullah (s.a.v) ya da herhangi bir veli tarafından manevî yolla etkilenmesidir.³⁰⁵ Mustafa İsmet Garibullah Efendi eserinde bu duruma işaret ederek bunun caiz olduğunu belirttikten sonra yine de uygun olanın tarikat dersi kimden alındıysa râbitanın da o zata yapılması gerektiğini söyler.³⁰⁶

Nakşî- Halidi silsilesinin geçtiğimiz yüzyılın son dönemlerinde yaşamış olan şeyhlerinden Ali Rıza Bezzaz Efendi, Neml suresi 44. Ayet-i kerime'ye atıfta bulunarak Belkıs'ın; "Rabbim, ben gerçekten kendime yazık etmişim, Süleyman'la

³⁰⁰ Garîbullah, *Kudsiyye*, 7

³⁰¹ Garibullah, *Kudsiyye*, s.90

³⁰² Garîbullah, *Kudsiyye*, s. 90

³⁰³ Garîbullah, *Kudsiyye*, s. 91

³⁰⁴ Fecr Suresi, 89/27-30

³⁰⁵ Cebecioğlu, *T.Deyimler Sözlüğü*, 678

³⁰⁶ Garîbullah, *Kudsiyye*, 91

beraber âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum."³⁰⁷ Sözü'nün râbıtaya bir delil olduğunu dile getirmiştir.³⁰⁸ Ayetteki "Süleyman ile beraber" sözü'nün, Allah'a iman etmesi noktasında Süleyman (a.s)'ı rehber kabul ederek, bir nevi mürşidi kabul ettiğine işaret vardır.

Râbıtada dikkat edilmesi gerekenlerden biri de râbıta edilen zatın "fena fizzât" makamına ulaşmış olmasıdır, fena fizzât demek; kulun Allah'ın zatında fani olması demektir, şeytan bu mertebede olan zatın suretinde gözükmemez.³⁰⁹

İmam Rabbânî, bu konuda şunları söylemektedir; Kâmil ve mükemmil bir zata kavuşan mürîd, bütün muradını O'na havâle etmelidir. Kendisini "ölü yıkayıcısının eline düşen bir meyyit gibi" kabûl etmelidir. Bu yolda sâlikin şevkini kıran ve yarı yolda kalmasına sebep olan şey, nâkıs yani sülûk ve cezbe ile yolu tamamlayamayan bir şeyhe tâbi olmaktır.³¹⁰ Zatta fâni olmayan bir şeyhe râbıta yapmak görünüşte bir fayda sağlasa da hakikatte sâlike son derece zarar verir. Kalbini fena fizzât makamına ulaşmış bir mürşide bağlamayan bir salik asırlarca gayret gösterse de fenâ makamına ulaşamaz, râbıta vasıtasıyla elde edeceği sıfat ve esma tecellîlerinden, şuûnat ve zat tecellîlerinden mahrum kalır.³¹¹

Bir başka beyitte de mürşidin fena fillah olmaya bir vesile, bekâ billâh olmaya da bir destek olduğunu belirten müellif, salikin kalbine akan feyz ve nûrların sebebinin râbıta yaptığı mürşidi olduğunu, râbıtayı asla terk etmemesini tavsiye etmektedir.³¹²

Her işte olduğu gibi râbıta da en önemli nokta ihlâs ile yapılmasıdır. Allah rızası için olmayan bir râbıta kişiye diğer amellerinde olduğu gibi hiçbir fayda sağlamaz. Buna dikkat çeken M. İsmet Garîbullah bir beyitte şöyle der;

"Eğer ihlâs ile rabt olsa talip,/ Gönül verse olur bil nefse galip,
Anı andan alırlar Hakk'a râğıp,/ Olur urûcu dahi mîrâca cazip,
Dilin rabt et aziz hakka gidelim, / Cemali ba kemale seyredelim."³¹³

³⁰⁷ Neml Suresi, 27/ 44

³⁰⁸ Ustaosmanoğlu, *Risale-i Kudsiyye Tercümesi*, 517.

³⁰⁹ Garibullah, *Kudsiyye*, 92

³¹⁰ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/73 (Mektup:61)

³¹¹ Garibullah, *Kudsiyye*, 91

³¹² Garibullah, *Kudsiyye*, 92

³¹³ Garibullah, *Kudsiyye*, 76

Bir sâlik, kalbini mâ'sivâdan arındırmış ve Mevlâ'nın zâtî tecellilerine mazhar hale getirmiş olan mürşidine ihlaslı bir şekilde râbita yaparsa bu râbita sebebiyle Hakk'ı öyle sever ki kendini unuttur, kendine gelen feyz sebebiyle en yüksek makamlara çıkar. İmam Rabbanî'ye göre ilk aşamada mürşidi râbita, mürîde zikirden daha çok istifade sağlar. Çünkü ilk zamanlar mürîd kalbindeki dünyevi anlamda bağlardan tam anlamıyla kurtulamadığı için zikir yapmaktan çok fayda sağlayamaz.³¹⁴

M. İsmet Efendi, râbitaya devamla gaybet makamını elde eden salike râbitayı bırakmasını tavsiye ederek bu durumda kalbini Hakk'a vererek gelecek feyz ve tecellilere hazır olmasını söyler. Gaybet; Râbita ve zikir sebebiyle Mevla'da fâni olarak kendinden geçmek demektir. Ancak bu hale kavuşmadaki en önemli sebebin de mürşid olduğu unutulmamalıdır.³¹⁵ Mürîdin şeyhinin şeyhi de hayatta ise uygun olanın râbitanın o zata yapılmasıdır, ancak salikin gönlü kendi şeyhine râbita etmeye karşı daha istekli ise bu durumda serbesttir. Kendisinin de, şeyhi Abdullah Mekkî'ye sürekli râbita halinde olduğunu, şeyhine olan muhabbeti ve râbitası sebebiyle fena fişeyh makamından fena fillah makamına ulaştığını belirtir.

Silsilesinde bulunan bütün şeyhlerden ve özellikle de Hz. Peygamber'den manevî yardım talep etmeli ve şeyhini de buna vesile ve şefaathane kılmalıdır.³¹⁶ İmam Rabbânî, göndermiş olduğu bir mektupta râbita sebebiyle mürîdin, mürşidiyle mânevi beraberlik sağlayacağını ve mürşiddeki feyzi bu akis yoluyla elde edeceğini söyler.³¹⁷ Râbita, Allah'a ulaşma yollarının en yakınıdır, sâlik gece gündüz râbita üzere bu yolda zikre devam etmelidir.³¹⁸

Sonuç olarak eserini yazma sebebini açıklarken “Özellikle râbita meselesini üzerinde durmak” olduğunu söyleyen müellifimiz bu konuyu geniş olarak beytlerinde izah etmiş ve bu yolda mürîdin muhafaza etmesi gereken en önemli işin râbita olduğunun altını çizmiştir. Râbita bu yolun temellerinden biri, becererek yapıldığında kalbi mâ'sivâdan koruyan en büyük muhafızdır. Ayrıca dünyevî sorumlulukları gereği mürîdin hayatının her anını mürşidinin yanında geçirmesi

³¹⁴ İ. Rabbanî, *Mektûbât*, 1/160 (Mektup:187)

³¹⁵ Garibullah, *Kudsiyye*, 93

³¹⁶ Garibullah, *Kudsiyye*, 94

³¹⁷ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 2/37 (Mektup:24)

³¹⁸ Garibullah, *Kudsiyye*, 96

mümkün değildir. Bu durumda râbîta yapmak özellikle yolun başında olan mürîde şeyhiyle mânen beraber olabilme avantajı sağlar. Bu da her ne kadar cismen birlikte olamasalar da şeyhinin mânevîyatından istifâde ederek feyzin devamına sebep olur.

3.1.6. Letâifler

Lâtîfe kelimesinin cemîî olan bu kavram insanın metafizik boyutu ile ilgilidir. Lâtîf, aynı zamanda Allah'ın(c.c) isimlerinden bir tanesidir. Gözle görülemeyen, zâhirî olmayan varlıklar için kullanılır. Latife-i insâniye ve Latife-i Rabbâniyye olarak ikiye ayrılır. Latife-i İnsaniyye; kalp ismi verilen nefis-i nâtıkadır. Ruhun nefse yakın yere inmesidir. Bu mertebedeki ruh, bir yönden nefse benzer, buna sadr (göğüs)denir. Diğer yönden nefse benzer, buna da fuâd (gönül) denir.³¹⁹ Latife-i Rabbâniyye ise maddi anlamdaki kalple alâkalı ruhânî bir cevher; insanı diğer varlıklardan farklı kılan özelliğidir.³²⁰

Sehl b. Abdullah et- Tüsterî, henüz küçük yaşlarda iken öğrenmiş olduğu bir virdi yaptığında lâtifelerinde bir halâvet duyduğunu belirtmiştir.³²¹ Bu sözünden daha ilk dönemden itibaren bu kavramların bizzat yaşanarak bilindiği anlaşılmaktadır.³²² Letâif, insanın zahirî ilim edinme yeteneklerinin ötesinde, metafizik olarak hakîkatları idrak edebilmeye yarayan mânevî kabiliyetleri olarak da ifade edilebilir.³²³

Bu kavramı detaylı olarak açıklayan ilk sufi, İmam Rabbânî'dir. Ondan önceki Nakşî mutasavvıflar bu kavramı çok fazla kullanmamıştır. İmam Rabbânî'nin talebesi Mir Muhammed Nûman her bir letâif için bedende bir yer **göstermiş ve** bu yerlere odaklanarak zikredilmesinin bu ekolde gelenekselleşmesini sağlamıştır.³²⁴ Müceddidiye öncesi dönemde Nakşîbendiler gerek kendi ruhî tecrübelerine dayanarak gerekse Kübrevî şeyhlerinin eserlerinden istifade ile letâif konusunda çok sistematik olmasa da bazı bilgiler vermişlerdir.

³¹⁹ Abdirezzak b. Ebi'l Ganâim Muhammed el-Kâşânî, *İstîlâhatı Sufiyye*, (Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1968), 346

³²⁰ Gazzali, *İhya*, 3/3-4; S.Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 228

³²¹ El-Kuşeyrî, *er- Risâlet 'ül Kuşeyrîyye*, 1/92-93

³²² Necdet Tosun, *Şah-ı Nakşîbendî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 56

³²³ Şah Nimetullah Veli Kirmânî, *Risaleha-yi Hz. Seyyid Nüreddin Şah Nimetullah-i Veli* (nşr. Cevâd Nûrbahşi) Tahran: yy.1357/1978), 4/229, Kabir Helminski, Bilen Kalp, Ruhsal Dönüşümün Sûfi Yolu, Çev. Refik Algarî, (İstanbul, 2001), 117

³²⁴ Mir Nu'man, *Risale-i Süluk*, nşr. Gulâm Mustafa Han (Karaçi,yy. 1969), 7-10-11

Yusuf Hemedânî; “ Nasıl ki İslamî terbiye ve nûrun merkezi insanın zahîri vücudu, imanî eğitim ve nûrun merkezi kalp ise, ihsânî eğitim ve nûrun da merkezi sır ve ruh latîfesidir.” dedikten sonra kalp ile sır arasındaki farkı şöyle izah eder; kalp değişkendir, farklı âlemlerde dolaşır. Sır ise halden hale dönüşmez.³²⁵

Bahâeddin Nakşîbendî'nin “Diğer tarikatların büyüklerinin iki yönlü aynası, bu kapıdakilerin ise altı yönü vardır.”³²⁶ Sözüünü İmam Rabbânî şu şekilde yorumlamıştır; ayna ile kastedilen sâlikin kalbi, iki yön; ruh ve nefis, altı yön ise altı letâiftir. (kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ ve nefis) şeklinde açıklamış³²⁷ böylece altılı tasnifinin o dönemlerde de bilindiğini imâ etmiştir. Ruhtaki bu altı latifenin bir tanesi halk (yaratılış) âlemine, beş tanesi ise emir âlemine aittir. Emir âlemine ait olanlar, kalp, ruh, sır hafî ve ahfâ'dır. Bunlara letâif-i hamse denir. Halk âleminden olan ise nefis-i nâtika'dır. Sâlike ilk önce âlem-i emirdeki beş latîfesini zikrettirmesi emredilir, daha sonra nefis lâtifesi çalıştırılır. Bu işlemi yaptıracak olanlar mürşidlerdir.

Sâlik, yapmış olduğu zikir esnasında, dış âlemden uzaklaşıp, kendi iç âlemiyle meşgul olarak o lâtifeye odaklanabilirse bu letâifleri başarıyla zikrettirebilir. Ancak gaye bunlara işlerlik kazandırmaktan çok sâlikin gönlünün mutmaîn olup, huzura kavuşmasıdır. Mustafa İsmet Garîbullah, Allah'ın isimleri hususunda; Allah'ın (c.c) 99 isminden biri olan Allah lafzının öz zâtına ve sıfatlarına delâlet ettiğini, Allah lafzının lâm-ı târifsiz olarak söylendiğinde ise sadece zâta delâlet ettiğini, ayrıca Allah lafzının delil, zât-ı pâk-i sübhâniyye'nin ise medlûl olduğunu belirtmiştir.³²⁸

O'na göre zikirden gaye “Allah” lafzını zikretmek değil, öz zatın bizzat kendisidir. Zikrin hakikati ise Allah ile beraber olmaktır, bütün canlıların nefes almadan yaşamaları mümkün değildir, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde “hû” lafzını söylemeleri onların yaşama sebebidir.³²⁹ “Fenâ bul Zât-ı Hak'ta gel gidelim / Cemâl-i bâ kemâle seyredelim.” Beytiyle müellifimiz sâlikin hedefinin Allah-u Teâlâ'nın isim ve sıfatlarında değil bizzat zâtında fâni olmak olduğunun altını çizer. Bununla

³²⁵ Yusuf Hemedânî, *Rütbe 'ül Hayat*, Çev: Necdet Tosun, (İstanbul, İnsan Yayınları, 2016), 56

³²⁶ Buhârî, *Ensû 't Talibîyn*, 149; Muhammed Bakır, *Makâmat*, 69.

³²⁷ İmam Rabbânî, *Mebde ve Meâd*, 18-20.

³²⁸ Garîbullah, *Kudsiyye*, 11.

³²⁹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 12.

birlikte müellifimiz zikir konusunda çok dikkat edilmesi gereken bir husûsu da vurgulayarak bir sâlikin tek amacının³³⁰ Allah lafzını söylemek olmadığını, asıl amacın o ismin sahibi olan Allah'ın düşünülmesi olduğunu, bunun da başlangıçta râbîta ile mümkün olduğunu belirtmiştir.³³¹

M. İsmet Garîbullah'a göre; "Allah" lafzı, hem zât-ı pâk-i sübhaniyye'nin, hem esma-i ilâhiyye'nin, hem de sıfat-ı ilâhiyye'nin ismi olup, hiçbir kelimeden de türetilmediği için Allah-u Teâlâ'nın isimlerinin sultânı mesâbesindedir. Er-Rahmân ismi de bu ismin veziridir. Rab ismi, Allah'ın (c.c) sırrına delâlet eder. El-Hayy ve el-Kayyûm isimleri de Allah-u Teâlâ'ya ulaştırmakta delildirler.³³² Allah'ın (c.c) isim ve sıfatları, zâtına delildir. "Allah" lafzının zikredilmesi sâlikte Allah-u Teâlâ'nın nûrlarının tecellî etmesine vesile olur.³³³

Seyr-ü sülûk yoluna girerek Allah'a vâsıl olma derdinde olan sâlik bu yolda yürürken şunu da akıldan çıkartmamalıdır ki; her ne kadar O'na kavuşmayı arzulayan kendisi olsa da hakikatte O var olup, bütün mahlûkat yok hükmünde olduğu için, kasteden de kast olunan da evvel de ahir de, zâhir de, bâtın da O'dur.³³⁴ Kur'an-ı Kerim'de de "O'nun zâtından başka herşey helâk olucudur." ayetinde buna vurgu yapılmaktadır.³³⁵

Lâtifelerin yerlerinin tespiti hususunda farklı görüşler ileri sürülmekle beraber Hâlidîlik'te en çok kabul gören şu sıralamadır;

Kalp Latîfesi; Göğüste kalp hizasının iki cm. altındadır,

Ruh Latîfesi; Göğüste kalp latîfesinin tam karşısında, sağ göğsün hemen altındadır.

Sır Lâtîfesi; Sol göğsün iki cm. üstündedir.

Hafî Lâtîfesi; Sır lâtifesinin tam karşısında sağ göğsün hemen üstündedir.

Ahfâ Lâtîfesi; Bütün bu lâtifelerin üzerinde iman tahtası olarak nitelendirilen bölgede bulunmaktadır.

³³⁰ Garîbullah, *Kudsiyye*, 12.

³³¹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 12.

³³² Garîbullah, *Kudsiyye*, 13.

³³³ Garîbullah, *Kudsiyye*, 13.

³³⁴ Garîbullah, *Kudsiyye*, 10.

³³⁵ Garîbullah, *Kudsiyye*, 11.

Sâlik gizli bir şekilde bu bölgelere yönelerek zikrini çekmeye devam ettikçe bu latîfeleri hareket etmeye başlar, bu “göğsün açılması” demektir. İşte sâlikin tüm vücudu zikreder hale gelince hedeflenen Allah’a vâsıl olma, ihsân makamı elde edilmiş olur.³³⁶

Müellifimiz Mustafa İsmet Garîbullah’a göre letâiflerin fenâsı ve bekâsı vardır. Burada ruha ait letâiflerin fenâsı ve bekâsından bahsetmektedir çünkü bedenimizin latifeleri olan hava, su, toprak ve ateşin fenâ ve bekâsı yoktur, onların itidalleri söz konusudur.³³⁷

Müellifimize göre insanları irşâd makamına ulaşan bir kimsenin “etemmiyyet fenası ve bekâsı makamına ulaşması gerekir.³³⁸ İmam Rabbâni bu “etemmiyyet”i şu şekilde açıklamaktadır. “Yürümeye çalıştığımız bu yol yedi merhaledir. İkisinde halk âlemi, diğer beşinde de emir âlemi katedilir. Bu her bir merhalede mürid nefsinden uzaklaşarak Rabbi’ne yaklaşmaya başlar. Bunlar katedilince “etemmiyyet fenası” gerçekleşmiş olur.”³³⁹

Garîbullah’a göre kalp lâtifесinin fenâ bulmasının alâmeti; sâlikin gözünden dünya ve içindeki her şey silinip gitmesidir, öyle ki bin yıl ömür verilse bile Allah’tan başka olan hiçbir şey hatırına gelmez, O’ndan başkasıyla alâka kuramaz. Bu makamdaki sâlik kendisine verilen dünyevî nimetlere sevinmediği gibi bu nimetler elinden alındığında da üzüntü duymamasıdır.³⁴⁰

İmam Rabbâni de kalbin fenâsı hususunda şunları söylemektedir; “Kalbin kurtuluşu Allah’dan başka hiçbir şeyi hatırlamaması ile mümkündür. Bunun ölçüsü de şudur ki; kişiye bin yıl ömür verilse gönlüne mevcûdât adına hiçbir şey gelmemelidir. İşte bu hale “kalbin fenâsı” denir.³⁴¹ Bu sâlik kendinde ve cihanda hiçbir şeyi görmez, sadece Allah (c.c) ile meşgul olur, kalbinde dünya ve ahirete dair hiçbir kaygı kalmaz. Böyle bir sâlik elde ettiği bu makamdan geri dönmez.³⁴² Bu durumda şöyle bir değerlendirme yapılabilir; kalp latîfesinin çalışıyor olmasının

³³⁶ Necdet Tosun, *Şah-ı Nakşibendî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 57

³³⁷ Garîbullah, *Kudsiyye*, 62

³³⁸ Garîbullah, *Kudsiyye*, 63

³³⁹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/167 (Mektup: 196).

³⁴⁰ Garîbulah, *Kudsiyye*, 63.

³⁴¹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/302,(Mektup:278)

³⁴² Garîbullah, *Kudsiyye*, 63

göstergesi; sâlikin gönlünde Allah muhabbetinin merkezde olmasıdır. Dolayısıyla diğer muhabbet beslenen unsurlar ikinci dereceye düşer.

Müellifimiz ayrıca kalbin fenâsına eren sâlikin tekrar geri dönüşünün olmayacağını söyler. Bu durum Mevlânâ'nın "demir iken pası, çapağı, silinip parlak bir hale gelen bir ayna tekrar demir olmaz, ekmeğe haline gelen bir un yeniden harmanda dâne olmaz" ifadesinde karşılık bulur.³⁴³ İmam Rabbânî'ye göre de "etmîyet fenâsını" elde ettikten sonra ele geçen bekâ hiçbir zaman yok olmaz. Bu makama ulaşanların fenâsı devamlıdır. Bekâ'da iken fânidirler, fenâ'da iken bâkîdirler.³⁴⁴ Bu makamdaki birine nimet veya bela olarak her hangi bir şey verilse, bunları verenin bir vesile olduğunu, hakikatte Allah(cc)'ın verdiğinin idrakinde olduğunu söyleyen M. İsmet Efendi, her şeyi Allah'tan(c.c) bilmek gerektiğini, bu idrâke ulaşmayan

Eserine ruh latifesinin fenâ ve bekâsıyla devam eden müellifimiz, bu latifenin fenâsını şu beytle açıklamaktadır;

Fenâ fi'r ruh O'dur, cümle sıfatı, / Eger nefis ve ger bu mümkinâtı
Görür mâdum bulur nefsi necâfî. /O dem olur bedel Hakk'ın sıfatı
Bekâ'yı ruh budur Hakk'a gidelim/Cemâli bâ kemâle seyredelim.

Anlamı; ruh latifesinin fenâ bulmasının alâmeti, sâlikin gerek kendi nefisini gerekse yaratılmış olan her şeyi yok hükmünde görmesi ve nefisini kurtuluşa erdirmesidir. İşte ondan sonra da kendi sıfatlarının yerine bedel olarak Hakk'ın sıfatları gelir ki, ruh latifesinin bekâ bulması demektir. Eserinin kenarına şu Kudsî Hadisi yazan M. İsmet Efendi; "Kulum bana nafilâ ibadetlerle yaklaşır, işte o zaman ben onu severim. Ben onu sevince gören gözü, işiten kulağı, yürüyen ayağı olurum."³⁴⁵ Sâlikin asıl hedefinin bu hâle ulaşmak olduğunu işaret etmiştir.³⁴⁶

Sır latifesi fenâ olan salikin de gözünden kendisi ile beraber bütün âlem silinmiştir ve selâmet bulmuştur. Bu latifesinin bekâsında ise bütün kâinatın Allah'ın zâtı ile kâim olduğunu bilir.³⁴⁷ Hafî latifesini fenâyâ ulaştıran sâlikin gözünden

³⁴³ H. Hüseyin Top, *Mesnevî-i Mânevî Şerhi*, (Konya; Rûmî Yayınları, 2014), IV/ 48

³⁴⁴ İmam Rabbânî, , *Mektûbât*, 1/39, (Mektup:30)

³⁴⁵ Buhârî, *Rikâk*: 38, No; 6137, 7/2384

³⁴⁶ Garîbullah, *Kudsiyye*, 63

³⁴⁷ Garîbullah *Kudsiyye*, 64

Allah-u Teâla'nın selbî³⁴⁸ sıfatları silinir, bu lâtifinin bekâsında ise her şey Zât-ı Pak-ı Sübhaniyye'ye isnâd olur. Yani esma ve sıfat sâlikin gözünden kaybolup sadece Zât kalır.³⁴⁹ Bu makamlar ayrıca şu şekilde de açıklanabilir; Akıllı ve temyiz gücüne sahip olan herkes bilir ki; sâlih ameller gafletten kurtulan bir kalpten, temiz düşünceler, nezîh bir sırdan, nezih bir sır ise mübarek ve temiz bir ruhtan meydana gelir. Ruh, asılların aslıdır. İnsanın bedeninde meydana gelen bütün fiiller ruhun varlığı ile bedeninin devamının şartıdır.³⁵⁰

M. İsmet Garîbullah'a göre; ahfâ latifesinde fenâ bulan sâlikin alâmeti, sâlikte bulunan bütün kötü huyların gitmesi, bekâsı ise yerine güzel huyların gelmesidir. Sâlikte kalbi açılarak kendi ayıplarını görerek başkalarının iyi huylarını görürse, yani başkalarını kendinden daha faziletli bilirse ve Rabbinin gözetiminde olduğunun idrakinde olup salih amel işlemeye devam ederse bu sıfatla sıfatlanmış olur.

Kendisinin de bu latifesinin fenâ ve bekâ makamlarına ulaştığını, Mevlâ'ya vâsıl olduğunu ancak irşad ile görevlendirildiği için beşer hırkası giydirilerek, Mevlâ ile beraber yeniden bu âleme döndürüldüğünü söyleyen M. İsmet Garîbullah, bu sebeple gönlünün mahzûn olduğunu söylemektedir.³⁵¹

Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in “Belaların en şiddetlisi peygamberlere, sonra velilere gelir.”³⁵² Hadis-i şerifini, mutasavvıflar Peygamber ‘Efendimiz’in (s.a.v) mirâç ta Allah (c.c) ile görüştüktan sonra tekrar tebliğ vazifesi için bu dünyaya geri dönmesinin üzüntü ve imtihanı olarak yorumlamışlardır.

Netice olarak Garîbullah'a göre insan bedeninde bulunan bütün letâiflerin fenâsı ve bekâsı vardır. Âdâbına uygun bir şekilde zikreden bir sâlikin bu latifeleri çalışmaya başlar. Bunun sonucunda da dünyevî alâkaların esâretinden kurtularak hakikî özgürlüğe kavuşur.

3.1.7. Tarîkat Âdâbı

Edep lugatta; madden ve mânen memdûh olan hasletler anlamında hem de edebî ilimler anlamında kullanılır. İbn Manzûr, kelimenin kökünün “e-d-b”maddesi

³⁴⁸ Selbî sıfatlar; Allah-u Teâlâ'nın zatına layık olmayan kusur ve noksanlık manalarını gideren, Kıdem, Bekâ, Vahdaniyyet, Muhâlefetün lil Havâdis, Kıyam bi nefsihî gibi sıfatlarıdır.

³⁴⁹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 64

³⁵⁰ Yusuf-i Hemedânî, *Rutbetü'l Hayat*, 119.

³⁵¹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 64

³⁵² İbni Mace, 2/1334, Hadis No:4024

olması sebebiyle “davet etme” anlamına geldiğini belirtir.³⁵³ Tehânevî ise “Bu sıfatla vasıflanan birini her türlü rezilliklerden muhâfaza eden özellik” şeklindeki tarifi en güzel tarif saymıştır.³⁵⁴ Bir millette genel kabul gören, güzel sayılan uygulama ve tavırlar ve bunlara sebep olan eğitim süreci olarak da adlandırılmıştır.³⁵⁵

“Kendinizi ve ailenizi cehennem ateşinden koruyunuz.”³⁵⁶ Ayeti de dolaylı olarak kişinin, nefsinin ve ailesini terbiye etmesini emretmesi açısından bu kavramla alâkalandırılmıştır. Serrâc, İbni Abbas (ra)’ın bu ayeti edeple ilişkili olarak “onları eğiterek ve bilgilendirerek ateşten muhafaza edin” şeklinde yorumladığını belirtmektedir.³⁵⁷ Kuşeyrî ise, eserinde bu manaya gelen bir hadis-i şerifi almıştır; “Beni Allah(cc) beni edeplendirdi, edebi mi de ne güzel etti.”³⁵⁸

Seyr-ü sülûk vazifesiyle kemâle eren mürşid zatlar, baştan aşağı edep olan Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in(sav)sünnetini kendi hayatlarında içselleştirmişler, her fiilerinde Allah (cc)’ın rızasını talep etmişlerdir. Bu sebeple her fiileri güzellik, nezâket ve incelik doludur. İşte bu hallerin diğer insanlar tarafından da kabul görüp, yaygınlaşmasıyla tasavvufi edep ortaya çıkmıştır.

Serrâc’a göre insanlar bu konuda üç gruba ayrılır; Avâmın edebi, dini yaşayanların edebi, müttakî kulların edebi. İlk grup bu kavramı edebîyat ve eğlence olarak, ikinci grup; işin ibâdet ve riyâzât boyutu ile takva ve has kullar ise her durumda hallerini korumak, gelen vâridâta itibar etmemek ve her durumda edebe sarılmak olarak değerlendirmişlerdir.³⁵⁹

³⁵³ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, (Beyrut: Dâru’s- Sadr,1989) 1/206-207; Rifat Okudan, “Bir Hadisin Işığında “Edeb” Kavramının Tasavvufta Kazandığı Anlam” (*SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*), (2002/9), 79

³⁵⁴ Muhammed Ali bin Ali Tehânevî, *Keşşâfu Istılaâhâti’l Fünûn*, (İstanbul: Kahraman Yay. 1984), 1/53

³⁵⁵ Mustafa Çağırıcı, “Edep” *DİA*, 10/412; Salih Çoruh, , “Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi’nin Tarikatı Ve Tasavvufi Görüşleri” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2015, 277.

³⁵⁶ Kuran Yolu (Erişim 13 Eylül 2020), et-Tahrîm 6/66 <https://kuran.diyaret.gov.tr>

³⁵⁷ Serrac, el- Lüm’â, s.143; M. Esat Erkaya, Kuran Kaynaklı Tasavvuf Kavramları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*,2015, 283

³⁵⁸ Hindî, *Kenzü’l Ummâl*, 16/ 418, no.45191; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 316; ; M.Esat Erkaya, Kuran Kaynaklı Tasavvuf Kavramları, 283

³⁵⁹ Serrâc, *el- Lum’â*, 142; Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, 152; Kuşeyrî, *er- Risâle*, 435

Tasavvuf, tâlibi bir takım dünyevi kâideler vesilesiyle mânen yetiştirmeyi hedefler. Ebû Hafs el- Haddâd'ın "Bu yolun tamamı edebdir."³⁶⁰ sözü, sâlikin nefsi, diğer insanlar ve Yaratıcısı ile arasındaki ilişkilerinde uyması gerekenlere dikkat etmesi şeklinde açıklanabilir. Hak yolcusunun ilk görevi bu âdâbı bilmesi ve uygulaması olmalıdır. Tasavvuf yoluna giren mürîdin ilk vazifesi bu edepi öğrenmek ve hayata aktarmak olacaktır.³⁶¹

Müellifimiz M. İsmet Efendi, Hâlidî koluna müntesip olması sebebiyle, eserinde âdab ile ilgili beytlerinde bu ekole uygun bir şekilde bilgiler vermiştir. Mürşidin, erkek, kadın, çocuklara ve cinlere tarikat tâlimi vermesiyle ilgili edeplerden bahseden müellif, daha sonra da mürîdin bu yolda takınması gereken edepi, özellikle de mürşidine karşı uygulaması gereken edepi de zikretmiştir;

3.1.7.1 Mürşidin Âdâbı

Tarikat yolunda edep dikkat edilmesi gereken en önemli işlerin başında gelmektedir. Mürîd ve mürşide gözetmesi gereken bir takım sorumluluklar yüklemektedir. M. İsmet Garîbullah, eserinde bu noktalara da değinmiş, mürşidin edebleriyle ilgili bilgiler vermiştir. Bunlara uyan müşid, hem hizmetini yıpranmadan devam ettirecek hem de nefis ve şeytana karşı güçlü kalacaktır.

3.1.7.1.1. Tarikat Tâlimi Âdâbı

İlk olarak tarikat dersi olarak bu mânevî yola girmek isteyen kişilerin ehl-i sünnet ve'l cemâat itikadına sahip olmasını şart koşan M. İsmet Efendi böyle bir talepte bulunan her tâlibin de hemen tarikata kabul edilmemesi gerektiğini söylemektedir.³⁶² İmam Rabbânî de Mektûbât isimli eserinin birçok yerinde tasavvuf ehli olacak kişinin öncelikle inanç ve amele dair bilgileri tahsil etmesi gerektiğini ısrarla vurgulamış, tasavvuf yoluna girmenin bu ikisinden sonra gelen üçüncü bir merteye olduğunu belirtmiştir. Bu konuya dair özel bir mektup dahi yazmıştır.³⁶³ O,

³⁶⁰ Ebu'l Hasen Hûcvîrî, Keşf'ül Mahcûb (Hakikat Bilgisi) çev. S.Uludağ,(İstanbul, Dergâh Yayınları,2010),103

³⁶¹ M.Esad Erkaya, *Halidiyye Tasavvuf Geleneğinde Mürîd- Mürşid ilişkileri*, (Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi), 9/2, (2017/Kasım), 840

³⁶² Garîbullah, *Kudsiyye*, 17.

³⁶³ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/164, (Mektup:193)

kurtuluşa ermenin üç şeyle mümkün olduğunu söyler; ilim, amel ve ihlâs. İlim ve amel; şeriat ile ihlâs ise tasavvuf ile sağlanır.³⁶⁴

Ayrıca M. İsmet Efendi, ders almak isteyen tâlibe istihâre yaptırmasını, istihârenin sonucu hayırlı çıkar ise ders vermesini, çıkmaması halinde ise bu istihâreyi yedi kere tekrarlamasını tavsiye etmektedir. Bununla birlikte sâlikte istihâreden sonra bu yola olan sevgisinde bir artma olmuşsa istihâre verilmeli eğer sevgisinde bir eksilme söz konusu ise ders verilmemesi görüşündedir.³⁶⁵ Arapçada hayırlı talep etme anlamındaki istihâre, tereddüdü ve tam bir karar verilemeyen işlerin kişinin hakkında hayırlı olup olmadığını öğrenebilmek niyetiyle rüya görmek için uykuya yatmak demektir.³⁶⁶ İstihâre yedi defa tekrarlanmasına rağmen çıkmaması ve sâlikin de tekrar gelmesinin zor olduğu durumlarda insiyatifi mürşide bırakan müellif, Şeyh Efendi'nin kalbi eğer bu mürîdi kabul ederse istihârenin sonucu çıkmaksızın tarikat dersini verebileceğini ancak yine de o kimseye istihâreye devam etmesi gerektiğini tavsiye etmektedir. O'na göre mürşidin kalbi de mâsivâdan kurtulduğu için istihâre makamıdır, o kişiye kalbinin ısınması istihârenin hayırlı çıkması demektir, ancak istihâreye devam etmek geçmiş büyüklerin âdeti olduğu için onu da terk etmemek gerekir.³⁶⁷

İmam Rabbânî'de bu konuda şunları söylemektedir; “Eğer tâlip de istihâre yapılmadan önceki sevgi ve iştiyak istihâreden sonra da devam ediyor, hatta artmış ise, mürşidin de gönlünde o tâlibe karşı hüsn-ü zan artmışsa, mürşid o kimseye tarikat dersi versin. Eğer hevesi aynı ise istihâreye devam etsin. Eğer istihâreden sonra hevesinde bir eksilme söz konusu ise ders vermesin.”³⁶⁸

Mürşidlere olan tavsiyelerine devam eden müellif, istihâresi çıkan sâlike ders tarifini yapmasını, dersi alan sâlikin vazifelerini istikâmetli bir şekilde yapması halinde ilerleme kaydedeceğini, bunu beceremediği takdirde de hemen ümidini kesmemesi gerektiğini, mürîde yumuşak bir şekilde muamele yapmasını, teşvik etmesi gerektiğini söyler. Mürşidin dikkat etmesi gerekenlerden biri de sâlike ilk

³⁶⁴ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/51,(Mektup:59)

³⁶⁵ Garîbullah, *Kudsiyye*, 17

³⁶⁶ E. Cebecioğlu, *T.T. ve Deyimleri Sözlüğü*, 322

³⁶⁷ Garîbullah, *Kudsiyye*, 18

³⁶⁸ İmamRabbânî, *Mektûbât*, 1/219 (Mektup:239).

etapta çok fazla zikir telkin etmemesi, ona ilk önce kalp latifesinde zikretmeyi öğretmesi, bunda başarı gösterdiği takdirde diğer latifeleri vermesidir.³⁶⁹

3.1.7.1.2 Bayan Mürîdelerle İlgili Âdâb

Kadınlara ders verme hususunda da mürşide tavsiyeler veren M. İsmet Efendi, seyr-ü sülûkünü tamamlamış olsa bile kadınlara mürşidlik hilâfeti verilmemesi gerektiğini, çünkü geçmiş büyüklerin böyle bir uygulama yapmadıklarını söyler, ancak talep etmeleri halinde mahremi olmayan bir kadın ise baş başa kalmadan dersini vermesinde bir sakınca yoktur. O kadına dersini bir mahremi eşliğinde vermelidir. Eğer mahrem olmayan kadının beraberinde getirdiği bir mahremi mevcut değil ise; o kadın bir perde veya sütne arkasında tesettürlü bir şekilde oturmalı ve tarif edilen dersi anlamaya çalışmalıdır. Kadın kocası ile birlikte gelmiş ve kocası da tarikat ehli ve ihlâsı elde etmiş birisi ise o kadına kocasının yanında dersi verilip, teveccüh edilebilir.³⁷⁰

Kadınlara seyr-ü sülûk konusunda erkekler kadar başarılı olamadıklarını içlerinde az sayıda da olsa Allah'a(c.c) vâsıl olmayı başarmış yüz erkekten hayırlı kadınların olduğunu vurgulayan müellif, hatta bir sohbet veya ders tarifi esnasında letâiflerini fenâ'ya ulaştıran istisnâî kadınlar olduğundan bahsetmektedir. Ancak erkeklerin ulaştıkları makamlara ulaşmasının mümkün olmadığını; her ne kadar kemâlât-ı velâyet makamlarını elde ettiklerini Molla Câmî'nin kitabında yazdığını nakletse de kemâlât-ı nübüvvet makamına ulaşamayacaklarını söylemektedir.

Bu bölümü tamamlarken mürşide son olarak tekrar şerîat vurgusu yapan M. İsmet Efendi, mürşidlerin hanımlarla aynı mecliste çok sık beraberlikte bulunmamalarını tavsiye eder.³⁷¹

³⁶⁹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 18

³⁷⁰ Garîbullah, *Kudsiyye*, 20

³⁷¹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 23

3.1.7.1.3. Bayan Mürîdelerin Hatm-i Hâce Âdâbı

Kadın mürîdelerle ilişkiler konusunda şer'î çizgiye son derece dikkat edilmesi gereklidir. M. İsmet Efendi, bu tarikatta kadınların hatm-i şerif yapamayacaklarını, çünkü geçmiş büyüklerin böyle bir uygulamasının olmadığını belirtmektedir.³⁷²

Hatm-i Hâce; Nakşî tarikatında mürîdlerin topluca yaptığı zikrin adıdır. Büyük ve küçük hatm-i şerif olmak üzere ikiye ayrılır. Bunun özelliği sadece tarikat dersi olan kimseler arsında yapılmasıdır. Eğer katılımcı sayısı ondan fazla ise “Büyük” az ise “Küçük” olarak isimlendirilir. Bu ikisi arasında iki fark vardır; İlki, büyükte okunan 79 İnşirâh Suresinin okunmaması, diğeri ise 1001 İhlâs Suresinin yerine 500 adet “Ya Bâkî Ente'l Bâkî”nin okunmasıdır.³⁷³

Bu zikir iki asır önce Osmanlı Nakşîbendîleri tarafından belirli kısa aralıklarla yapılmaya başlanmış ve haftada iki defa perşembe ve pazar günleri çoğunlukla ikinci namazından önce veya yatsı namazından sonra yapılmıştır.³⁷⁴ Ayrıca Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, hatm-i hâcegâna henüz tarikat dersi almayanların girmemesi gerektiğini ve bu esnada kapıların kapatılmasını tavsiye etmiştir.³⁷⁵

M. İsmet Efendi, hanım mürîdelerin her ne kadar büyük hatm-i şerife katılamasalar da Hatm-i Rabbânî olarak da isimlendirilen küçük hatmi evlerinde tek başlarına yapmalarında bir sıkıntı olmadığını, mürşidin, bayan mürîdelerle birlikte bu zikri yapmamasını ancak kadınlar mahremi ise bunu caiz olacağını söylemektedir.³⁷⁶

Bayan mürîdelerin erkeklerle birlikte hatm-i hâce'ye katılmasının uygun olmadığını belirttikten sonra kendi aralarında hatm-i şerif yapmalarına ancak aralarında seyr-i sülûkünü tamamlayıp büyük makamlara ulaşmış bir bayan mürîde bulunması şartıyla mümkün olduğunu vurgulamaktadır.³⁷⁷

Mürşid, bayan mürîdelerden bir vekil seçmeli ve diğeri mürîdelerle iletişimini bu vekil sayesinde sağlamalı, mürîdeler bu görmüş oldukları zuhûratları bu vekil

³⁷² Garîbullah, *Kudsiyye*, 20

³⁷³ Eraydın, *T. Ve Tarikatlar*, 387

³⁷⁴ Muhammed Emin Kürdî, *el Mevâhibu's Sermediyye fi Ecillâi's Sâadeti'n Nakşîbendiyye*, (Beirut: Dârü'l Kitabi'l Ârabî, 2004), 170; Dilâver Selvi, Kuruluşundan Mevlânâ Hâlid Dönemi İçinde İcrâ Edilen Gizli Zikir Ve Hatm-i Hâcegân; *Uluslararası Nakşîbendîlik Sempozyumu*, 31

³⁷⁵ Hânî, *el- Behçetü's Seniyye*, (Beirut: Dârü'l Kütübü'l ilmiye), 2003, 91; ; Dilâver Selvi, Kuruluşundan Mevlânâ Hâlid Dönemi İçinde İcrâ Edilen Gizli Zikir Ve Hatm-i Hâcegân; *Uluslararası Nakşîbendîlik Sempozyumu*, 34

³⁷⁶ Garîbullah, *Kudsiyye*, 20

³⁷⁷ Garîbullah, *Kudsiyye*, 21

vasıtasıyla müşşidlerine ulaştırmalıdır.³⁷⁸ Ayrıca bu bayan vekil, müşdelere tarikat âdâbı ile ilgili bilgiler vermeli, onlara sohbet etmelidir.³⁷⁹ Zâruret halinde, müşşidleriyle görüşmeye gelen müşdelerin iki kişi olması halinde onlarla görüşmeli asla tek bir bayanla baş başa kalmamalıdır. Gelen müşdeler yaşlı dahi olsalar tesettüre riâyet ederek müşşidin huzuruna çıkmalıdır. Bu tavsiyeleri verdikten sonra yine de zarûrî durumlar haricinde bayanlarla çok fazla bir arada bulunarak fitneye düşmekten sakınması gerektiğini söylemektedir.

3.1.7.2. Müşdlerin Âdâbı

Müşd, sözlükte isteyen tâlep eden anlamında kullanılmıştır.³⁸⁰ Tasavvuf istilahında ise; Allah'a(c.c) vâsıl olmak gayesiyle, bunun eğitimini veren bir müşşide bağlanmış kişidir.³⁸¹ İşlam Tarihi boyunca gerek itikadî ve amelî birçok bâtil mezhep ortaya çıkmıştır.

Aynı şekilde tasavvufta da ehl-i sünnet haricinde fırkalar da kendilerine meşrûiyet aramışlardır. Kur'an ve Sünnet'e uymayan hiçbir tasavvufun, gerçek mutasavvıflar nezdinde bir kıymeti yoktur. Sahih yed sahibi müşşid-i kâmiller bu konunun titizlikle üzerinde durmuşlar, yeterli dini bilgiye sahip olmayan insanların, tarikata girmelerine sıcak bakmamışlardır.

3.1.7.2.1. Müşdin Seyr-ü Sülûk ve Diğer Müşdlerle İlgili Âdâbı

Eserinin bu bölümünde müşdlere tavsiyelerde bulunan M. İsmet Efendi, bu mânevî yola giren kimselere öncelikle dini ilimler konusunda bir eğitim almalarını ve bid'at ehli kimselerden kesinlikle uzak durmaları gerektiğini tavsiye ederek başlar. İmam Rabbânî'de, fıkhısız tasavvuf olamayacağına dikkat çekmiş ve sûfî bir kimsenin tasavvuf kitabı okumamasının ona bir zarar vermeyeceğini ama fıkıh kitabı okumamasının kendisine zarar vereceğini söylemektedir.³⁸² Seyr-ü sülûk yoluna giren müşd, , âlim ve hafız kimselere saygıda kusur etmemelidir. Kalbini meşgul

³⁷⁸ Garıbullah, *Kudsiyye*, 21

³⁷⁹ Garıbullah, *Kudsiyye*, 23

³⁸⁰ Cebecioğlu, *T.Deyimler Sözlüğü*, 610

³⁸¹ Âsım Efendi, "Babu'd Dal" *Kâmûs Tercümesi*, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1305),1/549

³⁸² İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/37 (Mektup:29)

edecek dünya işlerinden sıyrılarak, bir köşede inzivâyâ çekilmeli, kemâle erinceye kadar da evlenmemelidir.³⁸³

İmam Rabbânî, bu konuyu şu şekilde değerlendirmektedir; “bedenin yaşayabilmesi için gerekli ihtiyaçların istenmesi kulluğa ters düşmez, bu nefse uymak değildir. Bu istekleri yerine getirmek mübahtır. Nefse uymak ise kötü ve fuzûli işleri istemek, yapmak demektir. Mübahları alabildiğince yapan kişi şüpheli işleri yapmaya başlar, bu da onu harama götürebilir.³⁸⁴

Mürîd gözlerini harama bakmaktan sakınmalıdır ve yattığı zaman gaflet üzere yatmamaya dikkat etmelidir, tarikat işlerinden anlamayan, inkâr eden kimselere tarikatla ilgili bilgi vermemeli, ayrıca hiçbir mümin kardeşine iftira atmamalıdır. Bunlar manen kovulmaya sebep olan işlerdendir. Mürîd yolda yürüken “nazar ber kadem” kaidesine riâyet etmeli, gözleri daima ayakuçlarına bakmalıdır. Hiç kimse hakkında sûi zan beslememeli, tarikatı inkâr edenlerle oturmamalıdır. Çünkü bu birliktelik mürîdin gönlünde kapanması zor yaralar açar. Her işinde doğruluktan ayrılmamalı, Allah’ın (cc) her an onu gözetlediğinin şuurunda olmalıdır. Mürîd, yediklerinin helal olmasına dikkat etmeli, şüpheli şeylerden uzak durmalıdır. Çünkü bunlar kazanmış olduğu nûrların gitmesine sebep olur. Her zaman abdestli ve huzur üzere olmaya çalışmalıdır. Kötü ahlaktan uzak durmalı, bütün işlerinde ruhsatı değil azîmeti tercih etmelidir.

M. İsmet Efendi, bu konuyla ilgili mürîdlere şunları tavsiye etmektedir; “Ey Mürîd, eğer girmiş olduğun bu yolda Allah’ın yardımıyla bir şeyler becerebiliyorsan bunu asla kendinden bilme, kişinin kendine varlık vermesi bu yolda en büyük hatadır. Kendini bütün mü’minlerden düşük görmeli, kendi işlediğin kusurlarla meşgul olmalı, başkasının kusurlarına odaklanmamalısın.³⁸⁵

Hâlid-i Bağdâdî bu konuyla ilgili bir mürîdine yazmış olduğu bir mektubunda mürîdin tevazusunun nasıl olması gerektiği konusunda şunları söylemektedir; “İnsanları kendinden düşük seviyede, kendini de onlardan üstün bilme, zâhir ve bâtın bütün amellerde gayret göster. Ancak yine de kabul olunacak bir amelin olmadığına nefsinin ikna et. Niyet, amelin özüdür, ihlassız bir niyette geçerli değildir. Andolsun ki bugüne kadar kabule layık bir amelimin olduğunu sanmıyorum. Allah’a(c.c) yemin

³⁸³ Garîbullah, *Kudsiyye*, 34

³⁸⁴ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 3/39 (Mektup: 27)

³⁸⁵ Garîbullah, *Kudsiyye*, 34

ederim ki; annemin beni doğurduğu günden bugüne kadar, Allah katında makbul ve muteber olup, hesabı sorulmayacak bir tek amelimin olduğuna inanmıyorum. Oysa sen kendini benden hayırlı sanıyorsun. Kendini tüm işlerinde müflis olarak bilmiyorsan bu cahil oluşunun belirtisidir. Şayet kendini müflis biri olarak görüyorsan da Rabbin'den umudunu kesme. Kulun ameli insanların ve cinlerin tüm amelinden çok olsa bile Allah'ın fazlı, kulun amelinden daha hayırlıdır.³⁸⁶

Devam eden beyitlerde mürîdler tavsîyelerine devam eden müellif, mürîdin, yemek, konuşma ve uyku konusunda az ile yetinmesini, çok yemenin kalbi öldüreceğini ancak hiç yemek yememesi durumunda ise bunun hastalığa sebep olacağını belirterek her işte olduğu gibi bu işte de ifrat ve tefritten kaçınmasını tavsiye etmektedir. Allah'ın kullarını yaptıklarından dolayı küçük görmemeli, onların islahı için dua etmelidir. Kapısına dilenci gelse gönlünü kırmamalı az da olsa bir şeyler vererek gönlünü almalıdır. Mürîd, hiç kimsenin gıybetini yapmamalı, başka birinin kendisini kötülediğini duyduğu takdirde o kişiyi affederek, nefisini ezmelidir. Bütün işleri Allah'a (c.c) havale ederek tevekkül etmeli, elindeki nimetlere kanâât ederek, hırsa kapılmamalı, herşeyi Allah'dan(c.c) beklemelidir.³⁸⁷

Hak yolda yürüyen mürîdlerin bu yolda çeşitli imtihanlarla sınanacaklarını, özellikle kendisine hased eden, fesat çıkarıcı, münafık tabiatlı kimselere karşı dikkatli olmalarını, onların şerrinden daima Allah'a (c.c) sığınmaları gerektiğini vurgulayarak, bunların yapacakları eziyetlerden dolayı yaygara çıkarıp, şikayetçi olmamalarını, Allah'a (c.c) tevekkül etmeleri halinde onlara kâfi geleceğini tavsiye eden M. İsmet Efendi, küfür ve iman birbirine zıt olduğundan dolayı, din düşmanlarından asla müslümana dost olmayacağını söylemektedir.

Bu konuda son olarak da mürîdin dikkat etmesi gereken şeylerden birinin de gereksiz yere konuşmamak olduğunu, Mevlâ Teâlâ'ya vâsıl olma derdindeki mürîdin dünya ahiretten vazgeçerek "Cemâlullâh"a tâlip olduğunu, mâsivâyı terk ederek nefisini sürekli kontrol altına alması gerektiğini hatırlatmaktadır.³⁸⁸

³⁸⁶ Esad SÂhib, *Mektûbât-ı Halid-i Bağdâdi*, (İstanbul, Seytaç Yayınevi, 2000), 68

³⁸⁷ Garîbullah, *Kudsiyye*, 35

³⁸⁸ Garîbullah, *Kudsiyye*, 37

3.1.7.2.2. Mürîdin Mürşidine Karşı Âdâbı

Tasavvuf yoluna giren bir mürîdin, kendisindeki manevî hastalıkları tedavi edebilmesi, seyr-ü sülûk yolunda istikametli bir şekilde yürüyerek, hedefine vâsıl olmayı becerebilmesi için yolun başında, mürşidine teslim olması, onun tavsiyelerini bir emir telakkî etmesi gerekir. Mürîd, mürşidiyle olan ilişkisinde edebe riâyet ettiği ölçüde bu yolda başarılı olur ve maksuduna kavuşur. M. İsmet Efendinin bu konuyla ilgili tavsiyelerini şu şekilde sıralandırmak mümkündür;

a-) Herhangi bir sebeple mürşidin huzuruna giren mürîd, kalbinde başka bir düşünceyle huzura girdiği vakitte, bu havâtır kalbi nûrla dolu olan mürşidin rahatsız olup Mevlâ ile olan nispetini zedeler ve o mürîdden ikrah etmesine sebep olabilir. Mürşidinin kalbine gelen feyzin kendi kalbine aksetmesi için huzuruna boş bir kalple girmelidir.³⁸⁹

b-) Mürîd huzura girerken velilik, keşf sahibi olma, feyz alma gibi niyetler taşımamalı sadece Allah (c.c) rızasını düşünmelidir.³⁹⁰

c-) Mürîd herhangi bir sebeple gönlüne gelen havâtırı def etmekte başarılı olamıyorsa bu konuda şeyhinden yardım istemelidir. Böyle yapması o düşünceden kurtulmasına sebep olur.³⁹¹

d-)Bu yolda mürîdin her zaman hali aynı olmaz. Bazen feyz kesilir, bazen de nil nehri misali bol bir şekilde akar. Mürîde düşen her durumda teslim olması ve vazifelerine yapışmasıdır. Ne tür bir sıkıntısı veya elde ettiği zevk ve manevî sır varsa bunları şeyhinden gizlememeli, anlatmalıdır.³⁹²

e-) Mürşidinin karşısında son derece saygı ve edep ile durmalı, şeyhine kırk yıl hizmet etse bile asla gevşeyip, şımarmamalı ilk günkü gibi tevâzû ile durmalıdır.

f-) Mürşidinin emirlerini ganimet bilerek derhal yerine getirmeye çalışmalı, onun huzurunda başkalarıyla konuşmamalı, başkasına sorulan bir soruya cevap vermemelidir. Ayrıca müeddep bir şekilde râbıta üzere durmaya gayret etmelidir.

³⁸⁹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 38

³⁹⁰ Garîbullah, *Kudsiyye*, 38

³⁹⁰ Garîbullah, *Kudsiyye*, 38

³⁹⁰ Garîbullah, *Kudsiyye*, 38

³⁹¹ Garîbullah, *Kudsiyye*, 38

³⁹² Garîbullah, *Kudsiyye*, s. 38

g-) Mürîd, mürşidinin sırlarını korumalı, kimseyi onun arkasından konuşurmamalı, onu savunmalıdır. Almış olduğu tarikat dersiyle şeyhine bir söz vermiş olduğu için onu terk ederek vaadinden caymamalı vefalı olmalıdır. Ayrıca kimseyle gereksiz tartışmaya girmemeli, kalbini buğzdan korumalıdır.

h-) Mürîd, tarikatın feyzine kavuşabilmek için, bütün varlığını şeyhine feda etmeli, diğer şeyhlerin yanında bile kendi şeyhine ta'zimde bulunmalıdır. Çünkü şeyhi onun ruhunun babasıdır ve diğerlerinden daha çok ta'zime layıktır.

I-)Mürîd, kalp gözüyle yani râbıta ile daima şeyhine bakmalı, kendi varlığını ve bütün mevcûdâtı unutarak bu dünyayı ondan gayrı bilmemelidir. Hatta Hızır (a.s) ile görüşmeye muvaffak olsa bile Onu da şeyhinin gönderdiğine inanmalıdır.³⁹³

i-)Allah-u Teâlâ, dostları olan velî kullarına, kişilerin kalbinden geçenlere vâkıf olabilme kabiliyeti vermiştir. Bu yüzden onların huzurunda iken mürîd kalbine sahip olmalı, yanlış düşüncelerle onların huzuruna girmemelidir. Onların indinde avuç içi ile çöl ayındır, dolayısıyla huzurda kalp muhafazasına çok dikkat etmelidir.³⁹⁴

Sonuç olarak, tarikattaki en önemli kavram olan edep, hem mürşide hem mürîde farklı farklı sorumluluklar yüklemiştir. Müellif, edebini yerine getirilmesini, başarının ve hedefe ulaşmanın sebebi, terkinin ise başarısızlığın sebebi olarak görmektedir. Nitekim mürîdin hedefe ulaşma mücadelesinde takınması gereken edebi beyan ettikten sonra yine de kendini bu konuda yetersiz görmesini. tevâzûyu elden bırakmamasını tavsiye etmektedir. Çünkü tasavvuftaki en önemli işlerden biri; mürîdidin başarmış olduğu bir işten dolayı gurura ve kibre kapılmasını engellemek, her durumda kendini âciz görerek kulluğun hakîkati olan “züll ve iftikâr”ı elde etmesidir.

³⁹³ Garîbullah, *Kudsiyye*, 40

³⁹⁴ Garîbullah, *Kudsiyye*, 40

SONUÇ

Osmanlının son döneminde yetişmiş önemli mutasavvıflardan olan Mustafa İsmet Garîbullah her ne kadar çok fazla yazılı eser vermemiş olsa da yapmış olduğu irşat faaliyetleriyle saray erkânını etkilemiştir. Osmanlı coğrafyasında son derece etkili olan Nakşî Hâlidî geleneğine bağlı olan Mustafa İsmet Garîbullah'ın Fatih Semtinde kurmuş olduğu tekke İstanbul'daki ilk Nakşî Hâlidî tekkesi olması açısından önem arz etmektedir. Bu önemin günümüzde de devam etmesi sebebiyle tasavvuf açısından hayatını ve görüşlerini incelemeyi kayda değer gördük. Çalışmamızda bu yönde bilgiler vererek tasavvuf alanına bir nebze olsun katkı sunmaya çalıştık.

Araştırmalarımız neticesinde M. İsmet Garîbullah'ın tekkesine zamanın Osmanlı padişahı Sultan Abdülmecid Han'ın da bizzat devam ederek kendisine intisâp ettiğini öğrenmiş bulunmaktayız. Ayrıca vefatından sonra da İsmet Efendi tekkesinin hemen yakınında bulunan Yavuz Selim Camii'nin haziresine defnedilmeyi ve cuma akşamları kabrinin başında ihvân tarafından hatm-i şerîf yapılmasını vasiyet etmiştir. Bu vasiyet İsmailağa Cemaati olarak bilinen ve M. İsmet Garîbullah'ın silsilesini devam ettiren Mahmud Ustaosmanoğlu Hocaefendi'nin yetiştirmiş olduğu talebeler ile bugün de yerine getirilmeye devam etmektedir.

Müellifin matbû tek eseri olan Risâle-i Kudsiyye isimli bu kıymetli eseri İmam Rabbânî'nin Mektûbât isimli eserinin özeti gibidir. Biz de M. İsmet Garîbullah'ın görüşlerini zikrettikten sonra genellikle o konuyla ilgili İmam Rabbânî'nin görüşlerini de yazdık.

Ancak Mustafa İsmet Garîbullah'ın eserinde, Mektûbâta seyr-ü sülûk ile ilgili bilgilere ilave olarak letaiflerin her birine ait fenâ ve bekâ makamlarının ne şekilde gerçekleştiğini detaylı bir şekilde anlattığını tespit ettik.

Eser seyr-ü sülûk yapan sâliklerin, mürşidlerinden ne şekilde istifâde edebileceklerini, şeyh-mürîd ilişkisinin kuvvetlenmesi için nelere dikkat edileceğini

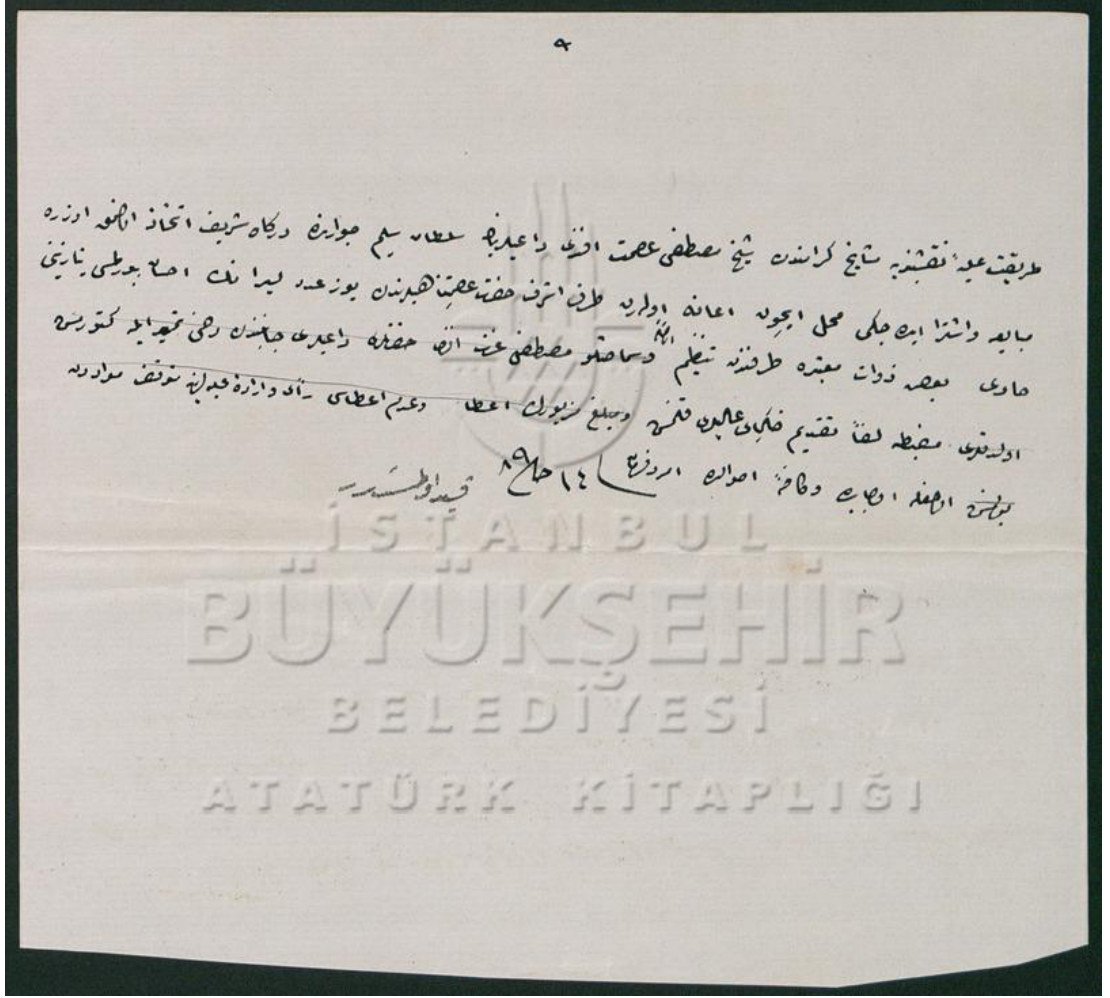
özellikle de mürîdin râbıtasının nasıl olması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Günümüzde stres ve manevî sıkıntılarla baş edemeyerek bunalıma giren ve kurtulmak için büyük paralar vererek yaşam koçlarının, ruh bilimcilerin kapılarını aşındıran modern insana da bir kurtuluş yolu göstermektedir. Bu eser yazıldığı zamandan günümüze hattâ kıyamet sabahına kadar sanki insanları şuna davet etmektedir ki; “Ey yaratıcısından gâfil olarak yaşayıp ömrünü nefis ve şeytanın peşinde geçiren insan, senin bu dünyada çok önemli bir görevin var! Önce Rabbini tanı, onun göndermiş olduğu son din olan İslam’ı yaşa bununla birlikte vuslat diye bir derdin varsa, bir manevî rehber eşliğinde gayret göster. Senin mânevi rahatsızlıklarının çözümü; seküler dünyanın sana dayattığı ve teşvik ettiği yoga gibi batıl dinlerin ritüellerinde değil, sana unutturulmaya ve kötü gösterilmeye çalışılan medeniyet köklerinde fazlasıyla mevcut.”

İslam Ümmeti olarak bu eserde tavsiye edilen güzelliklere yeniden yönelmeyi becerebilirsek, yaşadığımız bu buhranlardan da kurtulma konusunda ümitvâr olabileceğimiz kanaâatindeyiz.

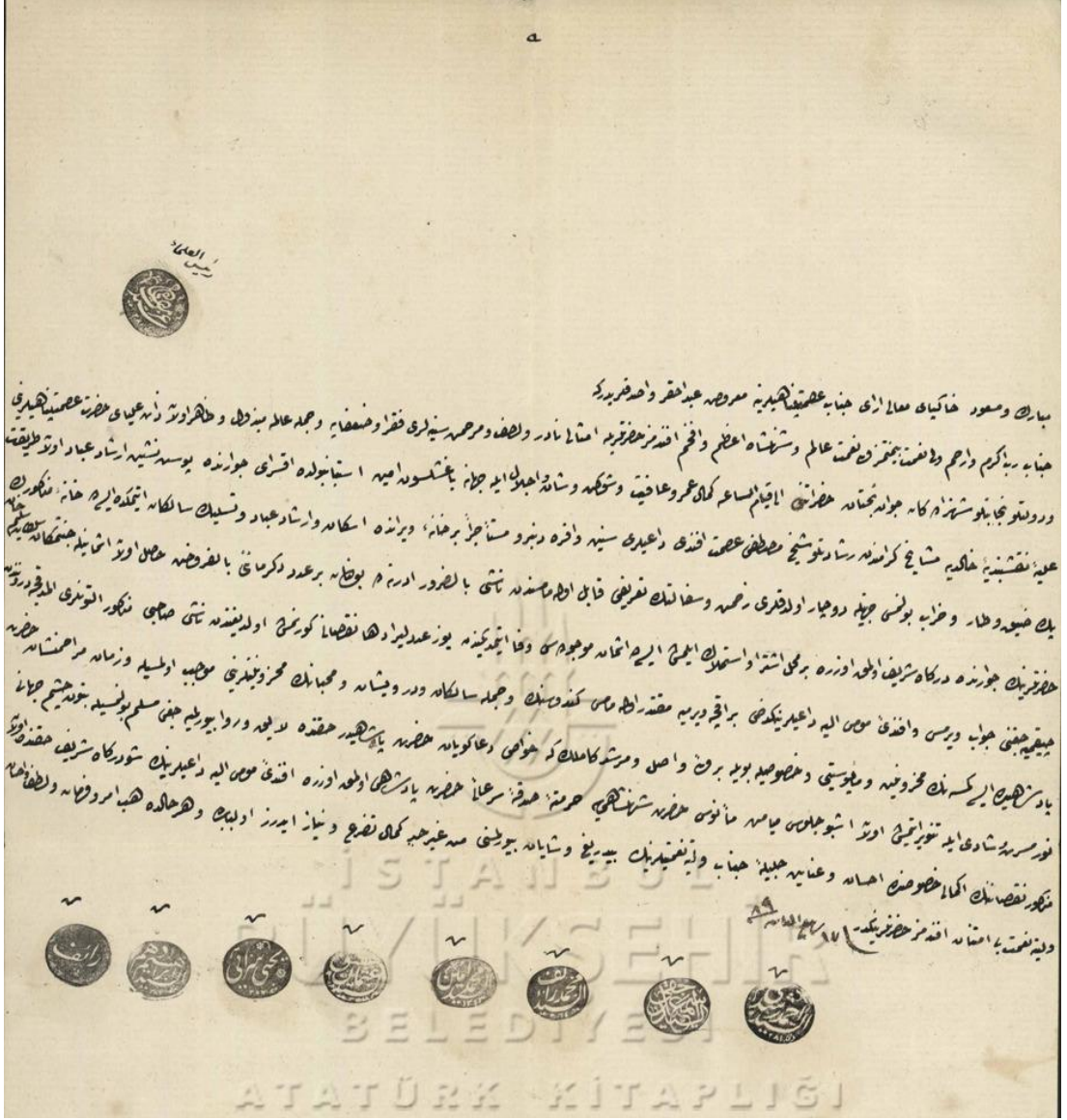
Eserin tamamını incelediğimizde şöyle bir izlenim elde etmekteyiz; İnsan dünya adı verilen bu gurbet diyarına bir imtihan için gelmiş ve bu imtihanını kazanarak asıl vatanı olan cennete kavuşma hedefinde olan sorumluluk sahibi bir varlıktır. Manevî yola girerek vuslata ermeyi dileyen insan öncelikle kendisine bu hedefini gerçekleştirme noktasında bir rehber, bir danışman bulmak zorundadır. Bulmuş olduğu bu rehberin tavsiyelerini emir telakkî etmeli, onunla olan ilişkisini her zaman diri tutmaya çalışmalıdır. Bulmuş olduğu rehberi yaşamış olduğu zamanda Allah Resulünü (s.a.v) temsil eden biri olarak görmeli ve o rehberine olan sevgisinin kendisini Allah ve Resulünde fâni olmaya götüreceğine hüsnü zan etmelidir.

Müellif, işte bu süreçte bir sâlike gereken bütün bilgileri sunmuştur. Ayrıca kendi silsilesinden bahsetmiş, Nakşibendîlik ve Hâlidiliğin üzerinde durmuştur. Kendisinden sonra da tekkesi onu ortaya koymuş olduğu prensipler çerçevesinde misyonunu devam ettirmiş, yaklaşık 150 yıldan beri ülkemizin mânevî kalkınması için samimi, gayretli müslümanlar yetiştirmeye devam etmektedir.

EKLER

Nakşibendi Tarikatı meşayihinden Şeyh Mustafa İsmet Efendi'nin Sultan Selim yakınlarında dergâh olarak kullanmak için satın almak istediği yer için valide sultan tarafından 100 adet liranın ihsan buyurulması hakkında bazı ileri gelenlerin mazbata verdiklerine dair tezkire.

İstanbul Aksaray'da bulunan Nakşibendi Tarikatı Postnişini Şeyh Mustafa İsmet Efendi'nin uzun yıllardan kiracı olarak eski bir evde ikamet ve tarikat hizmeti ettiğine, daha geniş ve iyi bir eve taşınmak için Edirne'deki değirmenini sattığına ve Sultanselim civarında bir yer aldığına, ancak parası yetmediğinden 100 Osmanlı lirasına daha ihtiyacı bulunduğuna ve bu miktarın karşılanmasına dair Reisülulema Seyyid Mustafa İzzet, Raif, es-Seyyid İbrahim Edhem, Yahya Sezai, es-Seyyid Osman Şefik, es-Seyyid Mehmet Emin, es-Seyyid Mehmet Raif, es-Seyyid İsmail Hakkı ve es-Seyyid Ahmet Rüştü mühürlü arıza.

Vakfiye Belgeleri

Dergah arşivinde vakfiyeyi belgeleyen iki elyazması evrak bulunmaktadır. Birincisi mahkemeye arz edilmiş tek sayfalık bir evrak, diğeri ise vakfiye ve mekan ile ilgili bazı meseleleri uzun uzun izah eden 28 sayfalık bir kitapçıktır.

1874 tarihli el yazması mahkeme belgesi'nin şu kısmı vakif şartnamesini beyan etmektedir:

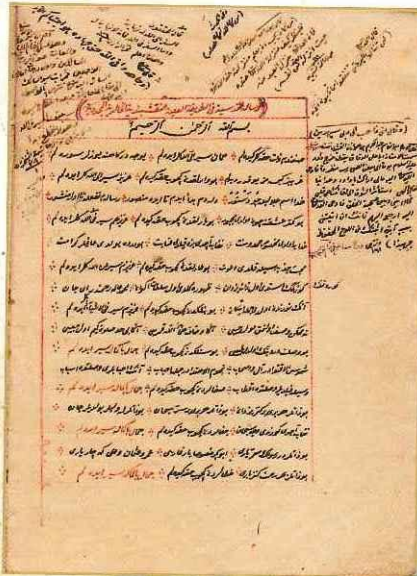

Vakfiyyeyi bütün tafsilatıyla anlatan kitapçığın ilk kısmı

Risale-i Kudsiyye

Risale-i Kudsiyye, İsmet Efendi Dergahının kurucusu Şeyh Mustafa İsmet Efendi Hazretlerinin kaleme aldığı manzum bir eserdir. Özelde Nakşibendi yoluna dair mana, prensipler, kaideler ve usuller anlatılmakla birlikte, esasında İslam akidesi, müslümanın fikir ve ruh dünyası ile yaşayış tarzının temelleri de en hikmetli bir şekilde ifade edilmektedir. Dergahta bu eserin Ali Haydar Efendi hattıyla el yazması bir nüshası bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Arslan, Sevim. “Muhabbet Râbitası” Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (2015/3), 53

Âsım Efendi. “Bâb-u’ d Dal” *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1305.

Abu-Manneh, Butrus. *Studies on İslam and The Ottoman Empire in the 19. Century (1826-1876)*. İstanbul: İsis Yayıncılık, 2001.

Algar, Hamid. *Nakşibendilik*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.

Algar, Hamid. “Halîd-î Bağdâdî” *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Akşin, Sina. *Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Ateş, Süleyman. *Cüneyd-i Bağdâdî Hayatı, Eserleri ve Mektupları*. İstanbul: Sönmez Yayınları, 1970.

Aydın, Ferid. *Râbita ve Nakşibendilik*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2000.

Aynî, M.Ali. *Hacı Bayram-ı Velî*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.

Azzâvî, Abbas. *Aşâiru’l Irak*. Beyrut, Mektebetü’l Hadârât, ty.

Bağdâdî, Hâlid. *Risâle-i Halidiyye*. çev. Ali Rıza Kaşeli. İstanbul: AB Yayınları, 1997.

Bağdâdî, Halid. *Buğyet’ül Vâcid fî Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*. Dımaşk, Dâru’t Takvâ, 1334.

Bahadıroğlu, Mustafa, “Tasavvufun Doğuşu, Mahiyeti Ve Yeri” *Tasavvuf ve Nakşibendilik*, (Semerkand Dergisi, 20. Yıl Özel Sayısı, İstanbul, 2018) 22

Bardakçı, M.Necmeddin “Osmanlı Devletinin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf ve Tarikalar” *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, (1999/2).

Ö.Nasûhi Bilmen, *Mülâhhas İlmi Tevhîd*, Sad. Mehmet Talû, İstanbul: Tereke Yayınları, 2005.

Buhârî, Selâhaddin İbn Mübarek el-, *Enîsû't Talibîyn ve Uddetu's Sâlikîyn Makâmât-ı Aliye-i Nakşibendîyye*, çev. Süleyman İzzî Teşrîfâtî, *Makâmât-ı Aliyye-i Nakşibendîyye*, İstanbul, Matbaa-i Bahriyye, 1910.

BOA, Osmanlı Arşivi, *Adliye Belgeleri*. No. 1734.

Bozhori. Koço, *Lufta Shqiptaro-Turke ne Veprat e Historianeve te Shek. XV. Studime per Epoken e Skenderbeut*, Tirane, 1989.

Buluttekin. M. Burak, “ 19.Yüzyılın Küresel, Siyasi, Toplumsal ve Ekonomik Değişimlerinin Merkezinde Bir Kent; İstanbul” Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 19/30-31, (Elazığ, 2014).

Câmî. Abdurrahman el-, *Nefahât'ül Ünsmin Hazarât'l-kuds*. neşr. Nassau Lees: Kalküta,1859.

Cebecioğlu. Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yayınları, 2004

Cürcânî. Seyyid Şerif el-, *Tarîfât: Tasavvuf Istılahları*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014)

Çağırıcı, Mustafa, “Edep” *DİA*, 10/412.

Süleyman Çelebi, *Vesîletü'n Necât*, İstanbul, Pamuk Yayınevi, 2011.

Çoruh. Salih, “Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin Tarikatı Ve Tasavvufî Görüşleri” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, 20.

Delibaşı. Melek, *Selânik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliği*, Belleten Kitabevi, Ankara, 1987.

Demirci. Mehmet, “Türkiyenin Çağdaşlaşma Sürecinde Tarikatlar” *Türkiye Günlüğü*, sy. 45 (Mart-Nisan /1997),

Ebû Dâvûd, İmâre/ 35

Ençakar. Orhan, “Şeyh Ahmed Zerûk'a Göre Tasavvufun Esasları” *Rihle Dergisi* (Temmuz- Aralık, 2012),

Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994.

Erkaya. M.Esad, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kaynakları*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Adana, 2015.

Fatsa. Mehmet, *Tasavvufta Mekkî Kolu*, İstanbul: Mavi Yayıncılık,2000.

Fromm. Erich, *Psikanaliz ve Din*, çev. Elif Erten, İstanbul: Say Yay, 2015.

Göztepe. Yüksel, *Kuşeyri'de Haller ve Makamlar*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, 2006

Guenon. Rene *İslam, Manevîyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, terc. Mahmut Kanık, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989

Ömer Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla ilgili Fetvalar* (Ankara: T.D.V. Yayınları,1978), 152-153

Gündüz. İrfan, *Osmanlılarda Devlet- Tekke Münasebetleri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1984.

Hanefî. Muhammed b. Süleyman el-, *el-Hadîkatü'n Nediyye fî âdâbî't Tarîkatî'n Nakşibendiyye ve'l Behçeti'l Hâlîdiyye*, Kahire, el-Matbaatu'l İlmiyye, 1310.

Hânî. Abdulmecid b. Muhammed el *Hadâiku-l Verdiyye fî Hakâikül-Acille en-Nakşibendiyye*, (Kahire, Dâru'l Beyza, 1306) 9

Hânî. Muhammed el- *Saadeti'l Ebediyye Fi ma Câe bi hi Nakşibendiyye*, Dımaşk: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1313

Helminski. Kabir, *Bilen Kalp, Ruhsal Dönüşümün Sûfî Yolu*, trc. Refik Algârî, İstanbul, 2001.

Hemedânî. Yusuf el-, *Rütbe'tül Hayat*, Çev: Necdet Tosun, (İstanbul, İnsan Yayınları, 2016

Herevî. Ebû İsmâîl Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el- *Menâzilü's Sâiriyn*, Beyrut-Lübnân: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1988

Hindî. Ali el-Muttâkî el-, *Kenzü'l Ummâl*, 16/ 418, no. 45191

Hökelekli. Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara: T.D.V. Yayınları, 1978

Hucvirî, Ali b. Osman el-, *Keşfü'l Mahcûb*: Hakikat Bilgisi, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.

İbn-i Ârabi. Muhyiddin, *Fütihat-ı Mekkiyye*, bkz. M. Doğan Karacoşkun,“ İbnül Arabî'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri, Din Bilimleri Araştırma Dergisi, (7/2007) sayı: 2.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Dâru's-Sadr,1989 1/206-207.

İbn'ün Nedim. Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, thk. Eymen Fuâd Seyyid, Londra: Müessesetü'l Furkan et- Turâsi'l İslâmî, 2009

İbn Sa'd. Ebî Abdillah Muhammed, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut: Dâr'ul Kutbu'l İlmîyye, 1956.

İsfehâni. Ragıp el, "Zikir" *el-Müfredat fi ğaribi'l elfâzi'Kur'an*, Dimeşk: Beyrut,1412.

Kadı İyâd. Ebu2l Fazl, *eş-Şifâ bi Tâ'rifi Hukûki'l - Mustafa*, nşr. Ali M. El-Bicâvî, Kahire: Dâru'l Beyza, 1977

Kabacalı. Alpay, *Geçmişten Günümüze İstanbul*, İstanbul, Denizbank Yayınları 2003.

Karabulut. Mustafa, *Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı*, Elazığ: F.Ü.S.B.E, Basılmamış Doktora Tezi, 2008.

Kara, Mustafa "Mürîdin Gönündeki Mürîd, Müşridin Gönündeki Mürîd" *Bursa Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları*, Bursa: Bursa Kitaplığı 11, 2002.

Karal. E.Ziya, "Mahmud II" *DİA*, 27/353-356

Kâşânî. Abdirrezzak b. Ebi'l Ganâim Muhammed el- , *İstilâhatı Sufiyye*, Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmîyye, 1968

Kelâbâzî. Ebûbekir Muhammed b. İshak, "*et-Taarruf li mezhebi ehli-t Tasavvuf*" tlk. Ahmed Şemseddin, Beyrut: Dârû'l Kütübi'l İlmîyye, 2001

Kıray. Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995

Kırel. Michael , "Yanya" *DİA*, 43/319-321

Kılıç. Erol, *Tasavvuf Düşüncesi Makaleler – Konferanslar I " Kur'an ve Tefsir Araştırmaları- IV(İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-II"*, İstanbul: Sûfi Kitap, 2018

Şah Nimetullah Veli Kirmânî, *Risaleha-yi Hz. Seyyid Nûreddin Şah Nimetullah-i Veli* (nşr. Cevâd Nûrbahşî, Tahran: yy.1357/1978.

Kuşeyrî. Abdülkerim, haz. Halil b. Mansûr, Beyrut: Dârû'l Kütübi'l İlmîyye,2009.

Küçük. Hülya, *Tasavvufa Giriş*, İstanbul: M.Ü.İ.F Yayınları, 2011.

Kürdî. Muhammed Emin, *el Mevâhibu's Sermediyye fi Ecillâi's Sâadeti'n Nakşibendiyye*, Beyrut: Dârû'l Kitabi'l Ârabî, 2004

Ebû Mansur Muhammed b. Matûridî, *Kitâbü't Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.

Mir Nu'man, *Risale-i Süluuk*, nşr. Gulâm Mustafa Han, Karaçi, yy. 1969.

Necdî. Osman b. Sind en-, *Asfa'l- Mevârid min Silsâli Ahvâli'l İmam Hâlid*, Kahire, El- Matbaatü'l İlmîyye, 1310.

En-Nesefî. Ebu'l Muîn, *Kitâbu't temhîd i kavâidi et- tevhîd*, İskenderiyye: Dâru'l Tabakâtü'l Mahmûdiyye, 1976.

Nûrja. Ermal, *Yanya Vilayeti Amed-Reft Defterlerine göre Yanya'da Dini Kurumlar*, İstanbul: M.Ü.S.B.E, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Ortaylı. İlber, “Yanya Vilayeti Limanı Olarak 19.Asrın İkinci Yarısında Preveze” Ankara: *Belleten*, T.T.K. Yayınları, 2008.

Okudan, Rifat, “Bir Hadisin Işığında “Edeb” Kavramının Tasavvufta Kazandığı Anlam” (*SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*), (2002/9)

Öngören. Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)* İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.

Özdemir. Rifat, “Osmanlı Devletinin Tarikat, Tekye ve Zâviyelere Karşı Siyaseti,” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (1994/5).

Özer. İlbeyi, *Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma İstanbul'da Sosyal Değişimler*, İstanbul: Truva Yayınları,2005.

Özler. Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul: Nûn Yayınları, 1995.

Özsaray. Mustafa, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. yy.)*, İstanbul: FSMVÜ, Sosyal Bilimler, Basılmamış Doktora Tezi, 2018.

Pala. İskender, “Osmanlı” *DİA*, 33/558

Pekdoğru, Yakup “*Son Dönem Osmanlı Sufilerinden Mustafa Vahyî Efendi'nin Tuhfetyü's Salihin ve Sübhatü'z Zâkirin*”,Konya: , Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Sabûnî. Nûreddîn es-, *Matûridîyye Akâidi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1996

Selvi. Dilaver, “Nakşibendî Sâlikinin İşleri, Tasavvuf ve Nakşibendilik”, *Semer kand Dergisi* (20. Yıl Özel sayısı), İstanbul, 2018.

Serhendî. Ebu'l Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynel Âbidin el- Fârûkî es-, *Mektûbât* İstanbul: Sıraç Yayınevi 1992

Serhendî. Ebu'l Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynel Âbidin el- Fârûkî, *Mebde ve Meâd*, Muhammed Ma'sûm Serhendî, *Mektûbât-ı Ma'sumiyye*, çev. Süleyman Kuku, (İstanbul: Damra Yayınevi, 2015).

Sözer. Ali, "Medrese-Tekke İhtilafı Bağlamında Medreseli Bir Tarîkat; Nakşibendîlik", *Tasavvuf ve Tarikat*, (20. Yıl Özel Sayısı), İstanbul:2018.

Taftazânî, Sadettin, Şerhu'l Akâid, İstanbul, Fazilet Neşriyat, 2007.

Ebû Nasr Abdillâh b. Ali Es-Serrâc et- Tûsî, *el-Lûma*, Kâhire, Mektebetü's Sekâfeti'd Diniyye, 2009.

Ebû Nasr Serrâc, *El-Lum'â fi tarihi't Tasavvufi'l İslami*, nşr, Abdülhalim Mahmud, Kahire: Dâru'l Kaliniyye, 1960.

Serhendî. Ebu'l Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynel Âbidin el- Fârûkî

Sühreverdî. Şihâbüddin Ebi Hafs Ömer es-, *Avârifü'l Meârif*, Kahire: Daru'l Meârif, 1119.

Sühreverdî. Ebû Hafs Şihâbüddin es-, *Avârif-ül Meârif*, Beyrut: Mektebetü'l Allâmiyye, 1939.

Sülemî. Ebû Abdirrahman es-, *Risaleler*, çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981)

Sunar. Cavit, *Mistizm Nedir?* İstanbul: Kılıç Kitabevi, 1979

Tehânevî. Muhammed Ali bin Ali, *Keşşâfu Istilaâhâti'l Fünûn*, İstanbul: Kahraman Yay. 1984.

Tek. Abdurrezzak , "19. Yy. da Osmanlı'da Bir Nakşibendi Mesnevîhan; Abdullah Kerkükî, *Nakşibendilik Sempozyumu*", İstanbul: Bağlarbaşı, 2016.

Temir. Fatma, *Silsile-i Hâlidîyye Gönül Dostları*, İstanbul: Sistem Matbaacılık, 2004

Ö.Faruk Tokat, H. Kasımoğlu, Talha Alp, *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi*, İstanbul: Yasin Yayınevi,2004.

Tosun. Necdet, *Bahâuddin Nakşibend Hayatı, Eserleri, Tarîkatı*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2002.

Türer. Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*,(İstanbul, Sehâ Neşriyat, 1995)

Türer. Osman, “Batı’nın İslam’ı Tanımasında Tasavvuf’un Rolü”, *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, haz. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Sehâ Neşriyat, 1991.

Uludağ. Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001)

Uludağ. Süleyman, ”Tevhid” *DİA*, (Ankara, 2012), 31/19

Uludağ. Süleyman, “Sülûk” *DİA*, 38/127

Ustaosmanoğlu. Mahmud, *Risale-i Kudsiyye Açıklaması*, İstanbul, Sıraç Yayınevi, 2000.

Vehbi. Hayyat Muhammed, *Miftâh ’ul Kenz*, Erzincan: yy.2003.

Yazıcı. Tahsin, “Nakşibend” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,10/52

Yıldırım. Ahmet *Tasavvufun Temel Öğretilerinde Hadislerin Dayanakları*, Ankara: T.D.V. Yayınları, 2003.

Yılmaz. Eşref & Yılmaz. Dursun Ali, *El Füyûzat ’ul Menfiyye*, İstanbul, Yasin Yayınevi, 2012.

Yılmaz. Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul, OSAV Yayınları, 2001.

Yılmaz. Ömer Faruk, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 2000.

Yılmaz. H. Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul: Ensar Yayınları,2015.

Yücer. Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf XIX. Yy*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Yürekök. Ahmet, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976.